

ญาณประทีป

อนุสรณ์

งานพระราชทานเพลิงศพ

พระญาณวิศิษฎ์ สมิติวีราจารย์

(พระอาจารย์สิงห์ ขนฺตยาโคโม)

ณ

ศาลาญาณประทีป วัดป่าสาละวัน

จังหวัดนครราชสีมา

๒๔ เมษายน ๒๕๐๕

294.308

ญ218พ

๘๙๒

ญาณประทีป

อนุสรณ์

งานพระราชทานเพลิงศพ

พระญาณวิศิษฎ์ สัมมิกขิวิจารย์

(พระอาจารย์สิงห์ ขนฺตยาโคโม)

ณ

ศาลาญาณประทีป วัดป่าสาละวัน

จังหวัดนครราชสีมา

๒๔ เมษายน ๒๕๐๕

เลขหมู่ ๒๑๔.๖๐๑

ณ ๒๑๔ ห

เลขทะเบียน ๐๐๑๖๑๖

คำนำ

ในการพระราชทานเพลิงศพ ท่านเจ้าคุณ พระญาณวิศิษฐ์ สมิทธิวิจารย์ (พระอาจารย์สิงห์ ขนดฺ ยาคโม) ซึ่งกำหนดวันที่ ๒๔ เมษายน ๒๕๐๕ นั้น นอกจากสร้างศาลาฌาณประทีป และเครื่องสังฆะ คือตู้พระปาฏิโมกข์ ๗๓ ชุด เท่าอายุของท่านเป็นอนุสรณ์แล้ว คณะศิษยานุศิษย์ และข้าพเจ้าได้ปรึกษาหารือตกลงกัน ให้พิมพ์หนังสือแจกเป็นที่ระลึกด้วย ได้มอบภาระแก่พระอริยคุณาธาร (ปฐโส เสี่ยง ป.ธ. ๖) เป็นผู้เลือกเรื่อง และจัดพิมพ์ ส่วนประวัติท่านเจ้าคุณพระญาณวิศิษฐ์ ก็ได้มอบภาระแก่เจ้าคุณพระอริยคุณาธาร เป็นผู้เรียบเรียง เจ้าคุณพระอริยคุณาธาร ได้เลือกเรื่อง พระธรรมเทศนาโสฬสปัญหา กัณฑ์ชดุกัณณิมาณวกปัญหา ฉบับคำหนักพิชัย ล้านวนเจ้าพระคุณ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสสะ มหาเถระ อ้วน) กับพระไตรสรณคมน์และสมาธิวิธี ของท่านเจ้าคุณพระญาณวิศิษฐ์ พิมพ์รวมเป็นเล่มเดียวกัน ให้ชื่อว่า ฌาณประทีป เช่นเดียวกับชื่อศาลาการเปรียญที่สร้างเป็นอนุสรณ์ เจ้าคุณพระอริยคุณาธาร ได้เสนอขออนุมัติ ได้อนุมัติให้จัดพิมพ์จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม.

พระธรรมเทศนาโสฬสปัญหากัณฑ์ ว่าด้วยข้อปฏิบัติทางสมถวิปัสสนาโดยตรง เจ้าพระคุณ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ ได้อธิบายไว้อย่างแจ่มแจ้ง ชัดเจน เหมาะที่จะใช้เป็นหลักปฏิบัติอบรมจิตใจทางสมถวิปัสสนา.

พระไตรสรณคมน์ เป็นวิธีการปฏิญาณตนถึงพระรัตนตรัย
เป็นสรณะ ส่วนสมาธิวิธี เป็นข้อแนะนำในการทำสมาธิที่ท่านเจ้าคุณ
พระญาณวิศิษฐ์ ได้ใช้อบรมสั่งสอนค่านุศิษย์ของท่าน ท่านได้เรียบเรียง
รวมกันกับพระมหาปิ่น ปญฺญาพโล ป. ๕. ๕ ผู้นองชาย ตั้งแต่ครั้ง
ทำการเผยแผ่วิปัสสนาธุระในท้องที่จังหวัดขอนแก่น ต่อมาเมื่ออยู่
วัดป่าสาละวัน นครราชสีมา ท่านได้ขยายความให้กว้างขวางขึ้น เรื่อง
นี้เหมาะสำหรับเป็นคู่มือในการอบรมค่านุศิษย์ทางทำสมาธิ.

ส่วนประวัติท่านเจ้าคุณพระญาณวิศิษฐ์นั้น เจ้าคุณพระอริย-
คุณาธาร อาศัณฺณทัก ที่ท่านเจ้าคุณ ฯ ทำไว้เป็นส่วนมาก อาศัณ-
คำบอกเล่าจากผู้อื่น และที่ใดทราบเองบ้าง เป็นแนวทางเรียบเรียง
ได้ประวัติที่ค่อนข้างละเอียดตามลำดับ พ. ศ. ตั้งแต่เริ่มออกบิณฑบาต
ภาวนาจนกระทั่งถึงกาลอวสานของชีวิต ท่านเจ้าคุณพระญาณวิศิษฐ์
เป็นบุคคลที่จิตใจหนักแน่นมั่นคงในความคิด เมื่อใดตั้งใจบำเพ็ญ
วิปัสสนาธุระ ก็ได้บำเพ็ญจนตลอดชีวิต ไม่ย่อท้อถอยหลัง ปฏิบัติ
ก้าวหน้าเรื่อยไป แม้ได้ประสบอุปสรรคอย่างหนักหน่วง ก็ไม่ละทิ้ง
ความตั้งใจ ได้ตั้งหน้าประพฤติพรหมจรรย์ตลอดรอดฝั่ง เมื่อรูว่า
ใครมีความรู้ความสามารถดีกว่า แม้ผู้นั้นอ่อนอาวุโสกว่า ก็ไม่ถือ
ยอมตนลงศึกษาปฏิบัติตามคำแนะนำสั่งสอนของผู้นั้น และถือเอา
เป็นครูบาอาจารย์ หงัดไฉ่แสดงคารวะต่อผู้นั้นด้วยการทำสามีจิกรรม
อย่างเปิดเผย ขอนควรเป็นตัวอย่างแก่ผู้มุ่งศึกษาปฏิบัติธรรม เพื่อ

ความดีงามของตนเอง อนึ่ง ท่านเป็นผู้มั่งคั่งต่อหมู่คณะ และพระศาสดา
 อย่างยิ่ง ได้เอาธุระของครูบาอาจารย์ และทำการฟื้นฟูทำนุบำรุง
 พระพุทธศาสนาฝ่ายวิปัสสนาธุระเต็มสติกำลัง เมื่อทางการแต่งตั้งให้
 ดำรงตำแหน่งฝ่ายบริหาร ก็ไม่ขัดข้อง ยินดีรับภาระธุระ และเอาใจใส่
 ปฏิบัติการด้วยความเต็มใจ ยังกิจการของหมู่คณะให้ดำเนินไปด้วยดี
 ขอนกควรเป็นคติตัวอย่างแก่ผู้หวังดีต่อหมู่คณะและพระศาสดา เมื่อ
 ภาระยังไม่มาถึงตัวก็ไม่ไขว่คว้า แต่เมื่อภาระมาถึงตัวก็ไม่หลีกเลี่ยง
 ยินดีรับภาระด้วยเต็มใจ และเอาใจใส่ประกอบภารกิจของหมู่คณะ
 พระศาสดาจนสุดกำลังความสามารถ ผู้เช่นย่อมยังหมู่คณะและ
 พระศาสดาให้งาม ได้ชื่อว่า คนโสภณ ศาสนโสภณ เป็นคนดีของ
 หมู่คณะและพระศาสดา ควรแก่การสรรเสริญ กิ่งก้านใบสุ ทกขตา
 ความขยันขันแข็งเอาการเอางานในกรณีของหมู่คณะ ของพระศาสดา
 เป็นคุณธรรมสำคัญประการหนึ่ง ของผู้อยู่ในหมู่คณะ ในพระศาสดา
 ทำให้เป็นบุคคลที่พึงปรารถนาของหมู่คณะ ของพระศาสดา และทำตน
 เองให้โตพึ่งพาอาศัยเป็นหลักฐาน ไม่เป็นคนหลักลอย พึงถึงคุณ-
 ธรรมส่วนตัว ท่านเจ้าคุณพระญาณวิเศษ เป็นผู้ปฏิบัติ ปฏิบัติชอบ
 ตามธรรม ตามวินัย เอาใจใส่ศึกษาลำเนียงพระธรรมวินัย มีความ
 รู้ ความเห็นลึกซึ้ง มีปฏิภาณเทศนาแจ่มแจ้งไพเราะจับใจผู้ฟัง และ
 โดยอาศัยที่ท่านมีความเข้าใจซาบซึ้งในพระธรรมวินัย จึงชอบใช้
 โวหารหนักแน่นเด็ดขาด ประดุจบันลือลีลนาทในท่ามกลางบริษัท

อย่างองอาจกล้าหาญสู้กับนามของท่าน.

ในนามของคณะศิษยานุศิษย์และในนามของข้าพเจ้า ขอขอบใจ
เจ้าคุณพระอริยคุณาธาร ผู้รับภาระในการเรียบเรียงประวัติและ
จัดพิมพ์หนังสือแจกเป็นที่ระลึกไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย.

และขออนุโมทนาสาธุการ ในกุศลทักษิณานุประทานกิจ ที่สาธุชน
ผู้เคารพนับถือได้ร่วมกันบำเพ็ญอุทิศถวายท่านเจ้าคุณ พระญาณวิศิษฐ์
ตั้งแต่วันมรณภาพ จนกระทั่งถึงวันพระราชทานเพลิงศพกัน ขอให้
กุศลบุญราศียิ่งนี้ จงสำเร็จประโยชน์สุขแด่ท่านเจ้าคุณ ตามสมควร
แก่คติวิสัย และขอจงอำนวยผลอันน่าพอใจแก่สาธุชนผู้บำเพ็ญทั้งใน
ปัจจุบัน และสัมปรายภพภายหน้า ในที่สุดขอจงเป็นอุปนิสัยปัจจัย
แก่มรรคผลนิพพานในปัจจุณภววิชาติแต่ทุก ๆ ท่าน เทอญ.

พระพรหมมุนี

วัดพระศรีมหาธาตุ

บางเขน พระนคร

๒๔ เม. ย. ๒๕๐๕

วัดพระศรีมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๒๗ กันยายน ๒๕๐๔

เรื่อง สร้างศาลาการเปรียญวัดป่าสาละวัน

เรียน เจ้าคุณพระอริยคุณาธาร ทนบถอภัย

ตามที่เราประชุมกัน เมื่อวันที่ ๑๕ กันยายน ๒๕๐๔ ปรีक्षा เรื่องการทำบุญ ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน และการพระราชทานเพลิงศพ เจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์นันท เจ้าคุณได้แจ้งแก่ที่ประชุมว่า ท่านอาจารย์ใหญ่ได้สั่งไว้ว่า ขอให้พวกเราพากันสร้างศาลาการเปรียญวัดป่าสาละวันให้ด้วย ซึ่งที่ประชุมตกลงว่า ทำศพเสร็จแล้วจึงค่อยคิดสร้างภายหลังนั้น เมื่อเลิกประชุมแล้ว ตอนเช้านอน ผมได้นำมาคิดว่า ถ้าทำศพก่อนจึงสร้างศาลา เห็นจะไม่สำเร็จแน่นอน พอดวันรุ่งขึ้นได้พบกับนายวัน และได้พูดให้นายวันฟังตามที่ตกลงกัน นายวันจึงขอให้สร้างศาลาก่อน เมื่อเราสร้างศาลาจนพอเป็นรูป ก็ตั้งศพที่ศาลาทีเดียว ไม่ต้องสร้างเมรุให้เสียเงินเปล่า แต่ถ้าทำศพแล้วจึงสร้าง ไม่ได้สร้างแน่.

เมื่อพูดกันแล้ว ผมจึงตัดสินใจเด็ดขาดว่า เราต้องสร้างศาลาก่อนทำศพ เพื่อให้เป็นอนุสรณ์ยู่ที่ศิวายอาจารย์ใหญ่ในคราวสุดท้าย ศาลาหลังนี้ ในเบื้องต้นให้ได้หลังคามุงกระเบื้องซีเมนต์ลูกฟูก เสาศิเมนต์รองรับคาน มีเสาไม้ค่อ ๕ เสา ไม้ตั้ง กว้างประมาณ ๔ ห้อง ๆ ละ ๓.๕๐ ม. ยาว ๕ ห้อง ๆ ละ ๓.๕๐ ม. ตอม่อเสาศิเมนต์

๔๐ ตัน เสาไม้ ๔๐ ตัน เพียงเท่านั้นก็เป็นศาลาตั้งศพได้แล้ว
ใช้เงินประมาณ ๑ แสนบาทก็เห็นจะพอ ส่วนเพดานและฝาพร้อม
ทั้งเครื่องประกอบต่าง ๆ นั้น เมื่อมีเงินเหลือในงานศพ จึงทำเพิ่มเติม
ต่อไป.

บัดนี้ นายวันแจ้งมาว่า มลूमศรัทธาบริจาครพฺยให้เป็นทุนแล้ว
๓ ราย ๆ ละ ๑ หมื่นบาท คือนายวันกับนางทองสุก ๑ หมื่นบาท
คุณนายบุญเหลือ พลราชวรบำรุง ๑ หมื่นบาท และคุณนายสวาสดี
สุคนธรักษ์ ๑ หมื่นบาท ทั้งนั้นว่าเราได้กำลังเป็นประเดิมแล้ว เราจำ
ต้องถือโอกาสกำหนดเอาวันทำบุญ ๕๐ วัน เป็นวันทำพิธีวาง
ศิลาฤกษ์สร้างศาลาหลังนี้.

๑. เมื่อทำบุญ ๑๐๐ วันได้ตกลงกะประมาณใหม่เป็น ๒๕๐,๐๐๐ บาท
๒. ได้วางศิลาฤกษ์เมื่อคราวทำบุญ ๕๐ วัน และได้ทำการก่อสร้างมาเรื่อย ๆ ตั้งแต่นั้น
บัดนี้การก่อสร้างได้สำเร็จเกือบบริบูรณ์แล้ว แต่ยังคงเป็นหนี้ค่าวัสดุก่อสร้าง
และเครื่องอุปกรณ์อยู่อีกประมาณ ๕๐,๐๐๐ บาทเศษ ถ้าศิษยานุศิษย์และผู้เคารพ
นับถือทั้งใกล้และไกล ได้ร่วมจิตร่วมใจ ร่วมกำลังกันจริงจัง ก็จะสามารถบริบูรณ์ใน
ไม่ช้า หวังว่าศิษยานุศิษย์และผู้เคารพนับถือทั้งหลาย จะได้คำนึงถึงคำสั่งของท่าน
เจ้าคุณและหาหนทางสนองพระคุณของท่าน ด้วยการสร้างศาลาการเปรียญเป็นอนุสรณ์
นี้ทั่วกัน.

พระอริยคุณาธาร

วัดเขาสวนกวาง สถานที่เขาสวนกวาง

อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

๙ มีนาคม ๒๕๐๕

ดังนั้น จึงขอนิมนต์เจ้าคุณเข้าร่วมกำลัง เป็นเจ้าของสร้างศาลา
หลังนี้ ในชั้นขอให้เจ้าคุณได้ออกบุญแก่คณะศิษยานุศิษย์ส่วนใกล้
ไว้ก่อน เมื่อออกพรรษาแล้ว ขอให้เจ้าคุณพิจารณาออกบุญกับ
ผู้มั่งคั่งในต่างจังหวัด ซึ่งเห็นว่าจะมีศรัทธาบริจาคทรัพย์เข้าร่วมสร้าง
ศาลาหลังนี้ต่อไป หวังว่าในการสร้างศาลาก่อนทำศพนี้ เจ้าคุณคง
เห็นชอบด้วย และคงเบาใจฉนั้น แต่ถ้าทำศพก่อนจึงสร้าง ก็คงหนักใจ
เกรงจะเลยตามเลย ในที่สุดก็จะไม่ได้อะไร เป็นอนุสรณ์ถวายเป็น
อาจารย์ใหญ่.

ขอแสดงความนับถือยิ่ง

พ.ธมฺมโชติ.

(พระธรรมปิฎก)

[๙]

วัดบวรนิเวศวิหาร

๓๓ มกราคม ๒๕๐๕

เรียนนมัสการ ท่านเจ้าคุณพระอริยคุณาธาร

ตามที่ขออนุญาตพิมพ์เทศนา

กณฑ์นิพนธ์ท่าน

เจ้าพระคุณสมเด็จพระมหาวิรวัช (ติสฺสเถร) ในพระธรรมเทศนาโสฬส-

ปัญหาฉบับดำหนักทิพย์ เพื่อแจกในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่าน

เจ้าคุณ พระญาณวิศิษฐาน์ ไม่ขัดข้อง อนุญาตให้พิมพ์ได้

ขอถวายความเคารพนับถือ

พระสาสนโสภณ

พระญาณวิศิษฎ์ สนิทธีวราจารย์
(พระอาจารย์สิงห์ ขนดฺยาคโม)

เข้าตะ วันที่ ๒๗ มกราคม ๒๔๓๒ ตรงกับ
วันจันทร์ ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๓ ปีฉลู

เวลา ๕.๓๐ น.

มรณะ วันที่ ๘ กันยายน ๒๕๐๔ ตรงกับ
วันศุกร์ แรม ๓๓ ค่ำ เดือน ๙ ปีฉลู

เวลา ๓๐.๒๐ น.

สิริรวมอายุโดยปี ๗๓ ปี

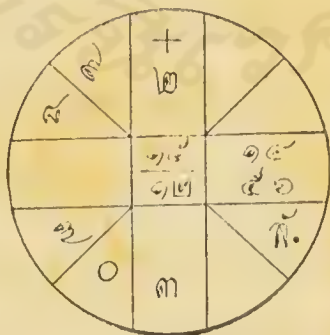
ประวัติ

พระญาณวิศิษฐ์ สมิทธิวิราจารย์

(พระอาจารย์สิงห์ ขนตฺยาคโม)

สถานะเดิม

นามเดิม สิงห์ นามสกุล บุญโท นามบิดา เพี้ยอินทวงษ์ (อ้วน)
นามมารดา นางหล้า เชื้อชาติไทย สัญชาติไทย นับถือนพระพุทธศาสนา
เกิดที่ บ้านหนองขอน ตำบลหัวตะพาน อำเภออำนาจเจริญ จังหวัด
อุบลราชธานี เกิดเมื่อวันจันทร์ ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๓ ปีฉลู ตรงกับวัน
๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๒ เอกศก จุลศักราช ๑๒๕๓ รัตนโกสินทร์
ศก ๑๐๘ ปกติมาส์ ปกติวาร เวลา ๕ นาฬิกา ๑๐ นาที ผิวขาวเหลือง
สันฐานสันทัด ดำเนินมาเป็นทนต์นแซนขวา มีดวงชาตากำเนิดดังนี้

มีพี่น้องร่วมท้องเดียวกัน ๗ คน คือ:-

๑. นายนวล บุญโท
๒. นางเขียว (แม่ภู) ชนารักษ์
๓. นายตา บุญโท
๔. เจ้าคุณ พระญาณวิศิษฐ์ (สิงห์ บุญโท)
๕. พระมหาปิ่น ปญฺญาพโล บุญโท ป. ๕. ๕
๖. นางลุน กุลบุตร (มารดาเจ้าคุณพระศรีรัตนนิมิต)
๗. นางป๋ม มีนาพันธ์.

อุปนิสัยใจคอ

ข้อตรง แน่วแน่ อดทน ขยันหมั่นเพียร ชอบศีลธรรม เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม เมื่อได้ตกลงใจทำประโยชน์ทางใดแล้ว แม้มีอุปสรรคขัดข้องเกิดขึ้น ก็ไม่ท้อถอย พากเพียรพิจารณาหาหนทางแก้ไข จนผ่านพ้นอุปสรรคไปได้ ใจกว้างขวาง ชอบเผื่อแผ่ และอนุเคราะห์หมู่คณะ.

การอบรมในสกุล

เมื่อเล็ก ๆ บิดามารดาพาเข้าวัดฟังธรรมเสมอ และพาทำบุญตักบาตรเป็นนิตย์ เวลาเช้าเพล บิดามารดาก็ใช้ให้น้ำรดอาหารไปถวายพระภิกษุสามเณรที่วัดแทบทุกวัน เว้นแต่มีธุระจำเป็นอย่างอื่น และบิดามารดาได้อบรมสั่งสอนให้มีความรู้ในการครองเรือน ตามฐานะของชาวนาในชนบทบ้างเล็กน้อย.

การบรรพชาอุปสมบท

ได้บรรพชาเป็นสามเณรในสำนักพระอุปัชฌาย์ ป๋อง ณ วัดบ้านหนองขอน ตำบลหัวตะพาน อำเภออำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี เมื่ออายุ ๑๕ ปี พ.ศ. ๒๔๔๖.

ครั้น พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้ย้ายไปอยู่วัดสุทัศน์ ในเมืองอุบลราชธานี เพื่อศึกษาเล่าเรียนวิชาความรู้ให้ยิ่งขึ้น ได้บรรพชาเป็นสามเณรธรรมยุตในสำนักพระครูสมุทรโณม เจ้าอาวาสวัดสุทัศน์สมัยนั้น เมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ปีเถาะ ตรงกับวันที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๘.

ครั้นอายุได้ ๒๑ ปี ซึ่งเป็นปีมีอายุ ๒๐ ปีบริบูรณ์ ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ณ พัทธสีมาวัดสุทัศน์ เจ้าพระคุณสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (ติสโส อ้วน) สมัยเมื่อดำรงสมณศักดิ์เป็นพระศาสนดิลก เจ้าคณะมณฑลอีสานเป็นพระอุปัชฌายะ ท่านเจ้าคุณ พระศาสนดิลก (ชิตเสโน เสน) สมัยเมื่อยังเป็นเปรียญ เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระปลัดทัศน์ เป็นพระอนุสาวนาจารย์ สำเร็จอุปสมบทกรรม เมื่อเวลา ๑๔ นาฬิกา ๑๒ นาที วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๒ เป็นสังฆิการิกอนัตต ๒ ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระมหาธีรวงศ์.

การศึกษาเล่าเรียน

ได้ศึกษาเล่าเรียนวิชาหนังสือไทย ในโรงเรียนสร้างไศรยกเกษม-

ศิลป์ ซึ่งเป็นโรงเรียนวัดสุทัศน์ สอบไล่ได้ถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ ใน
สนามหลวง เมื่อ พ. ศ. ๒๔๕๔.

สอบไล่ได้วิชาพระปริยัติธรรมชั้นบาลีไวยากรณ์ในสนามหลวง
สำนักเรียนวัดสุทัศน์ เมื่อ พ. ศ. ๒๔๕๕.

สอบไล่ได้วิชานักธรรมชั้นตรีในสนามหลวง สำนักเรียนวัด
สุทัศน์ เมื่อ พ. ศ. ๒๔๕๘.

๖. หน้าที่การงาน

ได้รับแต่งตั้งจากทางการกระทรวงธรรมการ (ศึกษาธิการ) ให้
เป็นครูมูล และครูมัธยมในโรงเรียนสร้างไครเกษมศิลป์ เมื่อ พ. ศ.
๒๔๕๕ ได้ทำการสอนอยู่จนถึง พ. ศ. ๒๔๕๘ รวมเวลาประมาณ ๔ ปี
เศษ แล้วลาออกไปบำเพ็ญวิปัสสนาธุระ

ได้รับแต่งตั้งจากทางการคณะสงฆ์ ให้เป็นเจ้าคณะธรรมยุต
ผู้ช่วยอำเภอ จังหวัดปราจีนบุรี เมื่อวันที่ ๓ มิถุนายน พ. ศ. ๒๔๕๕
นิตยภัตเดือนละ ๓๐ บาท (สามสิบบาทถ้วน)

พระธรรมโกศาจารย์ เจ้าคณะธรรมยุตภาค ๗-๘-๙ ได้ขอ
ไปช่วยการคณะธรรมยุต จังหวัดเพชรบุรีระยะเวลาหนึ่ง เมื่อ
จัดการเรียบร้อยแล้วได้มอบคืนแก่เจ้าคณะธรรมยุตภาค ๗-๘-๙ ไป

ได้รับแต่งตั้งจากทางการคณะสงฆ์ ให้เป็นเจ้าคณะธรรมยุตผู้ช่วย
จังหวัดปราจีนบุรี-นครนายก เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม พ. ศ. ๒๔๕๘
นิตยภัตเดือนละ ๑๐๐ บาท

เมื่อเจ้าคุณปราชญ์นั้น เจ้าคณะธรรมยุต จังหวัดปราจีนบุรี
—นครนายก ถึงมรณภาพ ทางการคณะธรรมยุตได้แต่งตั้งให้เป็น
ผู้รักษาการคณะธรรมยุตจังหวัดปราจีนบุรี—นครนายก ชั่วคราว.

สมณศักดิ์

ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระครูชั้นเอก ฝ่ายวิปัสสนาธุระ
มีนามว่าพระครูญาณวิศิษฎ์ เมื่อวันที ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๖
นิตยภัตเดือนละ ๖๐ บาท.

ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ
ฝ่ายวิปัสสนาธุระ มีนามว่า พระญาณวิศิษฎ์ สมิตธิวิจารย์ เมื่อ
วันที ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๐.

การศึกษาอบรมทางวิปัสสนาธุระ

เมื่ออยู่วัดสุทัศน์ จังหวัดอุบลราชธานี ได้ค้นหนังสือธรรมเทศนา
ออกเทศนาสั่งสอนสัปบุรุษเนื่องๆ เผอิญค้นพบหนังสือธรรมเทศนา
เรื่องเทวทูตสูตร ซึ่งมีใจความว่า สมเด็จพระบรมศาสดา ทรงดำหนิ
การบรรพชาอุปสมบทบวชพร่อง หรือบวชแล้วไม่ประพฤติปฏิบัติ
ให้ถูกต้องตามธรรมตามวินัย มีโทษมาก ตกนรกไม่พ้นอบายภูมิทั้ง ๔
ชั้นทำให้เกิดความสลดสังเวช และรู้สึกสำนึกตนอย่างยิ่ง จึงพิจารณา
หาทางประพฤติปฏิบัติพระธรรมวินัยให้ดียิ่งขึ้น ได้คำนึงถึงพระพุทธ-
ศาสดาว่า หมดเขตสมัยมรรคผลนิพพานหรือยัง ครังนั้น (พ.ศ. ๒๔๕๘)

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ กลับจากเขาสาริกา จังหวัดนครนายก ไปจำพรรษา ณ วัดบูรพา ในเมืองจังหวัดอุบลราชธานี มีเกียรติศัพท์ ชจรไปว่า ท่านได้สำเร็จธรรมจากเขาสาริกา ได้ไปศึกษากรรมฐาน จากท่าน ท่านให้กรรมฐาน กายคตาสติ ข้อ ปัสสาสะบัญญัติกะ (คือ หทัย ยกนํ กิโถมกํ ปิหํ ปปฺผาสํ) ให้เป็นบทธกกรรม ได้ฝึกทำสมาธิในสำนักของท่าน จิตใจสงบมีความสังเวชสลดใจ เกิดเห็นอริยสัจ ๔ ในการประกอบคณฤชระ เชื่อแน่ว่ายังไม่หมดเขตสมัยมรรคผลนิพพาน เพราะหนทางปฏิบัติดีปฏิบัติชอบมีอยู่ จึงตกลงใจบำเพ็ญวิปัสสนาธุระสืบไป.

ออกพรรษาแล้ว ได้เดินทางกลับไปกับพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ พำนักบำเพ็ญภาวนาในป่า ๓ เดือน เข้าอยู่ในถ้ำภูเขาหอกลอง ในท้องที่อำเภออำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี ๑ เดือน ไปอยู่ภูเขาในท้องที่เมืองหนองสูงเก่า อำเภอดำชะอี จังหวัดนครพนม ๓ เดือน รวมเป็น ๗ เดือน เกิดอาพาธอาการหนัก ได้กลับคืนสำนักเดิม ส่วนพระอาจารย์มั่นไม่กลับ ได้จำพรรษาอยู่ในเขานั่น.

พ. ศ. ๒๔๕๕ จำพรรษาที่วัดสุทัศน์ ซึ่งเป็นสำนักเดิม ออกพรรษาแล้ว ได้เพื่อนพรหมจรรย์ ๒ องค์ด้วยกัน จาริกครั้งถัดตามพระอาจารย์มั่น ไปที่นั่นที่บ้านหนองไผ่ อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ได้ศึกษากรรมฐานเพิ่มเติมจากท่าน แล้วเดินทางต่อไปจนถึงอำเภอน้ำขุ่น จังหวัดหนองคาย.

พ. ศ. ๒๔๖๐ จำพรรษาที่วัดรางบ้านนาง อำเภอบำบ่อ จังหวัดหนองคาย มีพระจำพรรษาอยู่ด้วยกัน ๒ องค์ กับเด็ก ๑ คน ส่วนพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ จำพรรษาที่วัดรางบ้านห้วยหลวง อำเภอหนองหาร จังหวัดอุดรธานี.

ภายในพรรษาได้ทราบข่าวพี่ชายและน้องชายป่วย ออกพรรษาแล้วได้เดินทางกลับจังหวัดอุบลราชธานี เพื่อเยี่ยมและพยาบาลพี่ชายกับน้องชาย พี่ชายได้ถึงแก่อนิจกรรม ส่วนน้องชาย (คือพระมหาปิ่น ปัญญาพโล วัดบวรนิเวศวิหาร พระนคร) หายป่วย.

พ. ศ. ๒๔๖๑ จำพรรษาที่วัดสุทัศน์ในมือง จังหวัดอุบลราชธานี ภายในพรรษานี้ เจ้าพระคุณสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (ติสโส อ้วน) ซึ่งขณะนั้นเป็นเจ้าคณะมณฑลอุบลราชธานี อยู่วัดสุปัฏน ได้บัญชาให้ช่วยสั่งสอนพุทธบริษัทในวัดสุปัฏน และวัดสุทัศน์ ได้รับบัญชาปฏิบัติการอบรมสั่งสอนพุทธบริษัททางธรรมปฏิบัติตลอดพรรษา.

ในพรรษานี้ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ จำพรรษาในถ้ำผาบึง ตำบลหนองหอย (นาทราย) อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย.

ออกพรรษาแล้ว ได้เพื่อนพรหมจรรย์ ๔ องค์ด้วยกัน ออกเดินทางด้วยกัน ไปถึงบ้านท่าคันโท อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ทายกทายิกาในหมู่บ้านนั้นเลื่อมใส อารามนาให้อยู่โปรด.

พ. ศ. ๒๔๖๒ ทายกทายิกาบ้านท่าคันโท ปลุกกระท่อมให้อยู่จำพรรษาที่ป่าสาวหิน ใกล้บ้านท่าคันโท มีพระอยู่จำพรรษาร่วมด้วยกัน

๔ องค์.

ในพรรษาปี^{๒๕} พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ จำพรรษาในถ้ำ
ภูเข (นาญ) บ้านนาญ อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย.

ออกพรรษาแล้ว ได้พร้อมเพื่อนพรหมจรรย์ ๔ องค์ด้วยกัน เดิน
ธุดงค์ไปหาพระอาจารย์มั่น ไปพบท่านที่ภูเข ซึ่งเป็นที่ที่ท่านจำพรรษา
นั่นเอง ได้ศึกษากรรมฐานเพิ่มเติมจากพระอาจารย์ แล้วเดินธุดงค์
ไปองค์เดียว จนถึงอำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย.

พ. ศ. ๒๔๖๓ จำพรรษาในถ้ำผาบัง ตำบลหนองหอย อำเภอ
วังสะพุง จังหวัดเลย มีสามเณรในวัดอำเภอนั้น ๑ องค์ กับอุบาสก
หนุ่มสาว ๑ คนไปจำพรรษาร่วม ได้โอกาสดีก็เร่งความเพียร
ตั้งแต่นั้นพรรษาจนถึงกลางเดือน ๘ เกิดความรู้ความเห็นแจ่มแจ้งใน
พระธรรมวินัย จึงเร่งความเพียรต่อไปจนตลอดไตรมาส ได้ความ
เข้าใจว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นวิเศษชาติ ตรัสจำแนกชั้น ๕ ในตัว
คนเรา หรือ กายกับใจออกเป็นพระธรรมวินัยถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรม-
วินัย เมื่อกล่าวความจริงแล้ว ตัวคนเราหรือกายกับใจนี้เป็นตัว
อริยสัจ ทั้ง ๔ คือ ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และทุกขนิโรธคามินี-
ปฏิปทา รวมกันเป็นธรรมแห่งเดียว ความรู้ที่เกิดขึ้นในตอนนั้นละเอียด
เนียนแหลมคมคายมาก รู้จักตัดสินพระธรรมวินัยได้เด็ดขาด ทำให้
การปฏิบัติพระธรรมและพระวินัยเป็นไปอย่างเด็ดเดี่ยวมั่นคง และ
กล้าหาญ.

(ความตอ^๒นั้น ท่านเคยเล่าให้^๒ผู้เขียนประวัติฟังว่า นอกจากความ^๒รุด^๒ง^๒กล่าวแล้ว โอกาส คือแสงสว่างแจ่ม^๒จ้าของดวงจิตก็มีด้วย ทำให้^๒ร^๒เห็นเหตุการณ์ปัจจุบันได้ถูกต้องแม่นยำมาก ใครจะมาหา มาตีหรือมา^๒ร้าย^๒อย่างไร ก็^๒ร^๒เห็น^๒ล่วงหน้าอย่างถูกต้อง นอกจากความ^๒ร^๒และโอกาสแล้ว ก็ปรากฏชัดว่า ก็เล^๒ส^๒ท^๒ง^๒ป^๒วง^๒ได้^๒ห^๒าย^๒หน้า^๒ไป จึงทำให้^๒ท่าน^๒เข้าใจว่า ได้^๒สำเร็จ^๒พระ^๒อร^๒หัต^๒ต^๒ผล จึงตกลงใจทำการ^๒ฟื้นฟู^๒ท่าน^๒บำรุง^๒และ^๒เผย^๒แผ่^๒พระ^๒พุ^๒ท^๒ศา^๒ส^๒นา^๒ฝ่าย^๒วิ^๒ปัส^๒ส^๒นา^๒ธุ^๒ระ^๒สืบ^๒ไป)

ออกพรรษาแล้ว ได้เดินทางไปหาพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ซึ่งขณะนั้นท่านพักอยู่ใกล้บ้านโพนเชียงหวาง (โพนสะหวาง) ตำบลสองดาว อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร ในระหว่างทางได้ทำการสั่งสอนประชาชน ให้ถึงพระไตรสรณคมน์แทบทุกหมู่บ้าน ตามรายทาง พักทำการสั่งสอนบ้านละ ๒-๓ คืน ระยะทางเดินจากอำเภ^๒บาง^๒จน^๒ถึง^๒บ้าน^๒โพน^๒เชียง^๒หวาง^๒นั้น คือจากอำเภ^๒บาง^๒ ผ่านเขตอำเภ^๒หนอง^๒บัว^๒ลำ^๒พู จังหวัดอุดรธานี เข้าเขตอำเภ^๒ท่า^๒บ่อ จังหวัดหนองคาย หลุดออกเขตอำเภ^๒อ^๒เพ^๒ญ และหนองหาร จังหวัดอุดรธานี แล้วเข้าเขตอำเภ^๒อ^๒สว่าง^๒แดน^๒ดิน จังหวัดสกลนคร จนถึงบ้านโพนเชียงหวาง ที่ท่านอาจารย์^๒พ^๒าน^๒ก^๒อยู่ เมื่อไปถึงแล้วได้กราบเรียนอาราธนาท่านอาจารย์ให้เป็นหัวหน้าพาทำการฟื้นฟูท่านบำรุงพระพุทศาสนาฝ่ายวิปัสสนาธุระ โดยการสั่งสอนประชาชนพลเมืองให้ปฏิบัติพระพุทศาสนาอย่างจริงจัง พระอาจารย์ยินดีรับอาราธนา และได้พาทำการสั่งสอน

ประชาชนตามหน้าที่ของบรรพชิต โดยมีได้รับการแต่งตั้งมอบหมาย
จากเจ้าหน้าที่ยายบ้านเมือง และทางการคณะสงฆ์ ในท้องที่จังหวัด
สกลนครไปโดยลำดับ จนถึงท้องที่เมืองหนองสูงเก่า อำเภอดำชะอี
จังหวัดนครพนม ณ ที่นั้นพระอาจารย์เสาร์ กนฺตสีลเถระ ได้พำนัก
อาศัยอยู่ จึงชวนมีสการและพำนักอาศัยกับพระอาจารย์เสาร์ กนฺตสีล-
เถระต่อไป.

พ.ศ. ๒๔๖๔ ประชาชนในหมู่บ้านต่าง ๆ ในท้องที่เมืองหนองสูง
เก่าได้พึงธรรมชาติเกิดศรัทธาเลื่อมใสมาก ได้ปลุกกุฏิเล็ก ๆ ให้อยู่
จำพรรษาที่สำนักสงฆ์วัดป่าหนองน่อง ใกล้เมืองหนองสูงเก่า มีพระภิกษุ
สามเณรจำพรรษาร่วมกัน พระภิกษุ ๓๐ รูป สามเณร ๕ รูป ออก
พรรษาแล้ว มีพระภิกษุสามเณรรวมกันมากถึง ๒๕ รูป พระ
อาจารย์เสาร์ กนฺตสีลเถระ เป็นประธาน ได้พาเดินทางข้ามภูเขาไปสู่
ท้องที่อำเภวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร ประชาชนในท้องที่นั้น
มีความเลื่อมใสมาก จึงพากันทำการตั้งสอนประชาชนอยู่ที่ตำบล
โคกสี อำเภวาริชภูมิ เป็นการชั่วคราว.

พ.ศ. ๒๔๖๕ ประชาชนในท้องที่อำเภวาริชภูมิ ได้จัดสร้างเสนา-
สนะป่าให้อยู่จำพรรษา ณ ที่ใกล้หมู่บ้านปลาไหล ส่วนพระอาจารย์
เสาร์กับพระอาจารย์มั่น จำพรรษาที่วัดป่าวนาราม ใกล้บ้านโคกสี
ตำบลโคกสี ในท้องที่อำเภวาริชภูมิเหมือนกัน ในพรรษานั้น มีพระ
ภิกษุสามเณรจำพรรษาร่วมกัน พระภิกษุ ๒๐ รูป สามเณร ๑๐ รูป.

ออกพรรษาแล้ว ได้อาราธนาพระครูอดิสรณ์คุณาธาร (อรโก คำ)
เจ้าคณะจังหวัดเลย มาเป็นพระอุปัชฌาย์อุปสมบทกุลบุตรเป็นภิกษุ
๑๘ รูป แล้วได้จัดระเบียบเดินธุดงค์ไปเป็นหมู่ ๆ ละ ๗ องค์
๑๕ องค์ และได้จาริกธุดงค์ไปทางจังหวัดอุดรธานี จนถึงจังหวัด
หนองคาย ได้พำนักอยู่ในท้องที่อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย
ทราบข่าวโยมมารดาถึงแก่อนิจกรรม และทราบข่าวว่าพระมหาปิ่น
ปณฺณพโล ผู้น้องชายซึ่งอยู่กับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา-
วชิรญาณวโรรส ณ วัดบวรนิเวศวิหาร พระนคร ได้ขึ้นมาจัดการ
ฌาปนกิจศพโยมมารดาที่บ้านแล้ว ทั้งได้อยู่จำพรรษา ณ วัดสุทัศน์
ในเมืองจังหวัดอุบลราชธานีด้วย คิดจะไปบรมเอน้องชายออกเดิน
ธุดงค์ จึงตกลงใจเดินทางไปจังหวัดอุบลราชธานี มีพระภิกษุ ๕ รูป
สามเณร ๒ รูปติดตามไปด้วย.

พ.ศ. ๒๔๖๖ จำพรรษาที่วัดสุทัศน์ในเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
ได้ทำการบรม พระมหาปิ่น ปณฺณพโล ผู้น้องชายในทางปฏิบัติ
วิปัสสนาธุระ ออกพรรษาแล้วได้พาเดินธุดงค์ออกจากจังหวัดอุบล-
ราชธานี มุ่งหน้าไปทางจังหวัดอุดรธานี แล้วย้อนกลับไปยังจังหวัด
สกลนคร คราวนี้ได้หมู่เดินธุดงค์ด้วยกัน ๑๘ รูป.

พ.ศ. ๒๔๖๗ จำพรรษาที่เสนาสนะป่า บ้านปลาไหล อำเภอ
วาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร มีพระภิกษุสามเณรจำพรรษาร่วมกัน พระ
ภิกษุ ๕ รูป สามเณร ๓ รูป.

พ.ศ. ๒๔๖๘ จำพรรษาที่วัดป่าวนาราม ใกล้บ้านโคกสี ตำบล
โคกสี อำเภวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร มีพระภิกษุสามเณรจำพรรษา
ด้วยกัน ภิกษุ ๕ รูป สามเณร ๓ รูป.

พรรษาเป็น พระอาจารย์เสาร์ กนตสีลเถระ กับพระอาจารย์มั่น
ภูริทัตตเถระ พร้อมกันหมู่คณะจำนวนหนึ่ง ยังคงอยู่จำพรรษาใน
ท้องที่อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย.

พ.ศ. ๒๔๖๙ จำพรรษาที่สำนักสงฆ์วัดป่า ใกล้เมืองอากาศ-
อำนวย ตำบลอากาศอำนวย อำเภอวานรนิวาส จังหวัดสกลนคร
มีพระภิกษุสามเณรจำพรรษาร่วมกัน ภิกษุ ๑๐ รูป สามเณร ๕ รูป.

พรรษาเป็น พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ กับหมู่คณะจำนวนหนึ่ง
ได้อยู่จำพรรษาที่สำนักสงฆ์ วัดป่าบ้านสามผง ตำบลสามผง อำเภอ
ท่าอุเทน จังหวัดนครพนม.

ก่อนเข้าพรรษาเป็น ได้อาราธนาท่านเจ้าคุณ พระธรรมเจดีย์ สมัย
ที่ดำรงสมณศักดิ์เป็นที่พระญาณดิลก เจ้าคณะมณฑลอุดรธานี ไปเป็น
พระอุปัชฌายะ อุปสมบทขนาด ๘ คน เป็นพระภิกษุ มีญัตติ คือบวชแปลง
พระอุปัชฌาย์แก่ง อิมุตตโกเป็นต้น มีพระภิกษุสามเณรอยู่จำพรรษา
ร่วมกับพระอาจารย์ พระภิกษุ ๒๐ รูป สามเณร ๕ รูป.

ส่วนพระอาจารย์เสาร์ กนตสีลเถระ กับหมู่คณะจำนวนหนึ่ง
ยังคงอยู่จำพรรษาในท้องที่อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย มีพระภิกษุ
สามเณรจำพรรษาร่วมด้วย ภิกษุ ๑๕ รูป สามเณร ๘ รูป.

ออกพรรษาแล้ว ได้อาราธนาพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ให้พาไปโปรดญาติโยม ในท้องที่จังหวัดอุบลราชธานี พระอาจารย์มีความยินดีพาไป มีพระภิกษุสามเณรติดตามไป รวมทั้งสิ้น ๓๒ รูป ได้ทำการสั่งสอนประชาชนในท้องที่อำเภออำนาจเจริญ โดยเฉพาะในหมู่บ้านญาติ ซึ่งเป็นชาติภูมิช่วงระยะกาลหนึ่งก่อนถึงกาลจำพรรษา พ.ศ. ๒๔๗๐ จำพรรษา ณ วัดสุทัศน์ในเมือง จังหวัดอุบลราชธานี พร้อมกับ พระมหาปิ่น ปัญญาพโล และหมู่คณะร่วมกันทรงพระภิกษุทั้งสามเณร ๒๔ รูป.

ส่วนพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ได้จากไปจำพรรษา ณ วัดปทุมวนาราม พระนคร แล้วเลยไปนครเชียงใหม่ กับเจ้าพระคุณพระอุบาล์คุณูปมาจารย์ (สีรจันโท จันทร์)

ออกพรรษาแล้ว ท่านปลัดขวา อำเภออำนาจเจริญได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ และขอให้ไปแสดงพระธรรมเทศนาสั่งสอนประชาชนในท้องที่อำเภออำนาจเจริญ ได้ขอหนังสือจากข้าหลวงประจำจังหวัดอุบลราชธานี ได้แล้วได้ออกดำเนินการแสดงธรรมสั่งสอนประชาชนพลเมือง ให้ละความชั่ว ประพฤติกความดี ผู้มีศรัทธาเลื่อมใสได้ละมิจฉาภิฏฐิ ประกาศปฏิญาณตนถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะจำนวนมาก ครั้นเป็นครั้งแรกที่ได้ทำการสั่งสอนประชาชนเป็นทางราชการ โดยอาศัยอำนาจของเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมือง.

เมื่อทำการสั่งสอนประชาชนในท้องที่อำเภออำนาจเจริญ จังหวัด

อุบลราชธานีเสร็จแล้ว ได้อยู่จำพรรษา ณ บำไใกล้หมู่บ้านหนองขอน
ซึ่งเป็นชาติภูมิ เพื่อโปรดญาติโยม เมื่อพ.ศ. ๒๔๗๑ ออกพรรษา
แล้วเดินทางมุ่งหน้าสู่จังหวัดขอนแก่น เมื่อไปถึงแล้ว ได้พำนักอยู่ใน
ป่าโคกเหล่ากา ด้านตะวันออกเมืองขอนแก่น ทิศเหนือบ้านโนนทัน
ตำบลพระลับ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น พระครูพิศาลอรุณญเชตต์
(เขมियो จันทร) เจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น วัดศรีจันทร์ ในเมือง
ซึ่งเป็นญาติ ได้อนุมัติให้ตั้งเป็นสำนักสงฆ์ขึ้น เรียกว่า วัดป่าวิเวก-
ธรรม และได้อยู่จำพรรษา ณ ทน ๓ พรรษา คือพรรษาปี พ.ศ.
๒๔๗๒ - ๒๔๗๓ - ๒๔๗๔.

โดยการรับรองของท่านเจ้าคุณ พระธรรมเจดีย์ ขณะดำรง
สมณศักดิ์เป็นพระญาณดิลกเจ้าคณะมณฑลอุดรธานี พระครูพิศาล
อรุณญเชตต์ (เขมियो จันทร) เจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น ได้เป็นประธาน
พาทำการส่งสื่อนประชาชนพลเมืองในท้องที่อำเภอเมือง อำเภอน้ำพอง
อำเภอภูเวียง อำเภอชนบท และอำเภอพล ในฤดูกาลนอกพรรษา
ตลอดเวลา ๓ ปี ในการนี้ ได้มีหนังสือของข้าหลวงประจำจังหวัด
ขอนแก่นเป็นเครื่องมือ และมีเจ้าอาวาสวัดต่างๆ เจ้าคณะตำบล เจ้า
คณะอำเภอ และพระอุปัชฌายะร่วมการด้วย การทำงานครั้งนี้เรียบร้อย
ดีและทั่วถึง ประชาชนพลเมืองได้ละความชั่ว ประพฤติความดี และ
ละม้ายตามบุญ ประกาศปฏิญาณตนถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะเป็น
จำนวนมาก ครั้นเป็นครั้งแรกก็ได้รับความร่วมมือทางฝ่ายบ้าน

เมือง ทงทางฝ่ายคณะสงฆ์ เป็นทางราชการ.

คณะชาวบ้านและชาววัดส้มศรี บ้านพระค้อ ตำบลพระค้อ อำเภอเมือง ได้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในคณะธรรมยุติกา ได้พร้อมใจกันยกวัดส้มศรี ให้เป็นวัดธรรมยุติกา และพระภิกษุสามเณรในวัดทุกรูป บวชแปลงเป็นพระภิกษุ ๘ รูป สามเณร ๔ รูป พระมหาปิ่น ปณฺญาพโล ได้อยู่จำพรรษา ณ วัดส้มศรี บ้านพระค้อ เพื่อบรมสั่งสอนพระภิกษุสามเณรผู้บวชแปลงใหม่เหล่านั้น.

ตลอดเวลา ๓ ปีนี้ พระภิกษุสามเณรมีจำนวนมากขึ้นโดยลำดับ พระภิกษุไม่ต่ำกว่า ๕๐ รูป สามเณรไม่ต่ำกว่า ๔๐ รูป ได้แยกย้ายกันจำพรรษาในสำนักสงฆ์วัดป่าไถลหมู่บ้านต่างๆ ในท้องที่อำเภอเมือง โดยมาก ในท้องที่อำเภอชนบทบาง เช่นท้องที่ในอำเภอนาโพธิ์ ภูเวียง ชนบท และอำเภอพล แต่เป็นจำนวนน้อย โดยมากไปพำนักอาศัยทำการสั่งสอนประชาชนในภูคากถนออกพรรษา ภายหลังจึงมีผู้ศรัทธาจัดการสร้างสำนักสงฆ์วัดป่าชน แล้วขอพระภิกษุสามเณรฝ่ายวิปัสสนาธุระจากเจ้าคณะจังหวัดออกไปอยู่จำพรรษา บางแห่งก็กลายเป็นวัดถาวรขึ้น บางแห่งก็ร้างไป วัดธรรมยุตในจังหวัดขอนแก่น ตั้งขึ้นโดยทำนองนี้เป็นส่วนมาก จึงมีวัดธรรมยุตมาก เป็นที่ ๒ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในบัดนี้ (พ. ศ. ๒๕๐๕).

พ. ศ. ๒๔๗๕ เจ้าพระคุณ สมเด็จพระมหาวันวงศ์ (อดีตสมุหาณเวยรณ) ขณะดำรงสมณศักดิ์เป็นพระธรรมปาโมกข์ เจ้าคณะมณฑล

นครราชสีมา ได้เห็นเจ้าพระคุณ พระอุบาล์คุณูปมาจารย์ (สิริจินโท จันทร) บัวยหนัก บังเกิดมีความสลดสังเวชใจ เห็นภัยในวัฏสงสาร ไคร่แสงหาที่พึ่ง ได้ตกลงใจไปรับจากจังหวัดขอนแก่น ให้มาทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนาฝ่ายวิปัสสนาธุระ ในความอำนวยการของท่าน ณ จังหวัดนครราชสีมาและจังหวัดใกล้เคียง ซึ่งอยู่ในความปกครองของท่าน คราวนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้อนุมัติให้ตั้งสำนักสงฆ์วัดป่าชันได้ หลวงชาญนิคม กับพวกจึงรับบัญชาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ สร้างวัดป่าศาลวันขึ้นเป็นวัดแรก พอให้เป็นที่เรียบร้อย เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ได้ออกมาบำเพ็ญภาวนาเป็นครั้งคราว ในเวลาว่างการคณะ (ท่านเจ้าคุณพระญาณวิศิษฐ์) ได้อยู่จำพรรษาในวัดป่าศาลวัน ในระยะแรกสร้างวัด ตั้งแต่ปี พ. ศ. ๒๔๗๕ ถึง ๒๔๗๙ รวมเวลา ๕ ปี.

พ. ศ. ๒๔๘๐ ท่านเจ้าคุณ พระปราจีนมุนี ได้กราบเรียนเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขอไปช่วยการตั้งวัดป่าทรงคุณ ดงพระราม ปราจีนบุรี ได้ไปช่วยจัดการครั้งแรก ๑ เดือน และได้ไปช่วยจัดการปฏิสังขรณ์วัดปากพอก ซึ่งสร้างมา ๕ ปีแล้วให้กลับคนสู่สภาพเป็นวัด มีพระสงฆ์อยู่ประจำ ๓ เดือน ทั้ง ๒ แห่งนี้เป็นผลสำเร็จดังความประสงค์ของท่านเจ้าคุณพระปราจีนมุนี.

ครั้นถึงเดือนมิถุนายน ได้ไปอยู่กับท่านเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ณ วัดบรมนิวาส พระนคร เจ้าพระคุณสมเด็จฯ บัญชาสั่งให้ช่วยทำการสั่งสอนพุทธบริษัทให้เลิกหัตถ์ทำสมาธิภาวนา ได้ปฏิบัติตาม

บัญชาตลอดไตรมาส.

ภายในพรรษาปี^{นี้} ท่านเจ้าคุณ พระมหารัชชมงคลจารย์ (นิเทศโก เทศ) วัดสัมพันธวงศ์ พระนคร ได้ขอรับรองให้ไปช่วย สัณเฑาะพุทธบริษัท ฝึกหัดนั่งสมาธิภาวนาที่วัดของท่าน ก็ได้ไปช่วย ตามความประสงค์.

พ.ศ. ๒๔๘๓ ถึง ๒๔๘๓ ได้กลับมาอยู่ประจำ ณ วัดป่าสาละวัน อีก ได้สอนพุทธบริษัทฝึกหัดนั่งสมาธิภาวนาเป็นประจำ.

ออกพรรษาปี พ.ศ. ๒๔๘๓ แล้ว คณะวัดบ้านหนองบัวใหญ่ อำเภอดุสิต จังหวัดชัยภูมิ ได้มาอาราธนาไปจัดการสร้างสำนักสงฆ์ ชนทบ้านหนองบัวใหญ่ ได้ไปจัดการสร้างวัดชน ๓ วัดให้ชื่อ วัดป่า-ไฟโรจน์ ได้ไปสร้างศาลาการเปรียญ ๓ หลัง กว้าง ๖ วา ยาว ๘ วา เสาไม้เต็งรัง ๕ พั่นกระดาน ฝากระดาน มุงหญ้าคา สำเร็จภายใน ๕ เดือน มีพระภิกษุ ๕ รูป สามเณร ๓ รูป อยู่จำพรรษา.

ระหว่างเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ ได้พิจารณาเห็นอุปสรรค แห่งการประพฤติปฏิบัติพระพุทธานุศาสน์ ซึ่งจำเป็นที่สุดที่จะต้องสละ ชีวิตทำความเพียร จึงตกลงใจตั้งสัตยาธิษฐานทำความเพียร ไม่ได้ หลับนอนถึง ๗ วัน ๗ คืน เกิดอาพาธหนัก ทุกขเวทนากล้าแข็ง และเกิด ความโหม่นสลดกับแค้นใจเป็นกำลัง พิจารณาเห็นว่า บุญวาสนาไม่ เพียงพอ ไม่อาจทำความเพียรให้สำเร็จ มรรคผลนิพพานในชาติ ปัจจุบันได้ จึงตัดสินใจปรารภนาพุทธภูมิ เริ่มสร้างบารมีเพื่อพระ

โพธิญาณสืบไป.

พ. ศ. ๒๔๘๔ เดือนมิถุนายน กลับจากชัยภูมิไปอยู่วัดป่าสาละวัน และจำพรรษาที่นั่น.

พ. ศ. ๒๔๘๕ คณะวัดป่าแสนสำราญ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ขอร้องให้ไปช่วย ได้ไปทำการสังฆอนพุทธรูป และสร้างศาลาการเปรียญ ๑ หลัง กว้าง ๖ วา ยาว ๓๐ วา ๒ ศอก เสาไม้เต็งรัง ๔ เหลี่ยม พนกระดาน มุงด้วยกระเบื้องซีเมนต์ เมื่อทำการเสร็จแล้ว ได้กลับมาจำพรรษา ณ วัดป่าสาละวัน จังหวัดนครราชสีมา.

พ. ศ. ๒๔๘๖ เวลานอกพรรษาได้ไปช่วยจัดการสร้างพระพุทธรูป ทำด้วยปูนซีเมนต์ กว้าง ๓ เมตร ยาว ๒ เมตร พร้อมทึ่มณฑปทำด้วยไม้ ๑ หลัง เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป และได้สร้างกุฏิไม้ ๑ หลัง กว้าง ๓ วา ๒ ศอก ยาว ๓ วา ๒ ศอก เสาไม้เต็งรัง พนฝากระดานมุงด้วยกระเบื้องปูนซีเมนต์ ณ วัดป่าแสนสำราญ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี แล้วกลับไปจำพรรษา ณ วัดป่าสาละวัน.

อนึ่งเมื่อเดือนเมษายนศกนี้ ได้ไปจัดการฌาปนกิจศพพระอาจารย์เสาร์ กันตสีลเถระ ซึ่งได้มรณภาพแต่ก่อนเข้าพรรษา พ. ศ. ๒๔๘๕ ณ วัดบูรพา ในเมือง จังหวัดอุบลราชธานี โดยบัญชาของเจ้าพระคุณลัมเตจ ฯ

พ. ศ. ๒๔๘๗ และ ๒๔๘๘ ได้ไปช่วยการสร้างพระมาลัย ๒ แห่ง กว้าง ๑ เมตร กับทำการฉลองศาลาและพระพุทธรูป ณ วัดป่าแสน-

ลำราญ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี.

เนื่องด้วยพระมหาปิ่น ญาณพาโล น้องชายป่วยได้นำมาพัก
รักษาพยาบาลอยู่ ณ วัดป่าแสนลำราญด้วย จึงจำต้องอยู่จำพรรษา
ณ วัดป่าแสนลำราญ.

อนึ่ง ภายในพรรษาปี พ. ศ. ๒๔๘๗ และ ๒๔๘๘ นี้ เจ้าพระคุณ
สมเด็จพระสังฆราช ได้อาพาธได้ลางานพักรักษาพยาบาลอยู่วัดสุปัฏนาราม ในเมือง
จังหวัดอุบลราชธานี มีบัญชาให้มาอยู่จำพรรษาในที่ใกล้ พอไปมา
เยี่ยมเยียนกันได้ง่าย ๆ จึงได้ปฏิบัติตามบัญชาด้วย.

ภายในพรรษาปี ๒๔๘๗ นี้ ได้รับความช่วยเหลือจากพระ
อริยคุณาธาร (ปุสฺโส เสี่ยง ป. ๖ น. ธ. เอก) แนะนำวิธีกาเพญกา
รักษาจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องใสคงที่ ได้ปฏิบัติตามคำแนะนำตลอด
ไตรมาส และในพรรษา พ. ศ. ๒๔๘๘ นี้ ได้รับแนะนำเพิ่มเติมทาง
วิปัสสนาวิธี ก็ได้ปฏิบัติตามคำแนะนำจนเต็มความสามารถตลอด
ไตรมาส วันออกพรรษานี้ พระอริยคุณาธาร ได้กรุณาแสดงธรรม
ให้ฟัง บังเกิดความเข้าใจซาบซึ้งในพระพุทธศาสนาได้ความเบาใจ
และปลอดโปร่งใจ จึงอยู่อย่างมีความสุขในพระศาสนาของพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้า ดังแต่นั้นมา จึงได้ขอเอาพระอริยคุณาธาร เป็นครู
บาอาจารย์ออกองค์หนึ่ง มิให้ท่านกราบไหว้ตามระเบียบพระวินัย
เพราะเป็นการผิดธรรมเนียม ได้แต่ตรงตามใจกรรมต่อท่านเจ้าคุณพระอริย-
คุณาธาร เพื่อประกาศให้ศาสนิกชนและสพรหมจารีรู้ว่า ท่านเจ้าคุณ

เป็นครูบาอาจารย์ของตนหลายครั้ง มีผู้เข้าใจตามจำนวนมาก ที่ไม่เข้าใจตามก็มี จึงคงมีผู้เข้าใจผิดในท่าน เจ้าคุณพระอริยคุณาธาร ว่ามานะกระต่าง ถอดตัว ถอดยศ ถอดศักดิ์ ไม่กราบไหว้พระภิกษุผู้มีอาวุโสสูงกว่า และยินดีรับสัจจกรรมของพระภิกษุผู้มีอาวุโสสูงกว่า จึงขอแจ้งไว้ในหนังสือครั้งหนึ่ง ขอให้บรรดาศาสนศิษย์ของข้าพเจ้าและสพรหมจารีทั้งหลาย พึงเข้าใจว่า ท่านเจ้าคุณ พระอริยคุณาธาร เป็นอาจารย์สอนธรรมแก่ข้าพเจ้าองค์หนึ่ง ต่อจากพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ อย่าพึงประมาทดูหมิ่นท่าน พึงสนใจฟังคำแนะนำสั่งสอนของท่านสืบไป.

พ. ศ. ๒๔๘๘ วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พระมหา ปิ่น ปณฺณพโลมรณภาพ เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวรให้จัดการฌาปนกิจ โดยไม่ชักช้า จึงได้ปฏิบัติตามบัญชา จัดการฌาปนกิจศพพระมหาปิ่น ปณฺณพโลเมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม แล้วเสร็จ ได้กลับไปวัดป่าสาละวัน จัดการสร้างพระพุทธรูปทองหล่อ เป็นพระประธาน ๒ องค์ หน้าตักองค์ละ ๑๕๐ เซ็นติเมตร ทองหนักองค์ละ ๗๕๐ กิโลกรัม สิ้นเงิน ๓๓,๖๘๖ บาท (สามหมื่นสามพันหกกร้อยเก้าสิบหกบาทถ้วน) แล้วอยู่จำพรรษา ณ วัดป่าสาละวัน.

พ. ศ. ๒๔๘๙ ถึง ๒๕๐๒ ได้ไปจัดการวัดป่าทรงคุณ ดงพระราม ป่าจันทบุรี และอยู่จำพรรษาดวย ผลิตเวลา ๔ ปีแรกที่อยู่วัดป่าทรงคุณ ได้ทำการต่าง ๆ คือ

๑. ประชุมพุทธบริษัทวัดป่าทรงคุณ อบรมสั่งสอนให้ประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัยจริง ๆ ให้เป็นไปเพื่อความสามัคคีปรองมเป็บนอนหนึ่งนอนเดียวกัน

๒. ประชุมพระภิกษุสามเณร อบรมสั่งสอนให้มีระเบียบและประพฤติปฏิบัติพระธรรมวินัยโดยถูกต้อง ได้กำหนดเวลาประกอบศาสนกิจไว้ดังนี้

ก. เวลา ๔.๐๐ น. ลงประชุมพร้อมกันที่ศาลาการเปรียญ ทำวัตรสวดมนต์ และนั่งสมาธิภาวนาจนถึง ๖.๐๐ น.

ข. เวลา ๖.๐๐ น. เลิกประชุม ทำกิจวัตรต่าง ๆ เช่นตักน้ำใช้น้ำฉัน ปัดกวาด ทำความสะอาด บิณฑบาต โปรดสัตว์ ทำกัตติกิจเสร็จฟังโอวาท

ค. เวลา ๑๙.๐๐ น. ประชุม ณ ศาลาการเปรียญทำวัตรค่ำ สวดมนต์ และฟังโอวาท เสร็จแล้วเลิกประชุม ไปทำความเพียรเจริญภาวนา ณ ที่อยู่ของตน ๆ

๓. ได้เสนอความเห็นถวายเจ้าคณะธรรมยุต จังหวัดปราจีนบุรี ให้มอบหน้าที่อุปการะวัดป่าทรงคุณให้แก่ ผ. บ. พล ๒ เจ้าคณะธรรมยุตจังหวัดปราจีนบุรีอนุมัติ ผ. บ. พล ๒ ได้ตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง ประกอบด้วยนายทหารชั้นสัญญาบัตร และชนประทวนรวม ๖ นาย ให้มีหน้าที่เอาใจใส่ดูแลอุปถัมภ์บำรุงวัดป่าทรงคุณ คณะกรรมการ พร้อมด้วยภิกษุสามเณรและสัปบุรุษของวัดได้พร้อม

ใจกันจัดการทำนุบำรุงวัดป่าทรงคุณให้เจริญรุ่งเรืองขึ้น คือ :-

เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม ๒๕๕๒ ได้ทำการสร้างศาลาการเปรียญ

๓ หลัง กว้าง ๖ วา ๒ ศอก ยาว ๑๓ วา เสาไม้เต็งรัง พื้นฝากระดาน มุง
ด้วยกระเบื้องซีเมนต์ สิ้นเงิน ๓๘,๑๗๒ บาท (สามหมื่นแปดพัน
หนึ่งร้อยเจ็ดสิบสองบาทถ้วน) จบประวัติตามที่ท่านเจ้าคุณพระญาณ-
วิศิษฎ์นันทโกโวเองเพียงท่าน ต่อเติมไปผู้เขียนจะได้รวบรวม และ
เรียบเรียงประวัติของท่านเจ้าคุณ เท่าที่ได้อทราบเอง และมีผู้บอกเล่า
หากขาดตกบกพร่องประการใด หวังว่าคงได้รับอภัยจากบรรดาศิษยา-
นุศิษย์และผู้เคารพนับถือทั้งหลาย.

ช่วยการคณะธรรมยุตจังหวัดเพชรบุรี

ในระหว่างที่อยู่จำพรรษา ณ วัดป่าทรงคุณ ดงพระราม ปราชิน-
บุรณ ทางกาคณะธรรมยุตภาค ๗-๘-๘ ได้เข้าไปช่วยการคณะ
ธรรมยุต จังหวัดเพชรบุรี ท่านก็ได้ไปช่วยจัดการจนเป็นผลสำเร็จ
เรียบร้อย แล้วส่งมอบงานคืนแก่เจ้าคณะธรรมยุตภาค ๗-๘-๘ แล้ว
กลับคืนไปจำพรรษา ณ วัดป่าทรงคุณ ดงพระราม ตามเดิม.

เป็นประธานทำการสร้างโบสถ์วัดป่าศาลวัน

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๕ พระอาจารย์อ่อน ญาณสิริ พร้อมกับอุบาสิก
อุบาสิกานครราชสีมา อาราธนาให้เป็นประธานทำการสร้างโบสถ์
วัดป่าศาลวัน ท่านรับอาราธนา และเป็นประธานทำการสร้างโบสถ์

จนสำเร็จ พอทำการผูกพัทธสีมาได้เมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๕๐๔
โบสถ์หลังนี้ กว้าง ๘.๐๐ ม. ยาว ๑๖.๐๐ ม. ก่ออิฐเสริมคอนกรีต มุง
กระเบื้องเคลือบดินเผา ซอกเพดานคอนกรีต ผนังกระเบื้องซีเมนต์ รูป
ทรงแบบศิลปกรรมไทย เหมือนโบสถ์วัดสุทธจินดา สิ้นเงินค่า
ก่อสร้างแล้ว ๓๕๐,๘๐๖.๑๘ บาท ยังดำเนินการก่อสร้างส่วนประกอบอยู่
และยอดเงินค่าก่อสร้างยังไม่ไต่จบ จึงยังไม่ทราบแน่ชัดเท่าไร.

๘. เป็นหัวหน้าคณะพระกรรมฐานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

เมื่อวันที่ ๑๘-๑๙-๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๓ ท่านเจ้าคุณได้อาราธนาเจ้าคณะธรรมยุตภาค ๓-๔-๕ พร้อมด้วยผู้ช่วย และเจ้าคณะธรรมยุตจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลายจังหวัด กับเรียกพระกรรมฐาน ซึ่งเป็นศิษยานุศิษย์ของท่าน และนิมนต์ครูบาอาจารย์ไปประชุมที่วัดป่าสาละวัน นครราชสีมา ปรึกษาหารือกัน หาทางทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาฝ่ายวิปัสสนาธุระให้เจริญและแผ่ไพศาล พระเทพบัณฑิต เจ้าคณะธรรมยุตผู้ช่วยภาค ๓-๔-๕ พร้อมกับเจ้าคณะธรรมยุตจังหวัดและผู้ช่วย หลายจังหวัดซึ่งเป็นฝ่ายบริหาร (คณฤชระ) กับพระกรรมฐานชั้นอาจารย์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำนวน ๑๐๘ รูป ซึ่งเป็นฝ่ายวิปัสสนาธุระ ได้ประชุมปรึกษาหารือกัน ตกลงให้เจ้าคุณเป็นหัวหน้าคณะพระกรรมฐานแห่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และให้วัดป่าสาละวันเป็นสำนักวิปัสสนาธุระ ศูนย์กลางการชุมนุมของคณะพระ

กรรมฐานกับได้ปรึกษาหารือข้อปฏิบัติพระกรรมวินัยบางประการให้ถูกต้องตามแบบแผนเป็นระเบียบเดียวกัน ท่านเจ้าคุณได้ชักชวนให้ทุกคนในที่ประชุมเอาใจใส่ประพฤติปฏิบัติพระกรรมวินัยในส่วนตนเอง และให้เอาใจใส่อบรมสั่งสอนศิษยานุศิษย์ ตลอดจนพุทธบริษัททั่วไป ให้ประพฤติปฏิบัติพระกรรมวินัยด้วย หวังเพื่อความเจริญรุ่งเรือง วัฒนาสถาพร และแผ่ไพศาลของพระพุทธศาสนาสืบไป.

วันที่ ๓ พฤษภาคม พ. ศ. ๒๕๐๔ ท่านเจ้าคุณได้อาราธนาเจ้าคณะธรรมยุตภาค ๓-๔-๕ เป็นประธานประชุมคณะพระกรรมฐาน และจัดงานผูกพัทธสีมา วัดป่าศาลวัน ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก เจ้าคณะธรรมยุตภาค ๓-๔-๕ ได้กรุณาเป็นประธาน เจ้าคณะธรรมยุตจังหวัดและผู้ช่วย กับพระคณะกรรมฐาน ทั้งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งในภาคอื่น ๆ ได้มาประชุมเป็นจำนวนมากประมาณ ๑๕๐ รูป ที่ประชุมได้ปรึกษาหารือข้อปัญหาทางพระวินัย และระเบียบการเดินธุดงค์ของพระคณะกรรมฐาน เพื่อป้องกันความเสียหายอันอาจมีขึ้นเนื่องจากการเดินธุดงค์ไปต่างถิ่นห่างไกลครูบาอาจารย์ เสร็จการประชุมแล้ว ได้พร้อมเพรียงกันสวดถอนและผูกพัทธสีมา ณ วันที่ ๗-๘ พฤษภาคม พ. ศ. ๒๕๐๔.

อาพาธ

ท่านเจ้าคุณได้อาพาธมาแต่ปี พ. ศ. ๒๕๐๓

ได้รักษาพยาบาล

๑. ปัจจุบันเป็นพระพรหมมุนี

ก็ทุเลามาพอทำงานได้ ครั้นมาปี พ.ศ. ๒๕๐๔ โรคกำเริบมาก
ได้เข้ารับการรักษายาบาล ณ โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้าฯ พญาไท
พระนคร นายแพทย์ได้ทำการผ่าตัดเอาเนื้อร้ายในถุงน้ำดีออก เมื่อ
อาการป่วยค่อยทุเลาแล้ว ได้ออกจากโรงพยาบาลมาจัดงานผูกพัทธ-
สีมา ณ วัดป่าสาละวัน นครราชสีมา เมื่อวันที่ ๓-๘ พฤษภาคม พ.ศ.
๒๕๐๔ ครั้นเสร็จงานแล้ว โรคได้กำเริบมาอีก จึงได้ไปรับการ
รักษายาบาล ณ โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้าฯ อีก นายแพทย์ได้ทำการ
ผ่าตัดดูภายใน พบว่าโรคมะเร็งได้เกิดขึ้นภายในลำไส้ และลุกลาม
เข้าในกระเพาะ สู้ความสามารถที่จะรักษาเยียวยาได้ เมื่อได้รับการ
รักษาบาดแผลผ่าตัดพอทุเลาแล้ว นายแพทย์อนุญาตให้ออกจาก
โรงพยาบาลมารักษายาบาล ณ วัดป่าสาละวัน เมื่อวันที่ ๔ สิงหาคม
พ.ศ. ๒๕๐๔.

มรณภาพ

ท่านได้ให้รักษาทั้งด้วยยาแผนโบราณ แผนปัจจุบัน และน้ำ
มนต์ น้ำมัน โรคก็ทุเลาบ้างนิดหน่อย ครั้นมาเมื่อวันที่ ๔ กันยายน
๒๕๐๔ โรคได้กำเริบมาอีก สู้วิสัยที่จะรักษาเยียวยาได้ และ
ได้มรณภาพด้วยอาการสงบ มีสติสัมปชัญญะจนถึงเวลาสิ้นสุดแห่งลม
หายใจ เมื่อวันที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๔ เวลา ๑๐.๒๐ น. ก่อนหน้า
จะมรณภาพนั้น คณะศิษยานุศิษย์ มีพระครูวินัยธรรมมณี เป็นประธาน

ได้ขุมนุมการสวดพระอภิธรรมถวาย พอสวดไปถึงบท นิโรธ โหติ ก็พอดีท่านสิ้นลมปราน เป็นการน่าอัศจรรย์ สัมกับที่ท่านได้เอาใจใส่ฝึกฝนตนทางกรรมฐานมาเป็นเวลานาน.

การศพ

เมื่อวันที่ ๘ กันยายน ๒๕๐๔ เวลา ๑๖.๐๐ น. ศุภหัตถ์และบรรพชิตในจังหวัดนครราชสีมา ผู้มีเกียรติมากท่านด้วยกัน แม้ต่างนิกายก็ไม่รังเกียจ ได้มาแสดงคารวะและเมตตาธรรม สรงน้ำศพอย่างค้ำคั่ง แสดงให้เห็นว่าท่านเจ้าคุณเป็นที่เคารพนับถือเป็นที่เมตตาปรานีของศุภหัตถ์ บรรพชิตเป็นอันมาก.

วันที่ ๑๔-๑๕ กันยายน ๒๕๐๔ ท่านเจ้าคุณ พระพรหมมุนี เจ้าคณะธรรมยุตภาค ๓-๔-๕ และพระเทพบัณฑิต เจ้าคณะธรรมยุตภาคผู้ช่วย ได้กรุณามาเป็นประธาน พาคณะศิษยานุศิษย์ทั้งใกล้ชิดและไกลบำเพ็ญกุศลสัตตมวารถวาย มีพระสังฆ์ทรงสมณศักดิ์ ๑๐ รูป ในจังหวัดนครราชสีมา เจริญพระพุทธมนต์ พระเดชพระคุณ พระมหา-รัชชมังคลาจารย์ วัดส้มพันรวงศ์ พระนคร ได้กรุณามาแสดงพระธรรมเทศนา มีพระสวดธรรมบรรยายรับเทศน์ ๔ รูป และมีพระสวดมาติกาบังสุกุล ๖๒๐ รูป คณะศิษยานุศิษย์ได้ถวายจตุปัจจัยไทยธรรมอย่างโอฬารสมเกียรติ รวมทั้งถวายปวารณาพระเป็นเงิน ๖,๒๐๐ บาท (หกพันสองร้อยบาท)

วันที่ ๒๖-๒๗ ตุลาคม ๒๕๐๔ ซึ่งเป็นวาระครบ ๕๐ วัน และ
วันที่ ๑๔ ธันวาคม ๒๕๐๔ ซึ่งเป็นวาระครบ ๑๐๐ วัน คณะศิษยานุศิษย์
ทั้งใกล้และไกล ก็ได้มาร่วมกันบำเพ็ญกุศลเช่นสัตตมวารแรก ท่าน
เจ้าคุณ พระพรหมมุนี เจ้าคณะธรรมยุตภาค ๓-๔-๕ กับพระเทพ-
บัณฑิต เจ้าคณะธรรมยุตผู้ช่วยภาค ๓-๔-๕ ก็ได้กรุณามาเป็น
ประธาน พาบำเพ็ญการกุศลถวายออกวาระหนึ่ง.

เมื่อครั้งบำเพ็ญกุศล ๕๐ วันนั้น คณะศิษยานุศิษย์และผู้เคารพ
นับถือได้พร้อมใจกันสร้างศาลาการเปรียญ ๑ หลังเป็นอนุสรณ์ให้ชื่อว่า
ศาลาญาณประทีป ได้วางศิลาฤกษ์โดยท่านเจ้าคุณ พระพรหมมุนี
เมื่อวันที่ ๒๖ ตุลาคม ๒๕๐๔ เวลา ๑๕.๕๐ น. และได้ลงมือก่อสร้าง
ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา.

ศาลาหลังนี้ กว้าง ๑๕.๐๐ เมตร ยาว ๓๑.๐๐ เมตร เสาท่อนล่าง
คอนกรีต พื้นล่างลาดซีเมนต์ เสาท่อนบนไม้เต็งรัง พื้นชนบนปูกระดาน
หลังคามุงกระเบื้องซีเมนต์ลูกฟูกลอนคู่ ฝาเพดาน ประมาณค่าก่อสร้าง
๒๕๐,๐๐๐ บาท (สองแสนห้าหมื่นบาท) กำหนดให้แล้วเสร็จทันวัน
พระราชทานเพลิง ซึ่งกำหนดวันที่ ๒๔ เมษายน ๒๕๐๕ โดยกำหนด
ว่า ตั้งศพและพระราชทานเพลิงบนศาลานี้ทีเดียว ไม่ต้องสร้างเมรุ
ต่างหาก.

งานสร้างศาลาหลังนี้ คณะศิษยานุศิษย์ได้มอบภาระการอำนวยการ
การแก่เจ้าคุณ พระราชสุทธาจารย์ วัดสุทธจินดา เจ้าคณะธรรมยุต

จังหวัดนครราชสีมา พระศรีวรญาณ วัดสุทธจินดา เจ้าคณะธรรมยุต
ผู้ช่วยจังหวัดนครราชสีมา เป็นผู้ควบคุมงาน นายวัน คมนามูล เป็น
ไวยาวัจจกร และให้พระอาจารย์อ่อน ญาณศิริ พระอาจารย์ ฝน
อาราจาโร พระอาจารย์กงมา จิรปุญโญ เป็นหัวหน้า และผู้ช่วยใน
การดำเนินการก่อสร้างร่วมกับนายช่าง ผู้รับเหมาก่อสร้าง คิษยานุศิษย์
และผู้เคารพนับถือทั้งใกล้และไกลได้บริจาคทรัพย์ร่วมกันเป็นค่าก่อสร้าง
สำเร็จทันกำหนดงานพระราชทานเพลิงศพความตั้งใจ.

นอกจากสร้างศาลาเป็นอนุสรณ์แล้ว คณะศิษยานุศิษย์โดยมี
ท่านเจ้าคุณ พระพรหมมุนี เป็นประธาน ได้ปรึกษาคถาตกลงกันสร้าง
เครื่องสังเวย คือ ตูพระปาฏิโมกข์ ๗๓ ตู เท่าอายุของท่านเจ้าคุณญาณ-
วิศิษฎ์ ถวายแก่วัดต่างๆ เป็นอนุสรณ์อีกส่วนหนึ่ง.

ส่วนการพิมพ์หนังสือแจกเป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ
และการเรียบเรียงประวัติท่าน เจ้าคุณพระญาณวิศิษฎ์นั้น ท่านเจ้าคุณ
พระพรหมมุนี พร้อมด้วยคณะศิษยานุศิษย์ได้มอบภาระแก่ข้าพเจ้า (พระ
อริยคุณธาร) ข้าพเจ้าได้เสนอเรื่อง พระธรรมเทศนา โสฬสปัญหา
กัณฑ์ชุดกัณณิมาณวปัญหา จำนวนของเจ้าพระคุณสมเด็จพระมหา-
วীরวงศ์ (ติสสมหาเถระ) และเรื่องพระไตรสรณคมน์ และสมาธิ
วิธีของท่านเจ้าคุณ พระญาณวิศิษฎ์ เพื่อพิมพ์แจก และขอเสนอชื่อ
รวมว่า ญาณประทีป พิมพ์เป็นที่ระลึก ได้รับอนุมัติตามเสนอ ท่าน
เจ้าคุณพระพรหมมุนี สั่งให้พิมพ์ ๓,๐๐๐ เล่ม ข้าพเจ้าพิจารณาเห็น

ว่า ศิษยานุศิษย์และผู้เคารพนับถือท่านเจ้าคุณพระญาณวิศิษฐ์มีมาก
เกรงจะไม่ทั่วถึงกัน ข้าพเจ้าจึงตกลงใจพิมพ์พระธรรมเทศนาเมตตา-
ปลัสนาติกถา ของพระเดชพระคุณ พระมหารัชมังคลาจารย์ ซึ่ง
แสดงในงานสัตตมวารแรก เมื่อวันที่ ๑๕ กันยายน ๒๕๐๔ อีกเรื่อง
หนึ่งเป็นส่วนตัวของข้าพเจ้า จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม เพื่อแจกแก่ศิษยานุ-
ศิษย์และผู้เคารพนับถือให้ได้อ่านกัน.

สังขารไม่เที่ยง

ท่านเจ้าคุณพระญาณวิศิษฐ์ ได้กำเนิดขึ้นในโลกเมื่อวันที่ ๒๗
มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๒ ดำรงชีวิตในเพศบรรพชิตตั้งแต่อายุ ๑๕ ปี
ตลอดมาถึงกาลวสานของชีวิต เมื่อวันที่ ๘ กันยายน ๒๕๐๔ เวลา
๑๐.๒๐ น. สิริรวมอายุโดยปีได้ ๗๓ ปี รูปร่างกายของท่านได้สลาย
ไปแล้ว แม้ชื่อและโคตรของท่านก็จะเลือนหายไปจากความทรงจำ
ของบุคคลในกาลต่อไปด้วย ทั้งนี้ เพราะเป็นไปตามกฎธรรมดาของ
สังขาร ซึ่งชื่อว่า สังขาร คือสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งทังมวลที่จะคงอยู่ตลอดไป
มิได้มี ย่อมจะต้องเปลี่ยนแปลง แปรไปและสลายไปได้ในพระบาลีว่า
รูป ชีรติ มจุจัน นามโคตตมปิ ชีรติ รูปร่างกายของผู้
ต้องตายย่อมทรุดโทรมไป แม้ชื่อและโคตรก็จะสลายไปเหมือนกัน.

อะไรเล่าที่ไม่เปลี่ยนแปลง?

ในร่างกายคือ รูป กับนาม ของคนเรานี้ มีจิต ซึ่งเป็นธาตุรู้

อาศัยอยู่ จิตใจนั้นเป็น เอกธรรม มีหนึ่งโดยธรรมชาติและเป็น
สภาพกลาง น้อมไปทางดีก็ได้ น้อมไปทางเลวก็ได้ เมื่อปล่อยไปตาม
ยถากรรม ย่อมตกไปในอำนาจฝ่ายต่ำ คือกิเลสตัณหา นำมาซึ่งความ
พินาศฉิบหายใหญ่หลวง แต่ถ้าได้รับการฝึกฝนอบรมดี มีคุณธรรม
สูง ก็เจริญรุ่งเรือง นำความสุขความเจริญมาให้เหลือล้น ยิ่งกว่า
พ่อแม่พี่น้องทำให้ จิตใจเป็นชาติอมตะ เมื่อได้รับการชำระ
ให้บริสุทธิ์สะอาดปราศจากกิเลสตัณหาแล้ว ย่อมแผ่แผ้วเหมือน
แก้วมณีโชติ มีรัศมีแจ่มจ้าดังดวงอาทิตย์ บรรลุถึงสภาพปราศ-
จากสังขาร คือพระนิพพาน เป็นอสังขตะ อันบໍ่าจยัใด ๆ ปรุง-
แต่งอีกไม่ได้ จิตใจเช่นนั้นพ้นจากสภาพสังขตะ ถึงความเป็น
ดวงธรรมอันบริสุทธิ์ เมื่อหลุดพ้นจากรูปกายด้วยอำนาจสมาธิ
หลุดพ้นจากนามกายด้วยวิปัสสนาญาณชั้นสูงสุดแล้ว ย่อมเป็น
อิสระเสรี แม้ยังอยู่ในร่างกายก็ไม่ติดร่างกาย เหมือนน้ำ
กลิ้งบนใบบัว เมื่อรูปกายนามกายแตกดับลง ย่อมออกไปมิได้
ดับสูญ เป็นแต่หมดบัญญัติทางภักษาที่จะพูดจากันว่า ไปอยู่ที่
ไหน อย่างไร พระผู้มีพระภาคจึงตรัสความข้อนี้อีกว่า.

อจฺจิ ยถา วาตเวเคน เหว มุนี นามกาเย วิมุตฺโต

เปลวไฟถูกกำลังลมพัดดับไป ไฟย่อมไม่ถึงความนับว่า ไป
ไหนฉันใด มุนีหลุดพ้นจากนามกายแล้ว ก็ไม่ถึงความนับว่าไปไหน
เหมือนกันฉันนั้น.

เพราะฉะนั้น มุนี คือพระอรหันต์จึงไม่ดับสูญ แต่บัญญัติไม่ได้
 ว่าไปอยู่ที่ไหน หากคงอยู่ในสภาพอมตะตลอดไป ผู้บรรลุวิสุทธิธรรม
 แล้วย่อมเห็นได้ ดังมีพระบาลีรับรองความชอบว่า “พระอรหันต์
 ทั้งหลาย เมื่อรูปร่างกายของท่านยังดำรงอยู่ เทวดาและมนุษย์สามัญ
 ย่อมเห็นท่านได้ แต่ครั้นรูปร่างกายของท่านสลายแล้ว เทวดาและ
 มนุษย์สามัญย่อมไม่เห็น เว้นแต่พรหมบางพวกผู้บรรลุวิสุทธิธรรม
 แล้ว” ดังนั้น พระบาลีนี้ให้สำเร็จความสันนิษฐานว่า พระอรหันต์มี
 อยู่โดยปราศจากรูปร่างกายจึงมิผู้เห็นได้ กายพระอรหันต์ท่านบัญญัติ
 เรียกว่า ธรรมกาย เป็นกายอมตะ ตายไม่เป็น สิ่งนี้แลท่านเรียกว่า
 อมฤตธรรม ที่พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลายบรรลุถึง สิ่งนี้
 เป็นแก่นสารแท้ ไม่สูญสลาย ไม่วินาศฉิบหาย ผู้ใดบรรลุถึงธรรม
 นี้แล้ว ผู้นั้นย่อมไม่ตาย ไม่ชราทรุดโทรม ไม่ลำบาก เดือดร้อน ไม่
 เปลี่ยนแปลง ไม่แปรปรวน เป็นบรมสุขตลอดกาลนิรันดร์.

ท่านเจ้าคุณพระญาณวิศิษฐ์ ได้ฝึกฝนอบรมจิตใจด้วยสมณะและ
 วิปัสสนามานาน ตั้งแต่ยังหนุ่มมีพรรษาอยู่กาลเพียง ๖ พรรษา ประพฤติ
 พรหมจรรย์ยังยืนก้าวหน้าไม่ถอยหลัง พรหมจรรย์ปรายโนประพฤติ
 พรหมจรรย์ตลอดรอดฝั่ง ถ้าจิตใจของท่านหลุดพ้นจากรูปกาย และ
 นามกายแล้ว ท่านก็เป็นผู้ไม่ตาย เป็นผู้เที่ยงแท้ มีสุขสถาพร แต่ถ้าจิต
 ใจของท่านยังไม่หลุดพ้นจากรูปกาย และนามกาย คติของท่าน ก็ไม่ดำ
 ตอຍ แน่นอน การที่ข้าพเจ้าพูดด้วยความมั่นใจดังนี้ ก็โดยได้สังเกต

เห็นในขณะอาพาธหนัก จิตใจของท่านไม่เดือดร้อน ขณะมรณภาพ ก็ปรากฏว่า ชีวดับไปโดยสงบ ไม่แสดงให้เห็นว่าจิตใจเดือดร้อนทรมานทุกข์ประการใด นับว่าไม่เสียทีที่ได้พากเพียรเจริญภาวนามาตั้งแต่หนุ่มจนแก่ คำนวณเวลาประพฤติพรหมจรรย์เจริญภาวนาพากเพียรอบรมจิตใจจริงจังได้ ๔๗ ปี นับแต่พรรษาได้ ๖ พรรษา จนถึงวันมรณภาพ อายุ ๗๓ ปี น้อยกว่าพรรษาของพระพุทธเจ้าเพียง ๕ ปี เท่านั้น ชีวประวัติของท่านเจ้าคุณญาณวิศิษฐ์ เป็นคดีตัวอย่างแก่ผู้ปรารถนาความพ้นทุกข์ได้ผู้หนึ่ง ศิษยานุศิษย์อนุชนจึงควรศึกษาเล่าเรียนยกแล้วถือเอาเป็นคติดำเนินตาม ก็จะประสบความเจริญอกงามในพระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสมปรารถนา ตามสมควรแก่วาสนาบารมีของตน ๆ ขอจบชีวประวัติท่านเจ้าคุณไว้เพียงนี้.

๕ เรื่อง อธิมานะ และการวะ

(ประกอบประวัติเจ้าคุณพระญาณวิศิษฐ์)

การสำคัญตนว่าได้สำเร็จพระอรหัตตผล ทางพระศาสนาเรียกว่า **อธิมานะ** ถ้าผู้สำคัญผิด ประพฤติล่วงละเมิดพระวินัยในเพราะความสำคัญผิดนั้น เช่นพูดปฏิญาณว่า ตนสิ้นกิเลสแล้วเป็นต้น ทางพระวินัย ก็ยกเว้น ไม่ปรับโทษเพราะอวดคุณวิเศษอันไม่มีในตน

ท่านเจ้าคุณ พระญาณวิศิษฐ์ ได้สำคัญตนว่า บรรลุพระอรหัตตผลตั้งแต่ครั้งไปบำเพ็ญภาวนาในถ้ำผาบึง จังหวัดเลย จึงเกิดความ

ห้าวหาญในการเผยแผ่ฟื้นฟูพระพุทธศาสนาฝ่ายวิปัสสนาธุระตั้งแต่นั้น
มา ท่านได้เคยพบบัณฑิตทั้งหลายในหมู่ศิษยานุศิษย์ว่า กิเลสหายหน้าไป
ตั้งแต่อยู่นิธยาบาง ดงนหลายครั้ง.

ครั้นต่อมา เมื่อเดือนพฤษภาคม พ. ศ. ๒๔๘๔ ท่านไปทำการ
เผยแผ่พระพุทธศาสนาฝ่ายวิปัสสนาธุระ ณ บ้านบัวใหญ่ อำเภอกุดรัง
จังหวัดชัยภูมิ ได้ประสพอารมณ์ทั้งจากเหตุการณ์ภายนอก ทั้งจาก
เหตุการณ์ภายในอย่างแรง อารมณ์กระทบกระทั่งจิตใจอย่างหนักหน่วง
เกิดโทมนัส และอุปายาส จึงรู้ลึ้นึกตนว่าได้สำคัญผิดไปแล้วความจริง
กิเลสยังมีอยู่ จึงเกิดโทมนัสและอุปายาส เมื่อรู้สึกอย่างนั้นแล้ว จึงตั้ง
หน้าทำความเพียรอย่างยิ่งยวด เพื่อให้ได้มรรคผลนิพพาน ถึงขนาด
ไม่กินไม่นอน ๗ วัน ครั้นเร่งความเพียรมากเช่นนั้น ก็เกิดอาพาธ
ขนาดหนัก มาพิจารณาตุลสังขารร่างกายก็แก่ชราแล้ว ทั้งโรคอาพาธ
ก็เบียดเบียน บุญวาสนาไม่เพียงพอเสียแล้ว จะเร่งความเพียรต่อไป
ก็เห็นจะไม่ไหว รู้สึกท้อใจที่จะเอามรรคผลนิพพานให้ได้ในชาตินี้
จึงตัดสินใจเอาพระโพธิญาณ ตั้งความเพียรสร้างบารมีเพื่อพระ
โพธิญาณต่อไป การกระทำของท่านในระยะจากนั้นมา จึงเป็นไปใน
ทางสร้างบารมีเพื่อพระโพธิญาณ ไม่ทำการเผยแผ่อย่างห้าวหาญ
เหมือนแต่ก่อน แต่แล้ว ความตั้งใจนั้นก็กลับเปลี่ยนแปลง เมื่อปี พ.ศ.
๒๔๘๗-๒๔๘๘ โดยการช่วยเหลือของผู้เขยน เรื่องนี้ไม่อยากเขยน
แต่จำเป็นต้องเขยน ทงน เพราะได้มีผู้เข้าใจผิดในตัวผู้เขยน มองผู้

เขียนโน้ตไม่เป็นมงคล แม่ท่านเจ้าคุณญาณวิศิษฐ์ จะได้ชี้แจง
ความจริงให้ทราบแล้ว กรุณาไม่ท้วงทักกัน ยังมีผู้เข้าใจผิดในผู้เขียนอยู่
ถึงกับกล่าวปราชัยผู้เขียนว่า มีมานะแข่งกระด้าง ไม่ยอมกราบไหว้
ผู้มีอาวุโสบ้าง ถอยศถกศกตบ้าง ซึ่งไม่ตรงกับความจริง จึงขอ
ชี้แจงไว้ในที่นี้ เรื่องนี้ศิษย์ผู้ใหญ่ของท่านเจ้าคุณพระญาณวิศิษฐ์ ซึ่ง
ยังมีชีวิตอยู่ยอมเป็นพยานได้ เรื่องเป็นดังนี้ คือ

เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๗ เจ้าพระคุณสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ติสสมหา-
เถระ อ้วน) อาพาธ ได้ลาพักการคณะไปจำพรรษาเพื่อรับการรักษา
พยาบาล ณ วัดสุปัฏน จังหวัดอุบลราชธานี ได้มีบัญชาให้บรรดาพระ
อาจารย์สำคัญ ๆ หลายองค์ไปจำพรรษาอยู่ใกล้ ซึ่งพอไปมาเยี่ยมเยียน
กันได้ง่าย ๆ เจ้าคุณพระญาณวิศิษฐ์ กับ พระมหาปิ่น ปญฺญาปโล จึงไป
จำพรรษา ณ วัดแสนลำราญ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี
พระอาจารย์ฝั้น กับ พระอาจารย์ทอง จำพรรษา ณ วัดบูรพาในเมือง
จังหวัดอุบลราชธานี ส่วนผู้เขียนได้จำพรรษา ณ วัดสุปัฏน กับ เจ้าพระ
คุณสมเด็จพระ

ภายในพรรษาปีนั้น พระอาจารย์ฝั้น ได้บอกกับผู้เขียนว่าท่านเจ้า
คุณพระญาณวิศิษฐ์ได้สำคัญผิดว่าตนสำเร็จพระอรหัตตผลนานมาแล้ว
ครั้นมาลำนึกได้ว่าเป็นการสำคัญผิด ก็เกิดท้อใจ จึงตั้งความปรารถนา
พุทธานุโมทิต ขอให้ผู้เขียนช่วยเหลือ และช่วยท่านด้วย เพราะท่านก็ยัง
ไม่ได้ความเบาใจในพระศาสนาเหมือนกัน เมื่อได้พูดชี้แจงเหตุผล

และขอเท็จจริงเป็นที่เข้าใจกันแล้ว ผู้เขียนจึงรับปากจะช่วยเหลือ
 ครั้น บวรดาพระอาจารย์ทกล่าวนามมาแล้ว ได้เที่ยวไปเยี่ยม
 เจ้าพระคุณสมเด็จฯ บ่อย ๆ วันหนึ่ง โอกาสดี ผู้เขียนได้พบท่าน
 เจ้าคุณญาณวิศิษฐ์โดยเฉพาะ จึงขอโอกาสถามถึงความในใจตามที่
 ได้รับบอกเล่ามา เป็นความจริงเพียงไร ท่านเจ้าคุณรับว่าเป็นความจริง
 แล้วได้เล่าเหตุการณ์มาให้ฟังด้วย ผู้เขียนจึงถามความรู้สึกที่แท้จริง
 แห่งจิตใจว่าเบื่อหน่ายสังสารวัฏอยู่หรือไม่ ท่านบอกผู้เขียนว่า รู้สึก
 เบื่อหน่ายเป็นกำลัง ถ้ามีใครช่วยเหลือให้หลุดพ้นจากสังสารวัฏได้
 ก็ยินดีจะเอามรรคผลนิพพานในชาตินี้ ผู้เขียนจึงรับจะช่วยเหลือ และ
 ได้บอกลักษณะจิตใจของท่านซึ่งเป็นอยู่ในขณะนั้นว่าบริสุทธิ์ผ่องใสดีอยู่
 ถ้าวรรณภาพของจิตใจเช่นนั้น ไว้ให้ติดตลอดไตรมาสได้แล้ว จะแสดง
 ธรรมให้ฟังเพียงนัดเดียว ก็จะได้ความเข้าใจในพระศาสนา เพราะ
 ติดอยู่เพียงนัดเดียวเท่านั้น ท่านรับว่าจิตใจท่านเป็นเช่นนั้นจริง และ
 รับว่าจะปฏิบัติรักษากิจใจให้บริสุทธิ์ผุดผ่องตลอดไตรมาส ผู้เขียนได้
 แนะนำวิธีรักษากิจใจเพิ่มเติมเพียงเล็กน้อย และบอกฝากไปยังท่าน
 มหาปิ่น ปณฺณพโลด้วย.

ครั้นออกพรรษาปิ่น ผู้เขียนมีการคณะต้องไปปฏิบัติ โอกาส
 พบกันไม่มี จึงมิได้แสดงธรรมให้ฟัง ครั้นมาในพรรษาปี พ. ศ.
 ๒๔๘๘ ท่านเจ้าคุณทวงผู้เขียนว่า ไฉนจึงไม่แสดงธรรมให้ฟัง ผู้เขียน

ได้ตอบว่าโอกาสไม่อำนวย ขอให้อบรมจิตใจทางสมาธิอีกหนึ่งพรรษา และเริ่มเจริญวิปัสสนาไว้แล้วเนะนัยะแห่งวิปัสสนาให้ ออกพรรษาแล้ว จะไปแสดงธรรมให้ฟัง ได้บอกฝากไปยังท่านมหาปิ่นด้วย ขอให้เตรียมจิตใจไว้ ออกพรรษาปิ่นนี้ ผู้เขียนจึงไปแสดงธรรมให้ฟัง ท่านพระครูวินัยกรรมมี ท่านปลัดสีโให้ร่วมฟังด้วย เมื่อผู้เขียนแสดงธรรมจบแล้ว ท่านทง ๔ ได้กราบแสดงความเคารพปฏิญาณตนเป็นศิษย์ ห้ามผู้เขียนไม่ให้กราบไหว้ท่าน เพราะเป็นการผิดธรรมเนียมผู้เขียนก็ได้อำนาจท่านมิให้กราบไหว้ทางกาย แต่ให้กราบไหว้ทางใจ เพราะจะเป็นการลักลั่นในการแสดงความเคารพทางกายนั้น ให้ทำเพียงสามจักรมอย่าถึงกราบไหว้เลย ด้วยเหตุนี้ ผู้เขียนจึงมิได้กราบไหว้ท่านเจ้าคุณญาณวิศิษฐ์ ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา.

ระเบียบการแสดงความเคารพ ในทางพระวินัย ท่านกำหนดไว้ให้ผู้อ่อนพรรษากว่ากราบไหว้ผู้แก่พรรษากว่า มีข้อยกเว้นในบางกรณีเฉพาะคราว แต่ในกรณีที่ผู้อ่อนพรรษากว่า เป็นครูอาจารย์สอนธรรมให้ชน ไม่มีระบุไว้ จึงเกิดเป็นปัญหา แต่ในทางธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสไว้มีในพระธรรมบทพุทธทศนิกายว่า “บุคคลรู้แจ้งธรรมจากท่านผู้ใด ฟังนมัสการท่านผู้นั้นโดยเคารพ” ดังนี้.

ผู้เขียน ได้เคยทดลองกราบไหว้ศิษย์เรียนธรรมผู้มีอาวุโสสูงกว่าดูแล้ว ทั้งผู้ไหว้และผู้รับไหว้ต่างรู้สึกไม่สบายกายไม่สบายใจ

อย่างแปลกประหลาด คล้ายถูกลงโทษทัณฑ์ขมขื่นแทบเลิบทันที ครั้นเมื่อแสดง
ความรู้สึกผิด และขอขมาพระกรรมแล้ว อาการไม่สบายก็หายไปทันที
โดยไม่ต้องใช้หยูกยาจึงรู้ว่า ระเบียบการกราบไหว้นี้ มิใช่มีแต่ใน
ทางพระวินัยเท่านั้น แม้ในทางพระกรรมก็มีเหมือนกัน.

เพราะฉะนั้น เราจะถือเคร่งแต่ในระเบียบวินัยอย่างเดียวหาได้ไม่
ต้องเอาใจใส่ระเบียบพระกรรมด้วย ความจริง พระกรรม เป็นระเบียบ
ดั้งเดิมมีมาก่อนพระวินัย ส่วนพระวินัยเป็นระเบียบที่ทรงตั้งขึ้นภายหลัง
เพื่อบังคับพระภิกษุให้ระเบียบ ทางพระวินัยจึงมีข้อยกเว้นในบาง
กรณีได้ ส่วนในทางกรรมเป็นระเบียบตายตัว แน่นอหนักที่สุด ไม่มี
ข้อยกเว้นในกรณีใด ๆ เลย แม้ภิกษุผู้อ่อนอาวุโสแสดงกรรม ภิกษุ
ผู้มีอาวุโสสูงกว่าก็ต้องเคารพ มีประณมมือฟังเป็นต้น.

พระภิกษุผู้มีอาวุโสสูงกว่าผู้เขียน ได้ยอมตนลงเป็นศิษย์ศึกษา
กรรมกับผู้เขียน นอกจากทักล้าวนามาแล้ว ก็ยังมีอีกหลายรูป ซึ่ง
ผู้เขียนมิได้กราบไหว้เช่นเดียวกัน จึงอาจมีผู้สำคัญผิดคิดว่าผู้เขียน
มีมานะกระด้าง ถอยศถอกศักดิ์ จำเป็นต้องระบุนามไว้ เพื่อบ่งบอก
ความเข้าใจผิด เพราะอาจได้พบปะกันในที่ชุมนุม ซึ่งจะเป็นทาง
ให้ผู้เพ่งโทษได้ดังต่อไปนี้.

๑. พระอาจารย์ขาว วัดถ้ำกลองเพล จังหวัดอุดรธานี

๒. พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร วัดถ้ำขาม จังหวัดสกลนคร

๓. พระอาจารย์ชม วัดป่าคำโรง อำเภอโนนสัง จังหวัดอุดรธานี
๔. พระอาจารย์ชอบ วัดถ้ำ อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย
๕. ท่านพระครูธรรมรังสีโสภิต วัดป่าสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา
๖. ท่านพระครูอุดมธรรมคุณ (พระมหาทองสุข) วัดสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร
๗. พระอุปัชฌาย์เก็ง อริมุตโตโก วัดป่าสามผง จังหวัดนครพนม
๘. พระอุปัชฌาย์สีลา อัสสโร วัดป่าศิลาวิเวก จังหวัดสกลนคร
๙. เจ้าคุณพระนิโรธรังษี (พระอาจารย์เทศ) วัดไม้ขาว จังหวัดภูเก็ต
๑๐. พระอาจารย์ทอง อโศโก วัดอ้อมแก้ว ชาติพนม จังหวัดนครพนม
๑๑. พระอาจารย์อ่อน วัดป่าหนองบัวบาน จังหวัดอุดรธานี
๑๒. พระอาจารย์บุญมา วัดป่าลาดหญ้า หนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

ส่วนผู้มรณภาพแล้ว แต่ยังมีส่วนเกี่ยวข้องกัน ที่ต้องแสดง
การระแวกกันในบางกรณี เช่นในการศพ เป็นต้น อันอาจทำความสงสัย
แก่ผู้พบเห็น จึงขอระบุชื่อไว้บางองค์ ดังต่อไปนี้

๑. พระอาจารย์สุวรรณ

๒. ท่านเจ้าคุณ พระพรหมมุนี (ผิน)

[๔๓]

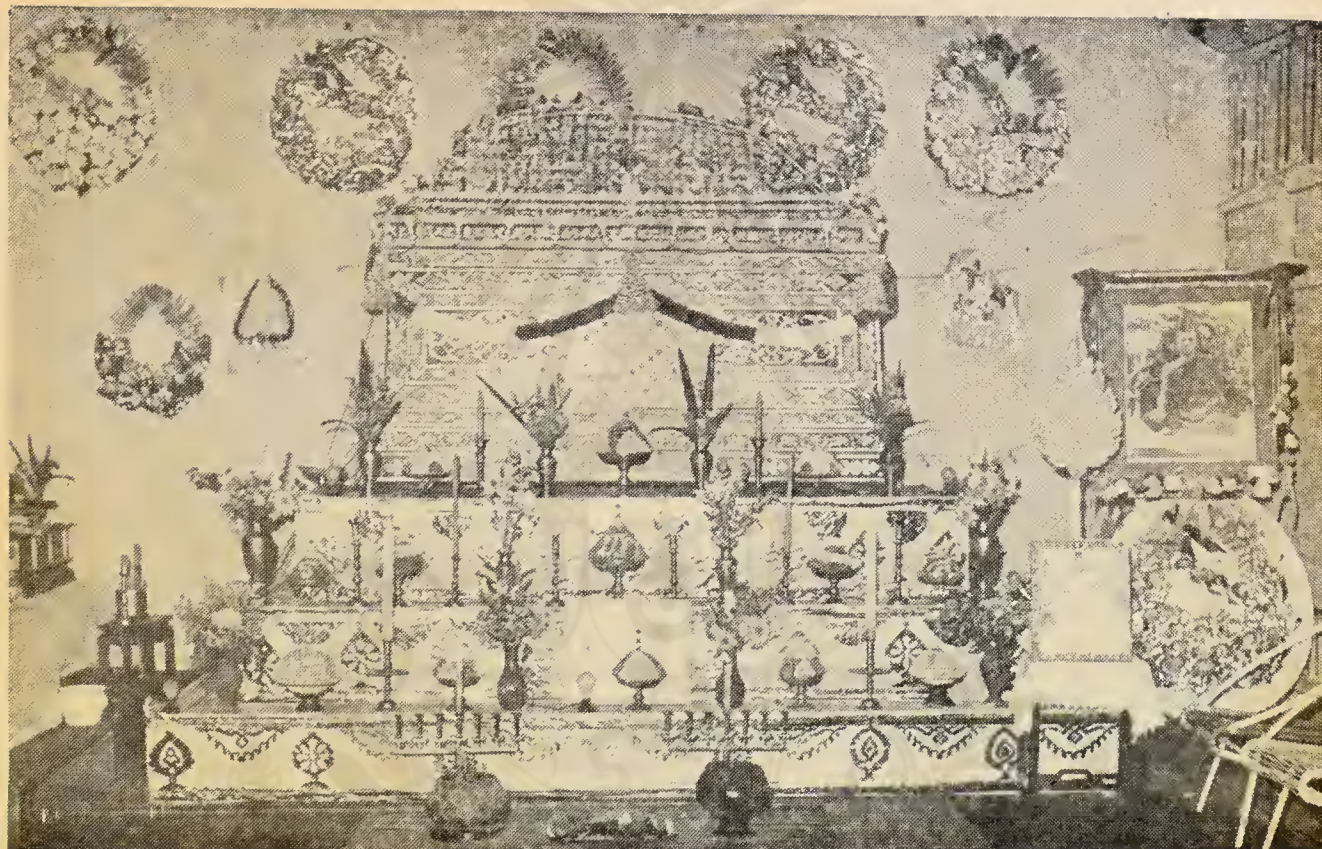
๓. พระสุทธจริตรมรังษี (ธรรมธโร ถ)
๔. พระอาจารย์ตัน
๕. พระอาจารย์ก
๖. พระอาจารย์ด

พระอธิการ

วัดเขาสวนกวาง ขอนแก่น

๒๔ เมษายน ๒๕๐๕

ศพ พระญาณวิศิษฐ์ สมิตวิริจารย์
(พระอาจารย์สิงห์ ขนดฺยาคโม)

พระไตรสรณคมน์ และสมาธิวิธิ

ของ

พระญาณวิศิษฐ์ สนิทธีวราจารย์

พระอริยคุณาธาร ตรวจแก้ว

หมวดที่ ๒

แบบถึงพระไตรสรณคมน์

พระพุทธเจ้าทรงพระมหากรุณา ประดิษฐานพระพุทธศาสนาลงในโลก ย่อมทรงวางระเบียบแบบแผนไว้ครบบริบูรณ์แล้ว แบบถึงพระไตรสรณคมน์ก็มีแล้ว แต่ขาดผู้นำ จึงไม่ได้ถือเป็นหลักปฏิบัติสืบมาจนถึงสมัยปัจจุบันทุกวันนี้.

เนื่องด้วยเหตุนี้ จึงจำเป็นต้องนำมาลงไว้เป็นแบบปฏิบัติสืบไปของพุทธบริษัททั้ง ๔ คือ:-

๑. พระภิกษุ และสามเณร
๒. พระภิกษุณี และสามเณรี
๓. อุบาสก
๔. อุบาสิกา

๑. หมวดที่ ๑ ว่าด้วยแบบทำวัตรไหว้พระเข้าคำ ได้ตัดออกเพราะมากเกินไป คงไว้แต่หมวดที่ ๒ นี้เป็นต้นไป แบบทำวัตรไหว้พระเข้าคำ มีคาดคั้นแล้ว. ผู้ต้องการก็หามาใช้ได้สะดวก มีจำหน่ายอยู่ทั่วไป.

ทั้ง ๔ จำพวก เมื่อน้อมตนเข้ามานับถือพระพุทธศาสนา ย่อมประกาศ
ปฏิญาณตนถึงพระไตรสรณคมน์ ทุกคนตลอดไป.

๔๘๔
 วิชาทั้งพระไตรสรณคมน์

ตามแบบที่พระองค์ได้ทรงพระมหากรุณาโปรด พระเจ้าพิมพิสาร
กับทังบริวาร ๑๑ นหุต และทรงโปรด ถึงกาลมานพ นั้น พระองค์
ตรัสเทศนาจบลงแล้ว พระเจ้าพิมพิสาร กับทังบริวาร ๑๐ นหุต ได้
สำเร็จโสดาปัตติผล อีกนหุตหนึ่งนั้นถึงพระไตรสรณคมน์ ส่วนถึงกาล-
มานพ เมื่อฟังธรรมเทศนาจบลง ก็ได้ประกาศปฏิญาณตนถึงพระ-
ไตรสรณคมน์ ดังต่อไปนี้ คือ เปล่งวาจาว่า

เอสาห์ ภาณุเต สุจริปรินิพพุตมฺหี ตํ ภควนฺตํ สฺรณํ คจฺฉามิ
 ฌมฺมณฺจ ภิกขุสงฺฆณฺจ อูปาสํกํ มํ สงฺโฆ ชาเรตุ อชฺชตคฺเค
 ปาณฺนเปตํ สฺรณํ คตํ ฯ
 หุตฺติยมฺหี ฯ ล ฯ ตตฺติยมฺหี ฯ ล ฯ อชฺชตคฺเค ปาณฺนเปตํ
 สฺรณํ คตํ ฯ

แปลความว่า

ข้าพเจ้า ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า แม่ปรีณิพพานานันท์มาแล้ว
กับทั้งพระธรรมและพระอริยสงฆ์สาวก ว่าเป็นทพ ทระลัก ทนบถ
ของข้าพเจ้า ตลอดสิ้นชีวิต ขอส่งแจ้งทรงจำไว้ ซึ่งข้าพเจ้า ว่าเป็น
อุบาสก มวันนเบนตน ตราบเท่าสิ้นชีวิต ฯ
อุบาสิกา

แบบถึงพระไตรสรณคมน์ในสมัยนี้

ตามแบบที่พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่พระอรหันตขีณาสพ พุทธสาวก ๖๐ องค์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี ที่จะส่งไปประกาศ พระพุทธศาสนา เพื่อให้สำเร็จกิจบรรพชา อุปสมบทแก่กุลบุตรทั้งปวง ด้วยวิธีให้ถึงพระไตรสรณคมน์ และในสมัยนี้ ก็ได้ถือเป็นแบบถึงพระไตรสรณคมน์ ทั้งอุบาสก อุบาสิกา และบรรพชาเป็นสามเณร ฯ

วิธีถึงพระไตรสรณคมน์ในสมัยนี้

พระอาจารย์ผู้นำ ให้ถึงถึงพระไตรสรณคมน์นั้น พึงแนะนำพร่ำสอนให้รักษาความสัตย์ ความจริงในพระไตรสรณคมน์อย่างยิ่งดังต่อไปนี้ คือ :-

๑. สอนให้นั่งคุกเข่า กราบด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ๓ ครั้ง แล้วเตือนให้รักษาความจริงว่า เวลานั้นเป็นเวลารักษาความสัตย์ความจริง คือ ร่างกายที่นั่ง คุกเข่า ประณมมือ อยู่บนพื้น พึงทราบว่า เป็นร่างกายที่จะประกาศตน ถึงพระไตรสรณคมน์จริง ๆ ฯ

๒. วาจาที่จะกล่าวถึงคุณ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ในกาลบัดนี้ พึงทราบว่า เป็นวาจาที่ได้ประกาศตน ถึงพระไตรสรณคมน์จริง ๆ ฯ

๓. น้ำใจที่น้อมนึกถึงพระคุณ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ พึงทราบว่า เป็นน้ำใจจริง ๆ ฯ

๔. พึงตั้งเป็นความสัตย์ อธิษฐานไว้ในใจว่า ข้าพเจ้าขอนบถ
เอาคุณพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ทั้งสาม เป็นสรณะ ทพ
พระรัตนบถ ของข้าพเจ้า ตั้งแต่บัดนี้ เป็นต้นไป ตราบเท่าสิ้นชีวิต ฯ
เมื่อตั้งเป็นความสัตย์แล้ว พึงนำไปถึงพระไตรสรณคมน์ ดัง
ต่อไปนี้

อรหิ สมมาสัมพุทโธ ภควา, พุทธํ ภควนฺตํ อภิวาเทมิ ฯ

กราบลงครึ่งหนึ่ง

สุวากุขาโต ภควตา ฌมโม, ฌมมํ นมสฺสํามิ ฯ

กราบลงครึ่งหนึ่ง

สุปฏิปนุโน ภควโต สวากสงโฆ, สงฺฆํ นมามิ ฯ

กราบลงครึ่งหนึ่ง

นำว่า นโม ๓ จบ

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสัมพุทฺธสฺส ฯ

นำว่า ๓ จบ

นำว่า ถึงพระไตรสรณคมน์

พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ,

ฌมมํ สรณํ คจฺฉามิ,

สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ,

ทุติยम्ปี พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ,

ทุติยम्ปี ฌมมํ สรณํ คจฺฉามิ,

ทุติยมปี สงฆ์ สรรณ คจฺฉามิ,
 ตติยมปี พุทฺธ สรรณ คจฺฉามิ,
 ตติยมปี ฌมม สรรณ คจฺฉามิ,
 ตติยมปี สงฆ์ สรรณ คจฺฉามิ.

แปลความว่า

ข้าพเจ้า ขอถึง พระพุทธเจ้า กับทงพระธรรม และพระอริย-
 สงฆ์สาวก ว่าเป็นสรณะ ที่พึ่ง ที่ระลึก ที่นับถือ ของข้าพเจ้า
 ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป ตราบเท่าสิ้นชีวิตของข้าพเจ้านี้แล ฯ

นำระลึกถึงพุทธคุณ ว่า

อิติปิ โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ วิชชาจรณสมฺปนฺโน
 สุคโต โลกาวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺसानํ พุทฺโธ
 ภควาติ ฯ

กราบหมอบลงนั่งอยู่ ว่า

กาเยน วาจา ย เจตสา วา พุทฺธะ กุณมมํ ปกตํ มยา ยํ
 พุทฺธะ ปฏิคุณฺหตุ อจฺยนตํ กาลนฺตเร ลํวริตุํ ว พุทฺธะ ฯ
 จบพุทธคุณแล้ว เงยขึ้น

นำระลึกถึงคุณ พระธรรม ว่า

สุวากฺขาโต ภควตา ฌมโม สนนฺทิสฺสโก อกาลิโก เอหิ ปสฺสสิโก
 โอปนยิโก ปจฺจุตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิติ ฯ

กราบหมอบลงนั่งอยู่ว่า

กาเยน วาจา ย ว เจตสา วา ฌมเม กุกุมมํ ปกตํ มยา ยํ
 ฌมโม ปฏิบุคคลุ อจฺยณตํ กาลนฺตเร สํวริตุํ ว ฌมเม ฯ
 จบธรรมคุณแล้ว เงยขึ้น

นำระลึกถึงคุณ พระอริยสงฆ์สาวก ว่า

สุปฏิปันโน	ภควโต	สาวกสงฺโฆ
อุสุปฏิปันโน	ภควโต	สาวกสงฺโฆ
ณายปฏิปันโน	ภควโต	สาวกสงฺโฆ
สามจีปิปฏิปันโน	ภควโต	สาวกสงฺโฆ

ยทิทํ จตตาริ ปุริสฺสุคานิ อญฺสํ ปุริสฺสํบุคคลา เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ
 อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิณเณยฺโย อเนชลักรณียะ อนุตฺตรํ
 ปุณฺณเบญฺเชตฺตํ โลกสฺสํสํสํ ฯ

กราบหมอบลงนั่งอยู่ว่า

กาเยน วาจา ย ว เจตสา วา สงฺฆเ กุกุมมํ ปกตํ มยา ยํ
 สงฺโฆ ปฏิบุคคลุ อจฺยณตํ กาลนฺตเร สํวริตุํ ว สงฺฆเ ฯ
 จบสังฆคุณแล้ว เงยขึ้น

เจริญพรหมวิหารทั้ง ๔ แปล

อหํ สุขิโต โหมิ
 นิทฺกุโฆ โหมิ

ขอเราจงเป็นผู้มีความสุข ๆ เถิด ฯ

ขอเราจงเป็นผู้ปราศจากทุกข์ทั้งปวงเถิด ฯ

อเวโร โหมิ

ขอเราจงเป็นผู้ปราศจากเวรทั้งปวงเถิด ฯ

อพฺยาปชฺฌโน โหมิ

ขอเราจงเป็นผู้ปราศจากความเบียดเบียน
ทั้งปวงเถิด ฯ

อนินฺโธ โหมิ

ขอเราจงปราศจากความลำบากยากเข็ญ
ทั้งปวงเถิด ฯ

สุขี อตุตฺตานํ ปริหรามิ

ขอเราจงบริหารตนให้มีความสุขตลอดทุก
เมื่อเถิด ฯ

เมตตาทนจบเท่านั้น ฯ

เจริญเมตตาสัตว์

สพฺเพ สัตฺตา

สัตว์ทั้งหลายที่เป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย
ด้วยกันหมดทั้งสิ้น

สุขิตา โหนตุ

จงเป็นสุข ๆ เถิด ฯ

สพฺเพ สัตฺตา

สัตว์ทั้งหลายที่เป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย
ด้วยกันหมดทั้งสิ้น

อเวรตา โหนตุ

จงอย่าได้เป็นผู้มีเวรแก่กัน และกันเลย ฯ

สพฺเพ สัตฺตา

สัตว์ทั้งหลายที่เป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย
ด้วยกันหมดทั้งสิ้น

อพฺยาปชฺฌนา โหนตุ

จงอย่าได้เป็นผู้เบียดเบียนแก่กันและกันเลย ฯ

สพฺเพ สัตฺตา

สัตว์ทั้งหลายที่เป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย
ด้วยกันหมดทั้งสิ้น

อนิฆา โหนตุ

จงอย่าได้มีความลำบากยากแค้นทั้งปวงเกิด ฯ

สัพเพ สัตตา

สัตว์ทั้งหลายที่เป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย
ด้วยกันหมดทั้งสิ้น

สุขี อุตตานํ ปิริหณตุ จงบริหารตนให้มีความสุขตลอดกาลทุกเมื่อเกิด ฯ

จบเมตตาสัตว์เท่านี ฯ

เจริญกรรณาแก่สัตว์ทั้งปวง

สัพเพ สัตตา

สัตว์ทั้งหลายที่เป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย
ด้วยกันหมดทั้งสิ้น

สัพพทุกขา ปมฺพจณฺตุ จงเป็นผู้พ้นจากทุกข์ทั้งปวงเกิด ฯ

จบกรรณาเท่านี ฯ

เจริญมุทิตาแก่สัตว์ทั้งปวง

สัพเพ สัตตา

สัตว์ทั้งหลายที่เป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย
ด้วยกันหมดทั้งสิ้น

ลหุสสมฺปติโต มาวิจฺจณฺตุ ฯ

จงอย่าได้ปราศจากสมบัติ อันตนได้แล้วเกิด ฯ

จบมุทิตาเท่านี ฯ

เจริญอุเบกขาพรหมวิหาร

สัพเพ สัตตา

สัตว์ทั้งหลายที่เป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่
เจ็บ ตาย ด้วยกันหมดทั้งสิ้น

กมุขสัสสะกา	เป็นผู้มีกรรม เป็นของ ๆ ตน
กมุขทายาทา	มีกรรมเป็นผู้ให้ผล
กมุขโยนี	มีกรรมเป็นแดนเกิด
กมุขพณฺธุ	มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์
กมุขปฏิสรณา	มีกรรมเป็นทพวงอาศัย
ยัม กมุขัม กริสฺสณฺติ	จักทำกรรมอันใดไว้
กตฺถาณํ วา ปาปกัม วา	ที่เป็นบุญ หรือเป็นบาป
ตสฺส ทายาทา ภวิสฺสณฺติ	จักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น ๆ

จบอุเบกขาพรหมวิหาร ฯ

แบบวิธีบูชาดอกไม้ธูปเทียน

ยมหํ สุมมาสมฺพุทฺธํ สฺรณํ คโต บุปฺพิงคํ ชายวํ พระผู้มี
 คตา อุตฺถลึงคํ หณฺถิ วํ พระผู้มี
 พระภาคเจ้า พระองค์ผู้ตรัสรู้แล้วเองโดยชอบ พระองค์ใดเนนะ ข้าพเจ้า
 ถึงแล้ววํ เป็นทพวง กัจจกัณฐ์ได้จริง อิมินา สกฺกาเรน ตํ ภควนฺตํ
 อภิปูชยามิ ฯ ข้าพเจ้าบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น ด้วยเครื่อง
 สักการะอันนี้ ฯ

กราบลงครึ่งหนึ่ง

ยมหํ สุวากุชาตํ ภควตา ธมฺมํ สฺรณํ คโต บุปฺพิงคํ ชายวํ
 คตา อุตฺถลึงคํ หณฺถิ วํ
 พระธรรมที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเทศนาไว้แล้วเหล่าใดเนนะ ข้าพเจ้า

ถึงแล้วว่าเป็นทพง กำจัดภัยได้จริง อมินา สกกาเรน ตัม ฌมมัม
อภิปุชยามิ ฯ ข้าพเจ้าบูชาพระธรรมนัน ด้วยเครื่องสักการะ อนัน ฯ

กราบลงครึ่งหนึ่ง

ยมหิ สุปฺปิพนํ สงฺฆํ สรรณํ คโต ปุ่ลึงค์ ขายว่า
คตา อิตฺถลึงค์ หญิงว่า พระ-

สงฺฆสํวากของพระผู้มพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้วหมู่ใดแน่ะ ข้าพเจ้า
ถึงแล้วว่าเป็นทพง กำจัดภัยได้จริง อมินา สกกาเรน ตัม สงฺฆ
อภิปุชยามิ ฯ ข้าพเจ้า บูชา พระสงฆ์ หนูนัน ด้วยเครื่องสักการะ
อนัน ฯ

กราบลงครึ่งหนึ่ง

แบบวิธีไหว้พระ อีกแบบหนึ่ง

ยมหิ สุมมาสุมพุทฺธํ ภควนฺตํ สรรณํ คโต ปุ่ลึงค์ ขายว่า
คตา อิตฺถลึงค์ หญิงว่า

พระผู้มพระภาคเจ้า พระองค์ตรัสรู้แล้วเองโดยชอบ พระองค์ใดแน่ะ
ข้าพเจ้าถึงแล้วว่าเป็นทพง กำจัดภัยได้จริง ตัม ภควนฺตํ อภิวาเทมิ ฯ
ข้าพเจ้ากราบไหว้ พระผู้มพระภาคเจ้า พระองค์นั้น ฯ

กราบลงครึ่งหนึ่ง

ยมหิ สุวากุขาตํ ภควตา ฌมมัม สรรณํ คโต ปุ่ลึงค์ ขายว่า
คตา อิตฺถลึงค์ หญิงว่า

พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเทศนาไว้แล้ว เหล่าใดเนะ
ข้าพเจ้าถึงแล้ว ว่าเป็นทพฺง กัมมได้จริง ตั ชมฺม นมสฺสามิ ฯ
ข้าพเจ้า กราบไหว้ พระธรรมนํ ฯ

กราบลงครึ่งหนึ่ง

ขมทํ สุปฺปฏิปนฺนํ สงฺฆํ สรรณํ คโต ปุ่ลลิกํ ชายวํ
คตา อิตฺถลลิกํ หณฺเญวํ พระ-

สงฺฆสํวากของพระผู้มีพระภาคเจ้าปฏิบัติดีแล้ว หมู่ใดเนะ ข้าพเจ้า
ถึงแล้วว่าเป็นทพฺงกัมมได้จริง ตั สงฺฆํ นมามิ ฯ ข้าพเจ้ากราบ
ไหว้พระอริยสงฆสํวากนํ ฯ

กราบลงครึ่งหนึ่ง ฯ

แบบคำประกาศ ทานมัยกุศล

อิทํ เม ทานํ อาสวกุชยาวทํ นิพฺพานปจฺจโย โหตุ.

เรายินดีในทาน การให้ของ ของงได้สำเร็จ อาสวชย สิ้นไป
แห่งเครื่องดองสันดาน ของงเป็นปัจจัยแก่พระนิพพานเกิด.

หมวดที่ ๓

บทจำเเนน

เรื่องภาวนา

ภาวนา เป็นข้อแห่งความเพียร ที่นักปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ได้ถือเป็นข้อปฏิบัติดีปฏิบัติชอบอย่างดียิ่ง ไม่มีข้อปฏิบัติอื่นดั่งยังชนไปกว่า

ที่มาแห่งภาวนา

ภาวนานี้ มีมาในสัมมัตตปธาน ๔ ประการ คือ:—

๑. ปหานปธาน เพียรสละบาปอกุศล ให้ขาดจากสันดาน
๒. สัมวรปธาน เพียรสำรวมระวังรักษา ไม่ให้บาปเกิดขึ้นในสันดาน
๓. ภาวนาปธาน เพียรภาวนา ให้บุญกุศลเกิดขึ้นในสันดาน
๔. อนนุรักขนาปธาน เพียรรักษามุญกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่ให้เสื่อมสูญอันตรธาน

ข้อที่ ๓ แห่งสัมมัตตปธาน ความว่า ภาวนาปธาน เพียรบำเพ็ญกุศลให้เกิดขึ้นในสันดานนี้ เป็นข้อปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ในพระพุทธศาสนาอย่างดียิ่ง ไม่มีข้อปฏิบัติอื่นดั่งยังชนไปกว่า พุทธบริษัททั้ง ๔ จะเว้นเสียมิได้ จำเป็นต้องบำเพ็ญภาวนาปธาน ทุกคนตลอดไป จงเป็นไปเพื่อพ้นจากทุกข์ ในวิมุตตังสสาร ถ้าเร็จพระอมตมหานคร-

นฤพาน หรือสำเร็จมรรคผลธรรมวิเศษ บรรลุจุดปฏิบัติสัมภิตาญาณ
 แรกในห้วงพระไตรปิฎก ด้วยการบำเพ็ญภาวนาปธานทั้งนั้น
 ถ้าไม่ได้บำเพ็ญภาวนาปธานแล้ว ก็ไม่เป็นไปเพื่อพ้นจากทุกข์
 ในวัฏสงสาร คือไม่สำเร็จพระนิพพานเลยเป็นอันขาด ฯ

อนึ่ง ภาวนาปธาน เป็นยอดแห่งข้อปฏิบัติดีปฏิบัติชอบทั้งปวง
 คือ พุทธบริษัททั้ง ๔ เมื่อมีการบำเพ็ญทาน และรักษาศีลให้
 บริสุทธิ์แล้ว จำเป็นต้องมีการบำเพ็ญภาวนา หรือเหล่าพระภิกษุ
 และสามเณร เมื่อได้บรรพชา อุปสมบท ในพระพุทธศาสนาแล้ว
 ต้องบำเพ็ญสัมปธานทั้ง ๔ ประการ มีภาวนาปธาน เป็นยอด คือ
 บำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญา ให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท.

คำว่า “ภาวนา” แปลว่า ทำให้เกิด ให้มี ให้เป็น คือ
 ทำกาย วาจา ใจ ให้เป็นศีล สมาธิ ปัญญา หรือทำขั้นสันดาน
 ของตนที่เป็นปุถุชน ให้เป็นพระอริยมงคล ในพระพุทธศาสนา หรือ
 มิฉะนั้น ก็กระทำขั้นสันดานของตน ที่เป็นพระโศกสัตว์ ให้ได้ตรัสรู้
 พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าขึ้นในโลก
 นับว่ากระทำให้เป็นไปในพระธรรมวินัย ทั้งแปดหมื่นสี่พันพระธรรม-
 ชนัตถ์เดียว ฯ

ประเภทแห่งการภาวนา

พระอนุรุธททอาจารย์เจ้า แยกประเภทภาวนาตามลำดับขั้นไว้ ๒
 ประเภท คือ :-

๑. สมถภาวนา ทำใจให้มีสติสัมปชัญญะสงบจากกามารมณ์ ตั้งมั่นเป็นสมาธิภาวนา.
๒. วิปัสสนาภาวนา ทำใจให้มีสติสัมปชัญญะ และมีสมาธิบริบูรณ์แล้ว ให้เกิดมีปัญญารู้ในเบื้องต้น จะกล่าวสมถภาวนาก่อนแล้ว จึงจะกล่าววิปัสสนาภาวนา โดยลำดับเมื่อภายหลัง.

ประเภทสมถภาวนา

ในพระคัมภีร์ อภิธรรมัตถสังคหะ พระอนุรุทธาจารย์เจ้า แยกประเภทแห่งสมถภาวนาไว้ เป็น ๓ ประการ คือ—

๑. บริกรรมภาวนา เวลานั่งสมาธิภาวนา ใช้บริกรรมบทใดบทหนึ่ง
๒. อุปะการภาวนา จิตตั้งมั่น เป็นอุปะการสมาธิ
๓. อัปปนาภาวนา จิตตั้งมั่น เป็นอัปปนาสมาธิ

สมถภาวนาวิธี

๕
บทเนอความย่อ

ในเรื่องสมถภาวนาวิธี มีวิธีปฏิบัติละเอียดมาก แต่ในบทเนอความย่อ ๕ จะกล่าวเฉพาะใจความย่อ ๆ พอให้ทราบลวงหน้าไว้ ว่าสมถะ คืออะไร ฯ

แห่งเดียวกันชื่อว่า สอนผิดจากพระบรมศาสดาจารย์ เป็นอย่างยิ่ง ฯ

อีกประการที่ ๒ นักปฏิบัติใหม่ทั้งหลาย ยังไม่รู้ชั้นภูมิแห่งจิต ตัดสินไม่ได้ว่า สมถกรรมฐานเพียงแค่นี้ เมื่อไรจะถึงวิปัสสนากรรมฐานสักที ครั้นได้นั่งสมาธิ บังเกิดมีความรู้ชนิด ๆ หน่อย ๆ ก็เข้าใจว่าตนได้วิปัสสนาญาณเสียแล้ว ก็เป็นผู้หลงติดอยู่ในสมถกรรมฐานตลอดไป ฯ

เนื่องด้วยเหตุนี้ จึงจำเป็นต้องกล่าวเนอความย่อของสมถะไว้ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระสัมพันธัญญบรมครูเจ้า เมื่อพระองค์ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้าชนในโลกแล้ว พระองค์ย่อมทรงรู้อย่างแจ่มแจ้งว่า เวไนยสัตว์ทั้งหลาย ล้วนเป็นผู้หลงข้องอยู่ในวัฏฏสงสารไม่เห็นหนทางพระนิพพาน จึงเอาตนให้พ้นจากทุกข์ไม่ได้ ฯ

เมื่อพระองค์ทรงพระมหากรุณา โปรดเวไนยสัตว์ทั้งหลาย ให้พ้นจากทุกข์ภัย ในวัฏฏสงสาร จึงจำเป็นต้องทะล่อมเอาหัวใจของเวไนยสัตว์ทั้งหลาย ให้สงบจากเครื่องข้อง รวมเข้าสู่วิถีหนทางพระนิพพาน ซึ่งเป็นหนทางเอกในโลก ไม่มีหนทางอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า และเป็นทางอันเกษมจากโยคะทั้งปวง ฯ

วิธีที่พระองค์ทรงทะล่อมเอาจิต ให้สงบจากเครื่องข้อง รวมเข้าสู่วิถีหนทางพระนิพพานนั้นแล เป็นวิธีที่สำคัญ จึงจำเป็นต้องทรงพระกรุณาตรัสเทศนาสั่งสอนให้เจริญพระสมถกรรมฐาน ๔๐ ประการ

บทใดบทหนึ่ง เฉพาะเป็นที่สบายแก่จิต หรือนิสัยของตนเท่านั้น
ไม่ใช่ให้ชนเป็นห้อง ๆ ไปจนครบ ๔๐ ห้อง ๆ

เมื่อได้พระสมณกรรมฐาน เป็นที่สบายแก่จิตของตนแล้ว
พระองค์ทรงพระมหากรุณา ตรัสเทศนาโปรดให้นั่งสมาธิภาวนา
ที่เดียว วิธินั่งสมาธิภาวนา มีแจ้งอยู่ในบทนั่งสมาธิข้างหน้า ๆ
ข้อที่นักปฏิบัติใหม่ทั้งหลาย จะพึงวินิจฉัยว่า สมณกรรมฐาน
เพียงแค่นี้ เมื่อไรจะถึงวิปัสสนากรรมฐานลัทธิ ข้อนี้ให้พึงวินิจฉัย
ในวิธินั่งสมาธิภาวนา ซึ่งจะกล่าวต่อไปในบทนั่งสมาธิข้างหน้า ๆ

บทธรรมมีอุปการะมาก

นักปฏิบัติทั้งหลายในพระพุทธศาสนา พึงเป็นผู้มีศีลเป็นตัก
มีวิัตตะปฏิบัติพร้อมบริบูรณ์และมีธรรม ซึ่งมีอุปการะมากเป็นที่เจริญ
อยู่ จึงเป็นผู้เจริญรุ่งเรือง ๆ

ธรรมมีอุปการะมาก มีหลายประการ แต่จะกล่าวในที่นี้เฉพาะ
๓ ประการ คือ :-

๑. อปฺปมาโท อมตํ ปทํ พึงเป็นผู้ไม่ประมาท ซึ่งเป็นบท
ธรรมอันไม่ตาย

๒. สติมา ปริมุขํ สติ อฺปฺยัสเปติ พึงเป็นผู้มีสติเฉพาะหน้าเสมอ

๓. สมฺปชาโน พึงเป็นผู้มีสัมปชัญญะ รู้จิตเสมอ

ธรรม ๓ ประการเหล่านี้ เป็นธรรมมีอุปการะมาก นักปฏิบัติ
ย่อมเจริญอยู่เป็นนิตย์ ๆ

หมวดที่ ๔

บทนังสมาธิภาวนา

ปุพพภาค แห่งการปฏิบัติ

นักปฏิบัติ ฝ่ายคหฬัตถ์ พึงประกาศปฏิญาณตน ถึงพระไตรสรณคมน์ เป็นอุบาสกอุบาสิกา ก่อน แล้วสมาทานศีล ๕ หรือ ศีล ๘ ให้บริสุทธฺ์ กราบพระหรือไหว้พระเสร็จแล้ว เจริญพรหมวิหาร ๔ จบแล้ว จึงนังสมาธิภาวนาต่อไป ฯ

นักปฏิบัติ ฝ่ายบรรพชิต พึงทำการ บรรพชา อุปสมบท ให้บริบูรณ์ ด้วยสมบัติ ๕ ประการ คือ วัตถุสมบัติ ญัตติสมบัติ อนุสาวนาสมบัติ สัมมาสมบัติ ปริสสสมบัติ ฯ

ชำระศีลให้บริสุทธฺ์ ทำวัตร สวดมนต์ เจริญพรหมวิหาร ๔ จบแล้ว นังสมาธิต่อไป ฯ

๑. วิธีนังสมาธิภาวนา

พระพุทธพจน์ ในโอวาทปาฏิโมกข์

อิธ อริยสาวโก โวสุตฺตคฺคาธมฺมณํ กริตฺวา ลภติ สมาริํ ลภติ จิตฺตสุลฺเภกคฺคตฺตฺนติ ฯ ความว่าพระอริยสาวก ในพระธรรมวินัยนี้ กระทำกรรมฐาน คือนังสมาธิภาวนา มีการสละละวางอารมณ์ ย่อมได้สมาธิ ได้ความที่จิตมีธรรมชาติ เป็นหนึ่ง ดังนี้ ฯ

วิธีนังสมาธิภาวนา ท่านสอนให้นั่งขัดสมาธิ เอาขาเบื้องขวาวางทับขาเบื้องซ้าย มือเบื้องขวา วางทับมือเบื้องซ้าย ฯ

อุชฺฐิ กายํ ปณิธาย พิงฺตํกายํให้ตรง คืออย่างนี้ให้มัน
เป็นคนหน้าคว่ำ หน้าดำมืด และอย่างนี้ให้เงยหน้าขึ้น เป็นคนหน้า
สูงเกินไป ไม่พอดีพองาม ทั้งอย่าให้เอียงไปข้างซ้าย ข้างขวา
ข้างหน้า ข้างหลัง ตั้งตัวให้เที่ยงตรงจริง ๆ อย่ากดและอย่าข่มอวัยวะ
ร่างกายแห่งใด แห่งหนึ่ง ให้ล้ามากกายเปล่า ๆ พิงวางกายให้สบาย
เป็นปกติเรียบร้อย ฯ

ขอทตฺตํกายํให้ตรงน พิงฺตํรูปพระพุทฺธเจ้า นิ่งสมาธิเป็นตัวอย่าง
เมื่อนิ่งตั้งตัวตรงดีแล้ว อุชฺฐิ จิตฺตํ ปณิธาย พิงฺตํจิตให้ตรง คือ ตั้งสติ
ลงตรงหน้า กำหนดรูปร่างจิตเฉพาะหน้า ไม่ส่งจิตให้ฟุ้งซ่านไปใน
เบื้องหน้า อนาคตกาล อันยังไม่มาถึง และไม่ให้ฟุ้งซ่านลงไป
เบื้องหลัง อดีตกาล อันล่วงไปแล้วก็เป็นอันล่วงไปแล้ว ทั้งไม่ให้
ฟุ้งซ่านไปในเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องซ้าย เบื้องขวา ทั้งไม่ให้ฟุ้งซ่าน
ไปใน ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ทางใด ทาง
หนึ่ง พิงเป็นผู้มีสติ กำหนดจิตรวมเข้าตั้งไว้ในจิต จนกว่าจิตจะเป็น
เอกัคคตาจิต ฯ

๒. วิธีตั้งสติ ลงตรงหน้า

(พระอาจารย์ ให้นำพินิจอธิบาย ตรงนี้ให้แจ้ง)

จิต เป็นผู้นั่ง โดยธรรมชาติ เป็นแต่เพียงสักว่ารู้ คือรู้สึก รู้นึก
รู้คิด รู้ร้อน รู้เย็น รู้ได้เห็น ได้ยิน ได้ฟัง และรู้ดมกลิ่น ลิ้มรส

สัมผัสถูกต้องสิ่งสารพัดทั้งปวง ไม่รู้จักพิจารณา วินิจฉัย
ตัดสินอะไรไม่ได้ทั้งนั้น จึงเป็นอันว่า ไม่รู้จักดี ไม่รู้จักชั่ว ไม่รู้จัก
ผิด ไม่รู้จักถูก ฯ

สติ เป็นตัวควบคุม มีอำนาจอยู่เหนือจิต สามารถรู้เท่าทันจิต
และรู้เรื่องของจิตได้ดี ว่าเวลานจิตดี เวลานจิตไม่ดี ตลอดจนมีความ
สามารถทำการปกครองจิตของเราให้ได้ได้จริง ๆ ฯ

นักปฏิบัติ ในพระพุทธศาสนา พึงกำหนดเอาตัวสติที่มีอำนาจ
อยู่เหนือจิตนั้น มาตั้งลงตรงหน้า ทำหน้าที่กำหนดรู้ซึ่งจิต และรวม
เอาดวงจิต เข้าตั้งไว้ในจิต พยายามจนกว่าจิตจะรวมเป็นหนึ่ง ท่าน
จึงจะเป็นผู้มีสติมีสัมปชัญญะพร้อมบริบูรณ์ ในขณะเดียวกัน ฯ

๓. วิธีรวมจิต เข้าตั้งไว้ในจิต

มนสา สัมโห รุ สภา สภา สัพพตฺถ สัมโห
สัพพตฺถ สัมโห รุ ภา ภา สัพพตฺถา ปมฺจุจติ

แปลความว่า

ถ้ารวมเอาจิตเข้าตั้งไว้ในจิตได้เป็นการดี และถ้ารวมระวังไม่ให้
ให้จิตพุ่งชานไปในที่ทั้งปวงได้เป็นการดี ภิกษุผู้ถ้ารวมระวังรักษา
รอบคอบในที่ทั้งปวงแล้ว ย่อมเป็นผู้พ้นจากทุกข์ทั้งปวงดังนี้ ฯ

วิธีรวมจิต พึงเป็นผู้มีสติตั้งไว้ในเฉพาะหน้า กำหนดรู้ซึ่งจิต ซึ่ง

เป็นตัวผู้รู้ โดยธรรมชาติ ที่รู้ลึก รู้ลึก รู้คิด อยู่เฉพาะหน้า และ
 พิจารณา หรือระลึกอยู่ในใจว่า พระพุทธเจ้า อยู่ในใจ พระ
 ธรรม อยู่ในใจ พระอริยสงฆ์สาวกอยู่ในใจ เมื่อพระพุทธ พระ
 ธรรม พระสงฆ์ อยู่ในใจของเราแล้ว เราไม่ต้องกังวลวุ่นวาย
 อะไร และไม่ต้องสนใจไปสู่ที่อื่น เราต้องทำความตกลง กำหนดเอา
 แต่ใจของเราดวงเดียวเท่านั้นให้ได้ เมื่อตกลงดังนี้ พึงตั้งสติลงตรง
 หน้า กำหนดเอาตัวผู้รู้คือจิต เฉพาะหน้า นึกคำบริกรรมภาวนา
 กรรมฐานบทใดบทหนึ่ง ซึ่งเป็นที่สบายแก่จิตของตน บริกรรม
 ภาวนาสืบไป ฯ

๔. วิธีนึกคำบริกรรมภาวนา

ก่อนแต่จะนึกคำบริกรรมภาวนา พึงตรวจดูให้รู้แน่เสียก่อน ว่า
 สติได้กำหนดจิตถูกแล้วหรือยัง เมื่อรู้ว่สติได้กำหนดจิตถูกแล้ว แต่
 จิตยังไม่สงบและยังไม่รวม พึงตรวจดูจิตต่อไป ว่าจิตที่ยังไม่รวม
 เป็นเพราะเหตุใด เป็นเพราะจิตของเรายังไม่ตกลงเชื่อมั่นต่อคุณพระ
 รัตนตรัยอย่างนั้นหรือ หรือจิตของเรายังพุ้งซ่านไปในอารมณ์อะไร
 ถ้าจิตของเราตกลงเชื่อมั่นต่อคุณพระรัตนตรัยว่า พระพุทธ พระธรรม
 พระสงฆ์ อยู่ในใจของเราจริงแล้ว ก็เป็นอันนึกคำบริกรรมภาวนา
 ได้แล้ว แต่ถ้ายังไม่ตกลง และไม่เชื่อมั่น ต่อคุณพระรัตนตรัย ว่ามี
 ในใจของเราจริง ก็นึกคำบริกรรมภาวนาไม่ได้ ถึงเมื่อนึกไป ก็ไม่

สงบ และไม่รวมเป็นหนึ่งลงได้ จำเป็นต้องพิจารณาให้รอบคอบ
เสียก่อนว่า จิตของเราคิดไปตามอารมณ์อะไร ในอารมณ์ที่จิตคิด
ไปนั้น เป็นอารมณ์ที่น่ารัก หรือเป็นอารมณ์ที่น่าเกลียด เมื่อ
ทราบว่าจิตของเราติดอยู่ในความรักดี หรือติดอยู่ในความเกลียดดี
พึงทราบเถิดว่า จิตของเราลำเอียง จึงไม่ตกลงและไม่สงบ ฯ

เมื่อทราบความจริงดังนั้นแล้ว พึงปฏิบัติดีปฏิบัติชอบดังต่อไปนี้
คือ ตั้งสติลงเป็นคนกลาง กำหนดเอาดวงจิตเข้ามาตั้งไว้เป็นคนกลาง
ทำความรู้เท่าส่วนทั้ง ๒ คือรู้เท่าทั้งส่วนความรัก ทั้งส่วนความเกลียด
ตั้งตรงแน่วแน้อยู่ที่เฉพาะหน้า ฯ

เมื่อมีสติเป็นคนกลาง จิตก็ย่อมเป็นคนกลาง เมื่อจิตเป็นคนกลาง และ
ได้ทำความรู้เท่าส่วนทั้ง ๒ รวมเอาจิตเข้ามาตั้งไว้เฉพาะหน้า ทั้งได้
แลเห็นคุณพระรัตนตรัยแล้ว จิตนั้นปราศจากนิเวรแล้วว่างจาก
อารมณ์ นึกคำบริกรรมภาวนาบทใดบทหนึ่ง ซึ่งเป็นที่สบายของตน
เป็นต้นว่า “พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ” ๓ จบแล้ว รวมลงเอา
คำเดียวว่า “พุทฺโธ” เป็นต้น เป็นอารมณ์ นึกอยู่แต่ในใจ
ไม่ออกปากคือไม่ให้มีเสียง มีสติจดจ่อต่อจิตจริง ๆ จนจิตของเรา
ตกลงสู่วิงค์เอง ให้หยุดคำบริกรรมนั้นเสียแล้ว มีสติตามกำหนด
เอาจิตในวิงค์ให้ตั้งมั่นเป็นสมาธิต่อไป ฯ

๕. วิธีการหนึ่จึตตกลล่ส่ฏวักเอง

ในเบ้องต่นน จะกล่าวเร่องฏวักให้ทราบก่อน แล้วจึงจะกล่าวเร่อง วิธีการหนึ่จึตตกลล่ส่ฏวักเอง ให้ทราบเมือภายหลัง ๗

คำว่า “ ฏวัก ” แปลว่า จิตตวงเดิม คือจิตเมือแรกเข้าสู่อปภูสนธิ ในครรรักของมารดาแล้ว จิตตงฏวักชนเป็นต้วภพ เหตุุนน จิตที่ตกลล่ส่ฏวักแล้ว จึงเรียกว่า จิตตวงเดิม อนึ่งหน้าทีของจิตในเวลายุในภวักน จิตมีหน้าทีทำการสร้างภพ คือสับต้ออายุให้เจริญรุ่งเร่อง ไม่ทำการรับรู้รับเห่นในทางตา ทางหู ทางจุมก ทางล่นทางกาย ภายนอก ๗

มนุษย์ทุ่กคน เมือเข้าอปภูสนธิในครรรักของมารดา จิตตงฏวักชนเป็นต้วภพแล้ว จึงได้ประสูติเป็นชาติมนุษย์มา ๗

ในท่นมีประสงค์จะแสดงข้อของฏวัก ให้ผู้ปฏิบัติได้ทราบไว้ทั้ง ๕ ข้อ ในลำดับแห่งขณะจิตข้อ ๑-๒-๓ กับข้อที่ ๑๐ แห่งขณะจิต ๑๗ ขณะดังต้อไปนี้

๑. อตตฏวัก จิตอยุในภวัก ปล่อยให้อารมณล่งไปเปล่า ๆ
ตั้งแต่ ๑ ขณะ ถึง ๑๕ ขณะจิต,
๒. ภวักจลนระ จิตเคลือนไหวต้ว จะออกจากภวัก,
๓. ภวักบุ้งเนท จิตขาดจากความไหวต้ว,
๔. บัญจทวาราวชชนะ จิตออกสูทวารทั้ง ๕,
๕. สันตริณะ จิตไคร่ครวญในอารมณ,

๖. สัมปฏิจฉันนะ จิตน้อมรับอารมณ์,
๗. โวฏฐัพพะ จิตที่ตกลงจะถือเอาอารมณ์,
๘. กามาทจรชวณะ จิตกามาทจร เล่นเนื่อง ๆ กันไป ๗ ขณะจิต
๙. ตทาลัมพะณะ จิตรับเอาอารมณ์ได้สำเร็จความปรารถนา,
๑๐. ภวังกปาต จิตตกลงจากภวังก์เดิมอีก

เรื่องภวังก์จิต กับ เรื่องขณะจิต ที่กล่าวมานี้ เป็นจิตของ
 สามัญญมนุษย์ทั่วไปในโลก ที่ยังไม่ได้ประพฤติปฏิบัติพระพุทธร-
 ศาสนาเลย ก็เป็นอยู่อย่างนั้น ๆ

อนึ่ง เรื่องจิตที่ออกจากภวังก์ และตกเข้าสู่ภวังก์ ดังข้อที่กล่าว
 แล้วในขณะจิต ๑๗ ขณะนั้น เป็นเรื่องที่จิตออกเร็ว เข้าเร็วมากที่สุด
 และออกอยู่ทุกเวลา เข้าอยู่ทุกเวลา ที่กระพริบตา จนสามัญญมนุษย์
 ทั้งหลายไม่สามารถตามรู้ทันได้ แม้นย่นตาเมื่อดูสิ่งของอันหนึ่ง ๆ
 อยู่แล้ว จะส่ายส่ายตาไปดูสิ่งอื่นอีก จิตก็ตกเข้าสู่ภวังก์ก่อน แล้ว
 ออกจากภวังก์ จึงดูสิ่งอื่นต่อไปได้เป็นการรวดเร็ว จนเราไม่รู้สึกรว่า
 ออกเมื่อไร เข้าเมื่อไร ๆ

นักปฏิบัติ ในพระพุทธศาสนา มีประสงค์จะทำจิตให้เป็น
 สมาธิ มีปัญญาปรีชาญาณ รู้แจ้งแทงตลอด ในพระธรรมวินัย จึง
 จำเป็นต้องกำหนดให้รู้จิต ที่ตกลงสู่ภวังก์เอง ๆ

วิธีกำหนดให้รู้จิตที่ตกลงสู่ภวังก์เอง พึงมีสติกำหนดให้รู้จิต ใน
 เวลาที่กำลังนึกคำบริกรรมภาวนาอยู่นั้น ครั้นเมื่อเรามีสติกำหนดจดจ่อ

ต่อคำบริกรรมจริง ๆ จิตของเราจะยอมจืดจอต่คำบริกรรมด้วยกัน
 เมื่อจิตจืดจอต่คำบริกรรมอยู่แล้ว จิตยอมตั้งอยู่ในความเป็นกลาง
 เมื่อจิตเป็นกลาง จิตยอมวางอารมณ์ภายนอก เมื่อจิตวางอารมณ์
 ภายนอกหมดแล้ว จิตยอมตกลงสู่ภวังค์เอง เมื่อจิตตกลงสู่ภวังค์
 ย่อมแสดงอาการให้รู้สึกได้ทุกคนตลอดไป คือแสดงให้รู้สึกว่ารุ่ม
 วาบวบลงท้องแรงกึก หรือแสดงให้รู้สึกว่าร่มบึงแน่นลงถึงที่แล้ว
 สว่างโล่งเยือกเย็นอยู่ในใจ จนลึมหายนอกหมด คือลึมหตนลึมหตัว หรือ
 ลึมหคำบริกรรมภาวนา เป็นต้น แต่บางคนก็ไม่ถึงกับลึมหายนอก แต่
 ก็ยอมรู้สึกว่ารุ่มกาย เบาใจ เยือกเย็น เป็นที่สบายเฉพาะภายใน
 เหมือนกันทุกคน ๆ

พระพุทธเจ้า ทรงรับรองความเบากาย เบาใจ นี้เรียกว่า
 พระยูกคละมี ๖ ประการ คือ -

๑. กายลหุตา จิตตลหุตา แปลว่า เบากาย เบาใจ
๒. กายมุทุตา จิตตมุทุตา แปลว่า อ่อนหวานพร้อมทั้งกายทั้งใจ
๓. กายบัลลัทธิ จิตตบัลลัทธิ แปลว่า สงบพร้อม ทั้งกาย ทั้งใจ
๔. กายชุกคตา จิตตชุกคตา แปลว่า เทียงตรงพร้อมทั้งกาย
 ทั้งใจ
๕. กายกัมมัณฺญตา จิตตกัมมัณฺญตา แปลว่า ควรแก่การ
 กระทำ พร้อมทั้งกาย ทั้งใจ
๖. กายปาคุณฺญตา จิตตปาคุณฺญตา แปลว่า คล่องแคล่ว

สละดวงดีพร้อมทั้งกายทั้งใจ และระงับทุกขเวทนาต่าง ๆ คือระงับ
ความเห่น็ด ความเห่นอย ความเมื่อย ความหิวทั้งปวง ตลอดความ
เจ็บปวดทุกประการ ก็ระงับกลับหายไประหว่างนั้น รู้สึกได้รับความ
สบายกาย สบายใจ ปลอดโปร่งในใจขึ้นพร้อมกันทีเดียว ๆ

เมื่อรู้สึกดังขอทกลาวมานางสน หรือแม่แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง
พึงรู้ว่าจิตตกวงค์แล้ว^๑ ให้หยุดคำบริกรรมภาวนาทันท่อนั้นเสีย
ไม่ว่าอะไรต่อไปอีก เป็นแต่ให้มีสติตามกำหนดเอาจิตในวงค์นั้น
ให้ได้ คือให้กำหนดรู้ว่า จิตของเราเมื่อตกเข้าไปสู่วงค์แล้ว ไปตั้ง
อยู่อย่างไร เมื่อมีสติกำหนดรู้แล้ว ให้มีสติขจัดวงให้รอบ กำหนดเอา
จิตไว้ในขอบเขต บริเวณแห่งสตินั้น จนกว่าจิตนั้นจะหลุดตัวละเอียด
เข้าเอง และได้บริสุทธิ์เป็นหนึ่งอยู่เอง ตลอดประชุมอริยมัคคส์มังคิ
เป็นเอกจิต เอกธรรม เอกมรรคอยู่เอง ๆ

เมื่อรู้ว่า จิตประชุมอริยมัคคส์มังคิเองแล้ว พึงเป็นผู้มีสติ
ตรววจูให้รู้แจ้งว่า สติพร้อมทั้งสัมปชัญญะ และสมาธิ กับองค์ปัญญา
ตลอดองค์อริยมรรคทั้ง ๘ ประการ ก็ประชุมพร้อมอยู่ในอริยมัคค-
คส์มังคิ อันเดียวกัน ๆ

เมื่อรู้แจ้งประจักษ์ดังกลาวมานางสน พึงรักษาความไม่ประมาท

๑ จิตในวงค์เป็นจิตมืด เพราะมีอวิชชาหุ้มห่อ ครั้นมีสติตามทันในขณะนั้นจิตย่อม
หายมืด และเป็นสมาธิ ถ้าสติตามไม่ทันย่อมกลับไปชั่วขณะหนึ่งแล้วสะดุ้งตื่นขึ้นและ
ออกจากวงค์ เพราะฉะนั้นต้องทำสติให้แข็งแรง.

คืออย่าเผลอตัว และอย่าเผลอสติ ทั้งอย่าทอดธุระ ให้มีสติตามกำหนด ร้อยอย่างนั้น จนกว่าจะรู้สึกเหนื่อย หรือไต่เวลาแล้ว จึงออกจากที่นั่ง ภาวนา อย่างที่กล่าวมานี้ เรียกว่า “ภาวนาอย่างละเอียด” ฯ

๖. วิธีออกจากสมาธิ

เมื่อจะออกจากที่นั่งสมาธิภาวนานี้ ให้ฟังออกในเวลาที่เรา รู้สึก เหนื่อย หรือไต่เวลาตามที่กำหนดไว้แล้วจึงออกจากที่นั่งสมาธิภาวนา แต่เมื่อจะออกจากที่นั่งจริงๆ นั้น อย่าออกให้เร็วนัก จนเผลอเล็ดลมสติ ไม่ได้ ฟังออกจากที่นั่งสมาธิภาวนา ด้วยความมีสติพิจารณาเหตุผล ให้รอบคอบทั้งกิจเบื้องต้น และกิจเบื้องปลายก่อน คือ :-

กิจเบื้องต้น ให้ระลึกถึงวิธีที่เราได้เข้านั่งสมาธิครั้งแรก ว่า เบื้องต้นเราได้เข้าสมาธิอย่างไร และได้ตั้งสติกำหนดจิตอย่างไร ได้ พิจารณาและนึกคำบริกรรมภาวนาว่าอะไร จิตของเราจึงสงบ และสงบจากอารมณ์ลงได้ ฯ

กิจเบื้องปลาย คือเมื่อจิตของเราสงบแล้ว เราได้ตั้งสติกำหนด จิตอย่างไร ได้พิจารณารูปร่างเห็นจริงอย่างไร ดวงจิตของเราจึงรวม เป็นหนึ่งอยู่ได้ ไม่ถอนจากสมาธิภาวนา ฯ

เมื่อพิจารณา หรือระลึกได้แล้ว ว่าในเบื้องต้น เราได้เข้า สมาธิอย่างนั้น ตั้งสติอย่างนั้น กำหนดจิตอย่างนั้น พิจารณา และ นึกคำบริกรรมอย่างนั้น จิตของเราจึงได้สงบ และรวมลงเป็นอย่างนั้น

เมื่อจิตของเราวมลงแล้ว เราได้ตั้งสติกำหนดจิตอย่างนี้ พิจารณาอย่างนี้ ได้ความจริง เห็นจริงอย่างนี้ ฯ

เมื่อได้ความชัดเจนแล้ว พึงทำโยนิโสมนสิการะ คือกำหนดไว้ในใจว่า ถ้าเราออกจากที่นั่งแล้ว เราก็กำหนดจิตของเราไว้ให้ได้อยูอย่างนี้เสมอตลอดไป ไม่ให้เผลอสติได้ ครั้นเมื่อเข้าสมาธิอีกครั้งหลัง เราก็จะเข้าไปให้ถูกตามวิธีที่เราได้ทำมาแล้วจนทุกประการ ฯ

เมื่อได้ทำโยนิโสมนสิการะ คือกำหนดไว้ในใจดีแล้ว จึงออกจากที่นั่งสมาธิภาวนา นอนลงไป ก็ให้กำหนดใจนั้นไว้จนนอนหลับ ครั้นเมื่อตื่นขึ้นจากหลับ ก็ให้หมั่นตั้งกำหนดเอาไว้ตลอดวัน และคืน ยืน เดิน นั่ง นอน พึงพยายามทำความเป็นผู้มีสติ กำหนดรูซงจิตของตนเสมอจนกว่าจะชำนาญ คล่องแคล่ว ด้วยวิธี ๕ ประการ คือ :-

๑. อาริยฐานวิธี ชำนาญในการพิจารณาอารมณ์ของสมาธิภาวนา
๒. สมาธิฐานวิธี ชำนาญในการเข้าสมาธิภาวนา
๓. อธิฐานวิธี ชำนาญในการตั้งสติ ทำจิตให้เป็นสมาธิไว้ให้มั่นคง ดำรงไว้ได้นานตามต้องการ ไม่ให้เคลื่อนคลาดจากที่กำหนดเดิม

๔. วุฏฐานวิธี ชำนาญในการออกจากสมาธิภาวนา โดยเคลื่อนจิตออกจากที่กำหนดเป็นสมาธิภาวนานั้นโดยลำดับ ออกมาตามระยะที่เข้าไป

๕. ปัจจุบันขณะวลี ชำนาญในการพิจารณาองค์ของงานให้รอบคอบ ในเวลาที่จะออกจากที่นั่งสมาธิภาวนานั้น

นักปฏิบัติพระพุทธศาสนา ย่อมเป็นผู้ชำนาญในวลีทั้ง ๕ ประการเหล่านี้ ฯ

ครั้นเมื่อ เป็นผู้ชำนาญในวลีทั้ง ๕ ประการเหล่านี้แล้ว พึงตรวจดูชั้นภูมิแห่งจิต ว่าภูมิจิตของเรา เท่าที่เราได้พิจารณา เห็นว่าชำนาญด้วยวลีทั้ง ๕ ประการนั้น ภูมิจิตได้สำเร็จอริยมรรค ฯ

ในคัมภีร์พระอภิธรรมมัตถสังคหะ พระอนุรุธอาจารย์เจ้า สอนให้บำเพ็ญวลีให้ชำนาญ โดยลำดับชั้นภูมิ แห่งอริยมรรค อริยผล ดังต่อไปนี้ ฯ

เมื่อชำนาญในปฐมมรรค หรือ ปฐมฌานดีแล้ว จึงกระทำความเพียร เพื่อละเลี้ยวซึ่งส่วนที่หยาบ มีวิตกเป็นต้น ให้ถึงซึ่งความละเอียดมีวิจารณ์เป็นต้น โดยสมควรแก่ลำดับแห่งอริยมรรคอริยผลต่อไปจึงเข้าสู่ทุติยมรรค ทุติยผล หรือทุติยฌาน และตติยมรรค ตติยผล หรือตติยฌาน ตลอดจตุตถมรรค จตุตถผล หรือจตุตถฌาน โดยสมควรแก่การบำเพ็ญ ในข้อปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบทุกประการเทอญ ฯ

๗. อริยมัคคส์มังคิ

คำที่เรียกว่า “อริยมัคคส์มังคิ” เป็นคำพูดเรียกชื่อ แห่งภูมิจิตที่นักปฏิบัติได้นั่งสมาธิ รวมจิตลงถึงความเบ้าหนึ่งแล้ว และในที่

ประชุมแห่งอริยมัคคส์มังคินัน เป็นที่ประชุมพร้อมแห่งองค์อริยมรรค
ทั้ง ๘ ประการ ประชุมพร้อมอยู่เองด้วย อริยสังฆธรรมทั้ง ๕ ประการ
ก็ประชุมพร้อมอยู่เองด้วย ตลอดพระธรรมวินัยทั้ง ๘๕,๐๐๐ พระธรรม
ชั้นที่ ก็ประชุมพร้อมอยู่เองในขณะจิตอันเดียวกันนั้นด้วย ฯ

นักปฏิบัติ ผู้รู้เร็ว สามารถรู้พร้อมในขณะจิตที่รวมลงเป็นหนึ่ง
ถึงที่ประชุมแห่งอริยมัคคส์มังคินันโดยเร็ว เรียกว่า สุขปฏิบัติ
ชิปปาภิญญา ฯ

แต่นักปฏิบัติ ผู้รู้ช้า ก็ไม่สามารถ จะรู้เร็วพร้อมในขณะจิตที่
รวมลงถึงความเป็นหนึ่งแห่งอริยมัคคส์มังคินัน เรียกว่า สุขปฏิบัติ
หันทาภิญญา ฯ

อีกโอรหารหนึ่ง โบราณจารย์เจ้า เรียกว่า “เอกวิธาสัมมัย”
แปลว่า ตรัสรู้ได้ในขณะจิตดวงเดียว ฯ

บัดนี้จะอธิบาย คำว่า “มรรค, อริยมรรค, ผล, อริยผล,”
นั้นต่อไป

คำว่า “มรรค” เป็นชื่อแห่งหนทางทั่วไปในมนุษย์โลก
เทวโลก พรหมโลก ตลอดเป็นชื่อแห่งหนทาง พระนวลโลกุตตระ
คือทางพระนิพพาน ฯ

คำว่า “อริยมรรค” เป็นชื่อแห่งหนทางพระนวลโลกุตตระ คือ
เป็นชื่อแห่งหนทางพระนิพพานอย่างเดียว ไม่ทั่วไปในหนทางอื่น ๆ ฯ

คำว่า “ผล” เป็นชื่อแห่งความสำเร็จ หรือความบรรลุตลอด

ความตรัสรู้ ฯ ว่าโดยเฉพาะในทางโลกีย์ หมายถึง ความสำเร็จผล
ที่ตนต้องการในทางโลกุตตระ หมายถึงดวงปัญญา ฯ

คำว่า “อริยมรรค” เป็นชื่อแห่งมรรคผล ธรรมวิเศษ ใน
ทางโลกุตตระ อย่างเดียว ไม่เกี่ยวข้องกับทางโลกีย์ ฯ

บัดนี้ จะอธิบาย เหตุ หรือ ปัจจัย ที่ให้บังเกิดมรรค มีผล
เช่น ฯ

ขอนักปฏิบัติ ฟังทราบดังนี้ว่า “มรรค กัด อริยมรรค กัด”
ตกแต่งเอาเองได้ “ผล กัด อริยมรรค กัด” ตกแต่ง เอาเองไม่ได้
เป็นของเป็นเอง หรือ สำเร็จเอง มาจากมรรค และอริยมรรค
ที่ตกแต่งถูกต้องแล้ว ฯ

เมื่อบุคคลต้องการผลประโยชน์ในทางโลกีย์ ก็ให้พึ่งตกแต่ง
มรรคในทางโลกีย์ให้ถูกต้อง เช่นต้องการเดินไปมาสะดวก ก็ให้ตก
แต่งถนนหนทางให้เรียบร่อย ต้องการมีวิชาความรู้ ก็ให้ศึกษาเล่าเรียน
วิชาความรู้ ต่อครูอาจารย์ ถ้าต้องการความมั่งคั่งบริบูรณ์ ด้วย
ทรัพย์สินสมบัติมาก ๆ ให้ตกแต่งการค้าขาย ให้ถูกต้องในทางสุจริต
ธรรม ถ้าต้องการเป็นคนดี ก็ให้ตกแต่งความประพฤติปฏิบัติของตน
ให้เป็นคนซื่อสัตย์สุจริตธรรม ถ้าต้องการเป็นคนมีชื่อเสียงยศถาบรรดา
ศักดิ์ ให้ตกแต่งตนเป็นคนทำราชการแผ่นดิน ให้ถูกต้องในทาง
ราชการนิยาม ฯ

เมื่อบุคคลต้องการโลกุตตระ ให้ตกแต่งอริยมรรคให้ถูกต้อง

ตามพระพุทฺธพจน์เดิมของพระพุทฺธเจ้า ซึ่งจะแสดงในข้อต่อไปข้างหน้า ฯ

ในที่นี้มีประสงค์จะแสดงรูปเปรียบไวพจน์เป็นนิตินะ ฯ

มรรค กับ ผล มีรูปเปรียบ เหมือนบุคคลปลูกต้นไม้ลงในพื้นที่ไร่นั้น หรือปลูกต้นข้าวลงในพื้นที่นา ในเวลาที่กำลังปลูกอยู่ก็ และเวลาบังเกิดเป็นต้น เป็นลำแล้ว แต่ต้นลำยังอ่อนอยู่ก็ ย่อมไม่แลเห็นผล อาศัยความเชื่อมั่นในใจ ว่าถ้าต้นลำแก่เต็มที่ และถึงฤดูเป็นผล ก็จะต้องเป็นผลแน่ และเป็นผลจริง ๆ ด้วย ฉะนั้นได้กั
มรรค กับ ผล ก็มีรูปเปรียบเหมือนกัน ฉะนั้น ฯ

อริยมรรค กับ อริยผล มีรูปเปรียบเหมือนบุคคลก่อไฟ หรือจุดตะเกียงเจ้าพายุ ในเวลาที่กำลังก่อไฟ หรือกำลังจุดตะเกียงเจ้าพายุอยู่นั้น ไฟยังไม่ติด ก็ยังไม่สว่างขึ้นใด อริยมรรค ก็เหมือนกัน ฉะนั้น ต่อเมื่อเวลาก่อไฟติดแล้ว หรือจุดตะเกียงเจ้าพายุติดแล้ว ย่อมบังเกิดแสงสว่างขึ้นพร้อมกัน ฉะนั้นได้กั อริยผล ก็มีรูปเปรียบเหมือนกัน ฉะนั้น ฯ

ตรงตามพระพุทฺธภาษิตว่า นตฺถิ ปญฺญาสมา อาภา แปลว่าแสงสว่าง เสมอด้วยปัญญาไม่มีดังนี้ ข้อแสดงให้เห็นว่า อริยผลคือดวงปัญญาซึ่งบังเกิดสว่างไสวขึ้น ในเวลาที่จิตประชุมอริยมรรคแล้ว ฯ

วิธีตกแต่งอริยมรรค

นักปฏิบัติฝ่ายพระวาส พึงตกแต่งตนให้ถึงพระไตรสรณคมน์ เป็นโลกิยสรณคมนัก่อนแล้ว ปฏิบัติตนให้ถึงโลกุตตรสรณคมน์ต่อไป ๆ และตกแต่งทาน ตกแต่งศีล ตกแต่งข้อวัตรปฏิบัติให้ถูกต้อง เรียบร้อยทุกประการ ตลอดตกแต่ง สติสัมปชัญญะ รวมจิตให้สงบ แลตั้งมั่น เป็นสมาธิ ประชุมอริยมัคคส์มังคังนี้ ชื่อว่าตกแต่ง อริยมรรค ๆ

นักปฏิบัติ ฝ่ายบรรพชิต ให้ตกแต่งศีลธรรม ๕ ประการ คือ:-

๑. พึงตกแต่งสมบัติทั้ง ๕ ให้ปราศจากวิบัติทั้ง ๕ ประการ คือ

ก. ตกแต่งวัตถุสมบัติ ให้ปราศจากวัตถุวิบัติ

ข. ตกแต่ง สีม่าสมบัติ ให้ปราศจากสีมาวิบัติ

ค. ตกแต่ง ญัตติสมบัติ ให้ปราศจากญัตติวิบัติ

ฌ. ตกแต่ง อนุสาวนสมบัติ ให้ปราศจากอนุสาวนวิบัติ

ง. ตกแต่ง ปริสสมบัติ ให้ปราศจากปริสวิบัติ

๒. พึงตกแต่ง กาย, วาจา, ใจ, ให้บริสุทธิ์ปราศจากโทษ ๕ โทษ ๘ โทษ ๑๐ โทษ ๒๒๗ ทรงไว้ซึ่งความเป็นผู้มี ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ และจตุปาริสุทธศีลทั้ง ๔ ประการ ให้บริสุทธิ์ เรียบร้อย ๆ

๓. พึงตกแต่ง กิจวัตร ๑๐ รุดงควัตร ๑๓ ชันชวัตร ๑๔ ให้ ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท ๆ

๔. พึงตกแต่ง สติ ให้เป็นมหาสติ คือเบ่งตน มีสติเฉพาะหน้า กำหนดตัวผู้รู้ เฉพาะหน้า รวมจิต ประชุมอริยมรรคได้แล้ว ตรวจค้นร่างกาย พิจารณาเวทนา, จิต, ธรรม จนเป็นที่ตั้งของสติได้จริง ๆ ตลอดทำสัมปชัญญะให้รู้ตัว และรู้จิตพร้อมทุกขณะตลอดไป ฯ

๕. พึงตกแต่งสมาธิ พร้อมทั้งตกแต่งดวงจิต ความคิด ความเห็น ตลอดความตั้งใจไว้ในที่ชอบ ให้ถูกต้องเรียบร้อยจริง ๆ

เมื่อนักปฏิบัติ ทงคฤหัสถ์ บรรพชิต ได้ตกแต่งข้อปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบถูกต้องเรียบร้อยแล้ว อัฐสังคิมรรคทั้ง ๘ ประการ ก็เป็นอันตกแต่งถูกต้องไปพร้อมกันอยู่ในตัวเสร็จแล้ว เหมือนหั่นลานนาฬิกา เมื่อหั่นถูกต้องเต็มบริบูรณ์แล้ว เครื่องจักรอื่น ๆ ก็หันไปพร้อมกันเอง ฉะนั้นได้เกิด อัฐสังคิมรรคทั้ง ๘ ประการเหล่านี้ ก็เหมือนกันนั่นเอง ฯ

ข้อนี้ มีอรรถาธิบายดังต่อไปนี้ คือ:-

เมื่อตกแต่งสมบัติทั้ง ๕ และตกแต่ง กาย, วาจา, ใจ ให้บริสุทธิ์ ปราศจากโทษทั้งปวงดังกล่าวแล้ว ตลอดได้ตกแต่ง กิจ-วัตร ๓๐ ชุติงควัตร ๓๓ ชันชวัตร ๓๔ ถูกต้องเรียบร้อยแล้ว ก็ชื่อว่าตกแต่ง อริยมรรค ข้อที่ ๓-๔-๕ คือสัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว แปลว่า มีวาจาชอบ มีงานชอบ มีอาชีพชอบ ประชุมพร้อมอยู่แล้วในความเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ เป็นอริศีล ฯ

ในเมื่อได้ตกแต่ง สติ ให้เป็นสัมมาสติพร้อมทั้งสมาธิและสัมปชัญญะ รู้ตัว รู้จิตทุกขณะตลอดไปนั้น ชื่อว่าได้ตกแต่งอริย-

มรรค ข้อ ๖-๗-๘ คือสัมมาวาจาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ
แปลว่า มีความเพียรชอบ มีสติชอบ มีสมาธิชอบ ประชุมพร้อม
อยู่แล้ว ในความเป็นผู้มีสมาธิศึกษา เป็นอธิจิตตศึกษา ฯ

ในเมื่อได้ตกแต่ง ความรู้ ความคิด ความเห็น ตลอดความ
ตั้งใจไว้ในที่ชอบถูกต้องเรียบร้อยแล้ว ชื่อว่า ได้ตกแต่งอริยมรรค
ข้อที่ ๓-๒ คือสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปป แปลว่า ความเห็นชอบ
ความดำริชอบ ประชุมพร้อมอยู่ในความเป็นผู้มีปัญญาศึกษา เป็น
อธิปัญญา ฯ

นักปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ฟังเดินมรรคให้ถูก ดังต่อไปนี้
คือ บำเพ็ญศีล, สมาธิ, ปัญญา, ให้เป็น อริศีล, อริจิต, อธิปัญญา,
ถึงพร้อมบริบูรณ์อยู่แล้ว ชื่อว่า เป็นผู้เดินตามหนทางอริยมรรคถูกต้อง
แล้ว ฯ

บัดนี้ จักแสดงอริยมัคคส์มังคตต่อไป.

นักปฏิบัติ เมื่อเป็นผู้มีสติบริบูรณ์ มีสัมปชัญญะบริบูรณ์ ได้
พยายามทำความเพียร ประกอบกับจิตอยู่เสมอ คือมีสติ กำหนดจิต
หรือประทับระครองจิต ยังจิตให้ตกลงสู่ภวังค์เองแล้ว ประคับประคอง
เอาจิตในภวังค์ ให้ตั้งมั่นเป็นสมาธิอยู่ได้ไม่ไป ไม่มา ไม่ออก ไม่เข้า
ไม่ขึ้น ไม่ลง เป็นหนึ่งจริง ๆ ตลอดเป็นวิหารธรรม เครื่องอยู่ของ
จิต และเป็นเอกวิภาติสมัย ตรัสรู้ได้ในขณะจิตดวงเดียว ว่าอริย-
มรรคทั้ง ๘ ประการ ได้ประชุมพร้อมแล้ว ในจิตดวงเดียวเมื่อใด

เมื่อนั้น นักปฏิบัติย่อมรู้ เป็นปัจจุตัง จำเพาะกับจิต ว่าจิตของเรา ได้ประชุมอริยมัคคส์มาถึง ครึ่งหนึ่งแล้ว หรือสองครึ่ง สามครึ่ง ตลอดประชุมถึง ๔ ครึ่ง ก็ย่อมรู้ตลอดไป ฯ

ตามนัยแห่งพระพุทธฎีกา ที่ตรัสเทศนาในสังฆคณว่า “ยทิท จตุตถาริ ปุริสฺสุคานิ อญฺสฺสปุริสฺสุคฺคฺลา” แปลว่า น้อย่างไร คู่ของ บุรุษ ๔ คู่ นับเรียงตามลำดับตัวบุคคลเป็น ๘ บุคคลดังนี้ ฯ

เมื่อนักปฏิบัติ ได้ปฏิบัติตามพระพุทธฎีกานี้ถูกต้องแล้ว จิตย่อม ประชุมอริยมัคคส์มาถึง ๔ ครึ่ง สำเร็จเป็นมรรค ๔ ผล ๔ ดังที่ ปราภฏแจ้งอยู่แล้ว ในพระนวโลกุตตรธรรม ๙ ประการ ฯ

บัดนี้จักแสดงอริยผลพอรุ่งเรือง เพื่อเป็นทางปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ สืบไป ฯ

นักปฏิบัติ ในพระพุทธศาสนา เมื่อเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ตามพระธรรมวินัย คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ดำเนินตามหนทาง อริยมรรคถูกต้องดังกล่าวแล้ว ตลอดจิตประชุมอริยมัคคส์มาถึงตัวเองแล้ว ย่อมบังเกิดอริยผล แจ้งประจักษ์ใจ ดังต่อไปนี้ ฯ

๑. บังเกิดมัวหารธรรม เป็นเครื่องอยู่ พร้อมทั้งมีธรรมจักษุ ดวงตาเห็นธรรมแจ้งประจักษ์ ฯ

๒. บังเกิดมี จักขุกรณี ญาณกรณี คือ เห็นทางปฏิบัติ อัน เป็นกลาง ซึ่งไม่ลำเอียง เข้าไปใกล้ ในความรัก และความเกลียด กระทำดวงตาภายใน ให้บังเกิดเป็นตาอริยมุคฺค พร้อมทั้งกระทำ

ญาณะความรู้วิเศษ ดำเนินตามหนทางอันเกษมจากโยคะทั้งปวงไปได้
โดยสะดวก ฯ

๓. บังเกิดมี อุปสมาย อภิญญา คือเข้าถึงความเป็นผู้สงบ
รำงับ และบังเกิดมีอภิญญาณ ความรู้อย่าง เห็นจริง ในพระธรรม
วินัยนี้ ทุกประการ ฯ

๔. บังเกิดมีอริยผล คือ มีปัญญาจักขุดวงตาเป็นดวงปัญญา
ปรีชาญาณ หยั่งรู้หยั่งเห็นในสารพัดปุณ्यกรรมทั้งปวง ฯ

๕. บังเกิดมีพระพุทธเจ้าขึ้นในโลก คือถ้านักปฏิบัติ เป็นพระ-
โทธิสัตว์ ผู้ทรงสร้างพระสมมติสภารมย์ เต็มบริบูรณ์แล้ว ได้มา
ปฏิบัติพระพุทธศาสนา ถูกต้องตามหนทางแห่งความตรัสรู้ เป็น
สัพพัญญูพุทธะ สัมมาสัมพุทธเจ้าขึ้นในโลก ทรงทศพลญาณ มี พระ-
สมันตจักขุ ดวงตาอันแจ่มใสสว่างยิ่ง ไม่มีแสงสว่างอันเสมอได้ ทรง
ทศนาการทั่วไปในพระธรรมวินัย ทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี ตลอด
ได้ทรงทศนาการทั่วไปในไตรโลกธาตุทั้งสิ้นด้วย ฯ

อริยผล เท่าที่แสดงมาทั้งสี่ขั้น เป็นอริยผลที่กล่าวเป็นส่วนรวม
และแสดงเป็นกลาง ๆ ฟังได้ทั้งสมณะ และวิปัสสนา ไม่ได้ขีดตกลง
ไปว่า ผู้นั้นได้สำเร็จมรรคผลธรรมวิเศษชั้นนั้น ๆ ขอนำเอาไว้ให้นัก
ปฏิบัติผู้ปฏิบัติได้แล้ว ได้รู้เป็นปัจจุตัง โดยเฉพาะตนเอง ฯ

๘. วิธีเดินจงกรมภาวนา

วิธีเดินจงกรมภาวนา เป็นวิภาวนา เปลี่ยนอิริยาบถ คือ เปลี่ยนจากการนั่งสมาธิภาวนา มาทำความเพียรภาวนาในอิริยาบถเดิน เรียกว่าเดินจงกรมภาวนา ฯ

เปลี่ยนมาทำความเพียรภาวนาในอิริยาบถยืน เรียก ยืนกำหนดจิต ฯ

เปลี่ยนมาทำความเพียรภาวนาในอิริยาบถนอน เรียก นอนพุทฺธไสยาสน์ หรือสัหไสยาสน์ ก็เรียก ฯ

เมื่อจะเดินจงกรม นักปฏิบัติ พึงกำหนดหนทางจงกรมที่เราจะพึงเดินว่าเราจะเดินจากที่นี้ไปถึงที่นั้น หรือถึงที่โน้น เป็นระยะทางจงกรมสั้น ๆ หรือระยะทางจงกรมยาว ๆ แล้วแต่ความต้องการ หรือแล้วแต่สถานที่พึงกำหนด หรือตกแต่งทางจงกรม ตามสมควรที่เราจะเดินได้โดยสะดวก ฯ

วิธีเดินจงกรม ให้ไปยืนที่ถนนทางแห่งที่จงกรมนั้นแล้ว พึงยกมือทั้ง ๒ ขัน ประณมมือทั้ง ๒ ไว้เหนือหว่างคิ้ว ระลึกลงสู่คุณพระรัตนตรัย คือระลึกถึง คุณพระพุทฺธเจ้า พร้อมทั้งคุณพระธรรม และคุณพระอริยสงฆ์สาวก ว่า พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ทั้งสามเป็นสรณะที่พึ่ง ที่ระลึก ที่เคารพนับถือของข้าพเจ้า แล้วตั้งเป็นความสัตย์อธิษฐานไว้ในใจว่า บัดนี้ข้าพเจ้า จะตั้งใจปฏิบัติพระพุทฺธคำสอนา เพื่อเป็นเครื่องปฏิบัติบูชาพระพุทฺธเจ้า พร้อมทั้งพระธรรม

และพระอริยสงฆ์สาวก ด้วยอำนาจแห่งคุณพระพุทฺธ พระธรรม
พระสงฆ์ ขอจงดลบันดาล ให้น้ำใจของข้าพเจ้า จงสงบราบ
และตั้งมั่น เป็นสมาธิแล้ว จงบังเกิดมีปัญญา ปริชาญาณ รู้อย่าง
แทงตลอด ในคำสั่งสอนของพระพุทฺธเจ้าทุกประการเทอญ ฯ

เมื่อตั้งเป็นความสัตย์ และอธิษฐานไว้แล้ว เอามือทั้ง ๒ วาง
จากการประณมมือ หย่อนมือทั้ง ๒ ลงมาแล้ว เอามือข้างขวาจับมือ
ข้างซ้าย หย่อนมือลงไว้ตรงข้างหน้าเจริญพรหมวิหารทั้ง ๔ จบแล้ว
ทอดตาลเบืองดำ ตั้งสติกำหนดจิต ตามแบบวิธีนั่งสมาธิ ที่กล่าว
แล้ว นึกคำบริกรรมภาวนาบทเดียวกันกับนั่งสมาธิภาวนา แล้ว
แล้วออกเดินจงกรม ตั้งแต่หัวส้นจงกรมข้างนี้ ไปถึงหัวส้นจงกรม
ข้างโน้น เดินกลับจากหัวส้นจงกรมข้างโน้น มาถึงหัวส้นจงกรมข้างนี้
เพียรพยายามเดินกลับไปกลับมาไม่ต้องนับเที่ยว ให้นับสติ นับ
ดวงจิต ว่าสติของเราดีหรือไม่ ดวงจิตของเราสงบหรือยัง ถ้ายังไม่สงบ
ก็ให้เพียรพยายามเดินอยู่อย่างนั้น จนกว่าจิตของเราสงบลงได้จริง ๆ
เมื่อจิตสงบครั้งแรก ยังตั้งสติไม่ได้ ก็อย่าเพิ่งเดินต่อไป ให้หยุด
ยืนกำหนดจิตอยู่ก่อน จนกว่าจิตรวมสนิทแล้ว เราตั้งสติได้แล้ว จึง
เดินต่อไปอีก ด้วยความเป็นผู้ไม่เพียรเพ่งอยู่ พยายามทำความเพียร
ให้เย็นไปทางใจ จนกว่าจะชำนาญคล่องแคล่ว ในสมาธิภาวนา ฯ

ในวิธีเดินจงกรมภาวนานี้ มีวิธีการทำความเพียรให้เย็นไปทางใจ
ด้วยใช้สติสัมปชัญญะ นึกคำบริกรรมภาวนาบทเดียวกันกับนั่งสมาธิ

ภาวนา จุดประสงค์ต้องการให้จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิเหมือนกัน ต่างกัน
แต่อธิบายถ่วงกับเดินเท่านั้น ฯ

นักปฏิบัติ ในพระธรรมวินัย ตั้งอยู่ในความเป็นผู้ไม่ประมาท
ย่อมสนใจและเอาใจใส่ กระทำความพาก ความเพียร ทงย่น
ทงเดิน ทงนั่ง ทงนอน ให้ชำนาญคล่องแคล่วจริง ๆ จนกว่าจะแตก
ฉานในห้องพระไตรปิฎก ฯ

๙. นิมิตตสมาธิ

บัดนี้จักได้แสดงเรื่องนิมิต ในสมาธิภาวนาและเรื่องวิชฌैनิมนิต
ต่อไป ฯ

ในเบื้องต้นนี้ จะได้แสดงชื่อของนิมิต ที่พระอนุรุธอาจารย์เจ้า
ได้แสดงไว้ในคัมภีร์พระอภิธรรมมัตถสังคหะว่า “ตถนิ นิมิตตานิ”
แปลว่าในพระสมณกรรมฐานภาวนา ประกอบด้วยนิมิตมี ๓ ประการ
คือ:-

๑. บริกรรมนิมิต

๒. อุกคหนิมิต

๓. ปฏิภาคนิมิต

นิมิตทั้ง ๓ ประการ เหล่านี้ พระอนุรุธอาจารย์เจ้า ได้แสดงไว้
แล้ว ก็เป็นอันถูกต้องดีแล้ว คือเป็นของมีจริงตามที่ท่านกล่าวไว้ทุก
ประการ ฯ

นักปฏิบัติในพระพุทธศาสนานี้ โดยมากก็ถือเป็นเครื่องรู้ เป็น
เครื่องเล่น เป็นเครื่องพิจารณา แต่ผู้มองโลกุตตรธรรมเป็นเครื่อง
อยู่อันแท้จริงแล้ว ย่อมไม่ติดข้องอยู่ในนิमितทั้งหลายเหล่านั้น ๆ คือ
เมื่อเห็นแล้ว ก็แก้ไขให้หลุดพ้นผ่านไป ก้าวหน้าสู่โลกุตตรธรรม
อย่างเดียว ๆ

เรื่องนิमित ที่ปรากฏเห็น หรือบังเกิดขึ้นนั้น มั่นยดั่งจะกล่าว
ต่อไปนี้ คือ:-

๑. จิตในเวลานอนหลับ ก็บังเกิดนิमितได้เรียกว่า ฝัน
 ๒. จิตในเวลานั่งสมาธิ ก็บังเกิดนิमितได้เรียกว่า นิमितตสมาธิ ฯ
- ในทันทมประสงค์ จะอธิบายเฉพาะแต่นิमितตสมาธิ เท่านั้น
เพื่อไม่ให้หลงไปตามนิमित จะได้มีปัญญารู้เท่านิमित และแก้นิमित
ต่อไป ฯ

เรื่องนิमितตสมาธิ ในเวลานั่งสมาธิภาวนาจิตตกลงสู่ภวังค์แล้ว
เสลดสติ บังเกิดนิमितเป็นเรื่องราวใหญ่โตขึ้นก็มี หรือไม่เสลดสติ
จิตเป็นชณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ ย่อมมีนิमितต่าง ๆ
บังเกิดขึ้น ปรากฏเห็นชัด ในจักขุทวาร มโนทวาร ฯ

นักปฏิบัติบางจำพวก กระทำบุพพภาคแห่งการปฏิบัติของตน
ไม่ถูกต้อง จะกระทำโลกุตตระให้แจ้ง ก็ทำไม่ได้ เมื่อนั่งสมาธิภาวนา
ได้แต่เพียงนิमितตสมาธิภาวนา คือได้เห็นนิमितต่าง ๆ มาปรากฏ ใน
จักขุทวาร มโนทวารเท่านั้น ก็ดีใจ บังเกิดถือทิฐิฐิมานะ ว่าตนได้รู้

ได้เห็น และได้สำเร็จมรรคผล ธรรมวิเศษชั้นนั้น ๆ ไม่รู้เลยว่าตน
เป็นผู้หลงติดข้องอยู่ในชั้นโลกีย์ ไม่ใช่ชั้นโลกุตตระ ฯ

นักปฏิบัติ ผู้หมั่นฝึกฝนแห่งการปฏิบัติเบื้องต้น ได้กระทำ
ถูกต้องแล้ว เมื่อนั่งสมาธิภาวนา จิตตกลงสู่ภวังค์ บังเกิดมี
นิมิตขึ้นก่อกำเนิด หรือจิตเป็นขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ
อันใดอันหนึ่ง บังเกิดมีนิมิตปรากฏเห็นชัดในจักขุทวาร มโนทวาร
ย่อมไม่ดีใจ เสียใจ คือ ไม่ยินดียินร้ายในนิมิตนั้น ๆ ย่อมเป็น
ผู้มีสติทำจิตให้เป็นสมาธิตลอดไป ฯ

นิมิตบางประการ เมื่อบังเกิดขึ้นแล้ว เป็นอุบายให้ได้สติ มี
ปัญญา พาให้จิตสงบตั้งมั่นเป็นสมาธิเรื่อยบรรยดกัมมิ ฯ

แต่นิมิตบางประการ เป็นนิมิตที่น่ากลัวกระทำให้จิตหวาดเสียว
ตกใจกลัวกัมมิ ผู้ไม่มั่งคั่งอาจพึงช้าน เสียสติอารมณ์ไปก็เป็นที่
จึงขอเตือนสติไว้ในที่นี้ว่า ท่านผู้ปฏิบัติใหม่ทั้งหลาย พึงเป็นผู้มีสติ
กำหนดจิตไว้ให้ดี อย่าตกใจกลัว และอย่าประหม่า กระดาก
เก้อเขิน คืออย่าเป็นผู้กลัว หรือเป็นผู้กลัวจนเกินไป ถ้ากลัวเกินไป
ก็ทำให้ใจฟุ้งซ่านได้ หรือกลัวเกินไป ก็ทำให้เสียสติอารมณ์ทอดลอย
จากความเพียร ไม่อาจนั่งสมาธิภาวนาอีกได้ เพราะหลงนิมิตเท่านั้น ฯ

อนึ่ง นิมิตบางประการแสดงเรื่องมนุษย์ บางประการแสดง
เรื่องสวรรค์ บางประการแสดงเรื่องพระนิพพาน ฯ

นักปฏิบัติบางจำพวก ชอบเล่นนิมิตเกินไป ก็หลงเพลินไปเที่ยว

เล่นในมนุษยโลก และเที่ยวเล่นในสวรรค์ ตลอดเข้าสู่พระนิพพาน ตามอาการของนิมิตที่ปรากฏ จนสามารถพูดได้ว่า ตนได้สำเร็จ สวรรค์ สำเร็จพระนิพพานไปแล้ว ครั้นออกจากสมาธิแล้ว ก็เปล่าๆ หาได้สำเร็จอะไรไม่ นี่แสดงว่านิมิตหลอกให้หลง ก็หลงตามจริง ๆ ด้วยความเข้าใจผิด เห็นผิดจากความจริงทุกประการตลอดไป ฯ

นักปฏิบัติ ในพระธรรมวินัยนี้ ที่มุ่งโลกุตตรธรรมจริง ๆ ย่อม เป็นผู้ไม่หลงไปตามอาการของนิมิต เมื่อนิมิตบังเกิดขึ้น ย่อม มีสติพิจารณาให้รู้แจ้งว่า นิมิตนั้นบังเกิดขึ้นจากเหตุแห่งคำบริกรรม เรียกว่าบริกรรมนิมิต และนิมิตนั้นบังเกิดขึ้นเป็นอุบายให้มีสติ มีสมาธิยิ่ง ๆ ขึ้นไป เรียกอุคคหนิมิต ทั้งอุคคหนิมิต นั้นบังเกิดขึ้นจาก ปฏิภาคนิมิต ย่อมรู้รอบคอบตลอดทุกประการ ฯ

นิมิตที่ปรากฏ เห็นดวงเดือน ดวงดาว ดวงอาทิตย์ หรือเห็น แสงสว่างภายในดวงใจของเรา นับเข้าในพวกอุคคหนิมิต ไม่เป็นของ ที่น่ากลัว ฯ

นิมิตที่ปรากฏ เห็นโครงกระดูกในร่างกายเรา หรือเห็นตัวของ เราตาย เป็นซากศพ นอนกลิ้งอยู่ต่อหน้า ตลอดเห็นซากศพมนุษย์ ทั้งหลาย ตายเต็มโลก นับเข้าเป็นปฏิภาคนิมิต ผู้ไม่มีสติ ย่อมตก ใจกลัว แต่ผู้มีสติ ย่อมไม่กลัว ยิ่งได้สติยิ่งขึ้น คือได้ใช้เป็นอุบาย พิจารณาอสุกกรรมฐานแยกส่วน แบ่งซากศพนั้น ออกดูให้ตลอด

ก่อนแล้ว น้อมเข้ามาพิจารณาในร่างกายตน จนเห็นจริงแจ้งประจักษ์
แล้ว พิจารณาร่างกายของบุคคลผู้อื่น ก็แลเห็นแจ้งแทงตลอดทุก
ประการ บังเกิดมีนิพพิทาญาณ เห็นอภัยหนายสังเวชสลดใจ น้ำใจ
สงบตั้งมั่นเป็นสมาธิ แน่วแน่ดี สติก็กำลังดียิ่งขึ้น เรียกว่า ปฏิภาศ-
นินิมิต ๖

วิธีแก่นิมิตตสมาธิ

เหตุจำเป็นที่จะต้องแก่นิมิตตสมาธิ เพราะเหตุว่าเรื่องของนิมิตต-
สมาธิทั้งหมด เป็นเรื่องของโลกีย์ไม่ใช่โลกุตตระ จัดว่าเป็นเบญจ-
มาร ๕ ประการ คือ กิเลสมาร ๑ เทวบุตรมาร ๑ ชนมาร ๑
อภิสังขารมาร ๑ มัจจุมาร ๑ บันดาลบันดาลให้บังเกิดมีนิมิตขึ้น
หลอกล่อให้หลงติดข้องอยู่ในวิภวสังสารตลอดไป คือให้เวียนว่าย
ตายเกิดอยู่ในภพทั้ง ๓ ประการ คือ กามภพ ๑ รูปภพ ๑ อรูปภพ ๑ ๖

นักปฏิบัติ ผู้ต้องการพ้นทุกข์ คือต้องการโลกุตตระ ไม่ต้องการ
ข้องอยู่ในวิภวสังสาร จึงจำเป็นต้องแก่นิมิตทั้ง ๓ ประการให้หลุด
พ้นไป ๖

บัดนี้จะกล่าววิธีแก่นิมิต ตามหนทางพระพุทธศาสนา ท่านสอน
ไว้มี ๓ ประการ คือ:-

วิธีที่ ๑ เจริญญาคปริณญาวีธี แปลว่าทำความกำหนดรู้ ทั้ง
จิต ทั้งนิมิต อยู่เฉย ๆ หรือมีสติกำหนดจิตนิ่งเฉยต่อ
นิมิต ๖

วิธีที่ ๒ เจริญตรณปริยญาวิธี แปลว่าพิจารณาตรวจันเหตุผล
ของนิमित ให้รอบคอบ ฯ

วิธีที่ ๓ เจริญปหานปริยญาวิธี คือสละลงซึ่งนิमितนั้นให้ขาด
หรือถอนตัณหาเสียทั้งโคน ฯ

วิธีที่ ๑

ข้อ ๑ ญาตปริยญาวิธี

เป็นวิธีนักปฏิบัติใหม่ทั้งหลาย จำเป็นต้องใช้ประกอบกับภูมิจิต
ของตน ที่ได้เจริญสมถกรรมฐานใหม่ ๆ และได้ฝึกหัดสมาธิน้อย
สติยังอ่อนไม่มีกำลังพอที่จะต่อสู้กับนิमितทั้งปวงได้ จึงจำเป็นต้องใช้วิธี
ที่ ๑ เจริญญาตปริยญาวิธี ทำความกำหนดรู้อยู่เฉย ๆ หรือมีสติ
กำหนดจิตนิ่งเฉยต่อนิमितนั้น ๆ ทุกประการ ฯ

บัดนี้จะกล่าวถึงภูมิจิตแห่งนักปฏิบัติใหม่ ที่ควรเจริญญาต-
ปริยญาวิธี คือ เมื่อนักปฏิบัติใหม่ทั้งหลาย ได้เจริญสมถกรรมฐาน
ใหม่ ๆ และได้กระทำความเพียร นั่งสมาธิภาวนาใหม่ ๆ ยังไม่
ชำนาญคล่องแคล่วดี ในวิถีนันททางโลกุตตระ ในเวลานั่งสมาธิภาวนา
จิตกำลังสงบตั้งมั่นเป็นขณิกสมาธิ หรืออุปปจารสมาธิแล้วกำลังก้าวหน้า
เข้าสู่อุปปนาสมาธิ บังเกิดมีนิमितอันใดอันหนึ่ง มาปรากฏเฉพาะหน้า
ครั้นจะถอนเอานิमितนั้นเป็นอารมณ์ก็ถอนเอาไม่ได้ เพราะเป็นเหตุให้
เผลอสติจิตนั้นก็ถอนจากสมาธิ นิमितนั้นก็หายไป จำเป็นต้องเจริญ

ญาณปริณญาวิชั คือมีสติกำหนดจิตทำความกำหนดรู้นิ่งเฉยอยู่ตลอดเวลา จนกว่านิมิตนั้นสงบหายไปเอง ฯ

ญาณปริณญาวิชั เป็นวิชชอบรมมโนทริย ให้มีกำลังแก่กล้า คือทำให้จิตของเรามีความเชื่อมั่นและมีความเพียรมากขึ้น มีสติตั้งมั่นตลอดทำให้จิตตั้งมั่นแน่วแน่จริงๆ จนบังเกิดมีปัญญาเฉลียวฉลาดมากขึ้นโดยลำดับ ยังมีนิมิตมาปรากฏบ่อย ๆ และได้เจริญญาณปริณญาวิชันี้บ่อย ๆ ก็ยังได้สติและมีปัญญาสามารถทำจิตให้เป็นสมาธิ ดำเนินตามหนทางอริยมรรคได้ดี มากขึ้นโดยรวดเร็ว ไม่ถอยหลัง ฯ

อนึ่ง ความรู้ความเห็นบางประการ บังเกิดขึ้นแล้วกลายเป็นสัญญาวิปลาส จิตตวิปลาส ทิฏฐิวิปลาส ความรู้ความเห็นเหล่านั้น ไม่ใช่เป็นความจริงเห็นจริงในพระธรรมวินัย เป็นความรู้ความเห็นที่เกิดจากความหวั่นไหวว่องแง่ง ไปตามอารมณ์สัญญาและนึกเดา หรือคาดคะเนเอาจากนิมิตต่างๆ เนื่องด้วยเหตุนี้ เมื่อความรู้ความเห็นเกิดขึ้นอย่าพึงรู้หน้าเดียวเห็นหน้าเดียว ให้พึงเจริญญาณปริณญาวิชั ทำความเป็นผู้ไม่ยินดีและยินร้าย ในความรู้ความเห็นเหล่านั้น ฯ

การเจริญญาณปริณญาวิชั มีอานิสงส์มากสามารถทราบจิตให้ละพยศอันร้ายได้ คือในเมื่อไม่ยินดี ไม่ยินร้าย ในความรู้ความเห็น และในนิมิตต่างๆ ที่เกิดขึ้น ตลอดไม่ตั้งจิตให้คิดไปตามเช่นนั้นแล้ว ตณหา ความตณนกระวนกระวาย ย่อมไม่บังเกิดมีขึ้น

เป็นพยานร้ายแรงแห่งจิต คืออยากเห็นนิมิตนั้นแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น หรือ
มิฉะนั้นเมื่อใดเห็นซึ่งนิมิตที่น่ากลัว ก็อยากให้นิมิตที่น่ากลัวนั้นหายไป
เมื่อนิมิตที่น่ากลัวนั้นไม่หายไปตามประสงค์ ก็บังเกิดความเสียใจ
และร้อนใจไม่อยากพบ ไม่อยากเห็นซึ่งนิมิตที่น่ากลัวนั้นเสียเลย
ชื่อว่าพยานร้าย ๆ

ครั้นเมื่อจิตบังเกิดพยานร้าย ดังกล่าวแล้ว ปฏิบัติกับความ
ประมาทก็บังเกิดชนพร้อม เป็นเหตุให้เสื่อมเสียศรัทธา ท้อถอยจาก
การปฏิบัติ ไม่บำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญา ก็เสื่อมจากทางมรรค
ทางผล ทางสวรรค์ ทางนิพพาน ถ้าได้เจริญญาณตบัตริญาณวิชชาเสื่อม
ก็สามารถทราบซึ่งพยานร้ายแรงแห่งจิตให้หายได้ ก็บังเกิดเป็นผู้
มีสติกำหนดรู้ซึ่งจิต ทำความสงบนิ่งเฉยอยู่ได้ เมื่อจิตสงบตั้งมั่นลง
ได้แล้ว ตัญหาทั้ง ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ก็สงบ
ไปเอง คือ ไม่นึก ไม่ยินร้าย และไม่ทะเยอทะยานอยาก พร้อม
ทั้งความไม่อยาก ก็สงบระงับไปตามกัน กลับตั้งใจไว้ได้ในมัชฌิมา-
ปฏิบัติ คือตั้งใจไว้เป็นกลางไม่ตกใจกลัว และไม่กลัวเกินไป สม่่า
เสื่อมพอเหมาะพอดีเป็นหนึ่งอยู่ได้ ไม่เดือดร้อนในเรื่องนิมิตจะมีมา
หรือไม่มา ก็แล้วแต่เหตุผลหรือมีมาแล้วจะหายไปหรือไม่หายไป ก็
แล้วแต่เรื่องของเรื่อง “สันทิฏฐิโก” เป็นผู้เห็นเอง “อการิโก” ไม่
เลือกกาล “เอหิภัสสิโก” มีเครื่องแสดงบอกให้รู้เห็นตามเป็นจริง
อยู่อย่างนั้น “ปัจจุตัง” รู้จำเพาะกับจิตตลอดไป ๆ

เมื่อทราบจิต ให้ละพหุอันร้ายแล้วย่อมบำเพ็ญสมาธิ ดำเนินตามหนทางอริยมรรคได้ดี คือ :-

๑. ทางดำเนินของสติ ก็ดำเนินได้สะดวกดี
๒. ทางดำเนินของสัมปชัญญะ ก็ดำเนินได้สะดวกดี
๓. ทางดำเนินของมัชฌิมาปฏิปทา ก็ดำเนินได้สะดวกดี
๔. ทางดำเนินของทิวสุชกรรม ก็ทำความเห็นชอบตรงดี
๕. ทางดำเนินแห่งการรวมจิต พร้อมทั้งสติสัมปชัญญะ ทั้งความเห็นกรวมได้สะดวกดี ข้อว่าดำเนินอริยมรรคได้ดี เรียกว่า ญาณปริณญาวิธี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

วิธีที่ ๒

ข้อ ตรณปริณญาวิธี

แปลว่า ใคร่ครวญตรวจสอบเหตุผล แห่งนิมิต.

ในตรณปริณญาวิธีที่ ๒ นี้ เป็นหน้าที่ของนักปฏิบัติ ขั้นสมถกรรมฐาน ผู้ชำนาญในญาณปริณญาวิธีมาแล้ว มีหน้าที่จำเป็นต้องเจริญตรณะปริณญาวิธีต่อไป ฯ

ในขณะที่เมื่อเจริญตรณปริณญาวิธีนั้น นักปฏิบัติผู้ชำนาญย่อมเจริญในเวลารวมจิตได้แล้ว และมีนิมิตมาปรากฏเฉพาะหน้า ก่อนแต่จะเจริญวิปัสสนากรรมฐาน นักปฏิบัติผู้ชำนาญ ย่อมเจริญตรณปริณญาวิธี ให้ชำนาญก่อน คือพิจารณาปฏิภาคนิมิตให้แตกฉาน ดังต่อไปนี้

ปฏิภาคนิมิตในหนังสือ ๒ ประการ คือ—

๑. ปฏิภาคนิมิตภายนอก ได้แก่รูปร่างกายของมนุษย์
ภายนอกจากตัวของเรา.

๒. ปฏิภาคนิมิตภายใน ได้แก่รูปร่างกายของเราเอง.

รวมปฏิภาคนิมิตมี ๒ ประการ ดังกล่าวนั้น มีในตัวของผู้คน
ทุกคนตลอดโลก บังเกิดเป็นนิमित ปราภฏขึ้นในเวลาหนึ่งสมาธิ
เรียกว่าปฏิภาคนิมิต นักปฏิบัติใหม่ทั้งหลายผู้ไม่ชำนาญ ก็รู้ไม่เท่า
และแก้ไม่ได้ ย่อมไม่พ้นจากทุกข์ทั้งปวง เพราะเหตุว่า ตัวปฏิภาค-
นิमितทั้งหมด เป็นตัวกองทุกข์ และอาสวะกองกิเลส ฯ

วิธีแก้ปฏิภาคนิมิต นักปฏิบัติผู้ชำนาญ ย่อมแก้ปฏิภาคนิมิต
ภายนอกก่อน คือในเมื่อเวลากำลังนั่งสมาธิภาวนา รวมจิตได้แล้ว
บังเกิดเห็นนิมิตมาปรากฏต่อหน้า เป็นรูป เป็นรูปมนุษย์ผู้หญิง
หรือรูปมนุษย์ผู้ชาย เป็นรูปเด็กเล็ก หรือรูปหนุ่มสาว แสดงอาการ
เลบลนปลิ้นตา หน้าบิดตาเบือน แปลกประหลาด น่าตกใจกลัว
อาการอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม หรือแสดงอาการให้เห็นเป็นรูปคนตาย
ก็ตาม ฯ

นักปฏิบัติผู้มีสติดี ย่อมพลิกจิตของตน ทวนกลับเข้ามาตั้งสติ
กำหนดจิตไว้ให้ดี แล้ววิตก ถามด้วยใจว่า “รูปนี้เที่ยง หรือ
ไม่เที่ยง” จะแก้แต่อาชรา ตายลงไปหรือไม่ เมื่อวิตกถามด้วยใน
ใจดังนี้แล้ว พึงหยุดและวางคำที่หนักนั้นเสีย กำหนดจิตให้รวมสนิท

นั่งพิจารณาด้วยความวางเฉย จนได้ความรู้^{๒๕๕}แจ่มแจ้ง^{๒๕๖}ของตนเอง ปรากฏเห็น^{๒๕๗}ชัดซึ่งรูปนิมิตนั้นไม่เที่ยง แก่แต่มาชราไปเอง ตลอดเพ่งให้ตาย ก็ตายลงเอง ตามอาการที่วิตกในใจนั้น ๆ ทุกประการ ต่อแต่นั้นจะ^{๒๕๘}วิตกในใจให้เห็นซึ่งรูปนิมิตที่ตายแล้ว เบื่อหน่าย ตลอดแตกทำลาย^{๒๕๙}กระจัดกระจายเป็นดิน เป็นน้ำ เป็นลม เป็นไฟ ไปตามธรรมดา^{๒๖๐}ธรรมชาติ ธรรมจลิต ธรรมนิยาม ย่อมได้ตามประสงค์ตลอดตลอด^{๒๖๑}ไปรุ่งทุกประการ เว้นแต่จิตถอนจากสมาธิแล้ว หรือนึกคาดคะเน^{๒๖๒}หรือนึกเดาเอาเท่านั้น จึงไม่สำเร็จสมประสงค์ อันนักปฏิบัติผู้ชำนาญ^{๒๖๓}จริงแล้ว ย่อมไม่ใช่คาดคะเน และไม่นึกเดาเอา คือย่อมทำตาม^{๒๖๔}ระเบียบวิธีที่ถูกต้องจริง ๆ จึงสำเร็จตามประสงค์ ฯ

วิธีแก้ปัญหานิมิตภายใน

ในขณะที่พิจารณาปัญหานิมิตภายในนอกได้ความชัดแล้ว^{๒๖๕}ชื่อว่าแก้ปัญหานิมิตภายในนอกได้แล้ว อย่าหยุดเพียงแค่นั้น หรือ^{๒๖๖}อย่าพึงเป็นผู้ประมาททอดธุระเสีย ให้น้อมเอาจิตของตนทวนกระแส^{๒๖๗}กลับเข้ามา พิจารณาภายในร่างกายของเราเอง ฯ

ในเบื้องต้น ถ้าจิตของตน ไม่ปลอดโปร่ง คือไม่แลเห็นร่างกาย^{๒๖๘}ส่วนใดส่วนหนึ่ง ให้พึงรวมเอาแต่จิตให้สนิทอยู่ก่อน เมื่อจิตของตน^{๒๖๙}รวมสนิทดีแล้ว พึงใช้อุบายวิตกดังกล่าวก่อน ในที่นี้ประสงค์ให้^{๒๗๐}วิตกว่า คือดลของเราก็คือรู้ชัดแล้ว สมาธิของเราคงมั่นคงแล้ว เมื่อ^{๒๗๑}

มีสติก็ต้องมีสมาธิ เมื่อมีสมาธิก็ต้องมีปัญญา บัดนี้สติ สมาธิ มีแล้ว ปัญญาเป็นอย่างไร เมื่อวิตกกถามด้วยใจดังนี้แล้ว พึงหยุดแสวง คำที่วิตกนั้นเสีย กำหนดจิตให้รวมสนิท นิ่งพิจารณาด้วยความวางเฉย จนกว่าได้ความรู้แจ้งตนเอง ปราภฏเห็นชัดซึ่งผู้ทั้งหลายมาชบอกล่าว ทางนี้เป็นทางรัก ทางนี้เป็นทางเกลียด ทางนี้เป็นทางมีสมาธิมาปฏิบัติ พร้อมทั้งได้เห็นเป็นทางโปร่งโล่ง ทั้ง ๗ ทางในขณะเดียวกัน กรุชได้ว่า ปัญญาคือความเห็นชอบ พร้อมทั้งความรู้ที่รอบคอบด้วย ฯ

ต่อแต่นั้น พึงวิตกกถามถึงส่วนของร่างกาย ภายในร่างกายตนเองเป็นตอน ๆ ไป ในตอนแรกพึงวิตกว่า ร่างกายของเราเป็นอย่างไร เที่ยงหรือไม่เที่ยง จะแก่เฒ่าชรา และแตกทำลาย เบื่อหน่ายลงไป เหมือนกันหรือไม่ เมื่อวิตกกถามด้วยใจเช่นนั้นแล้วพึงหยุด และวางคำวิตกนั้นเสีย กำหนดจิตให้รวมสนิทนิ่งพิจารณาด้วยความวางเฉย จนกว่าได้ความรู้แจ้งตนเอง และได้เห็นชัดแจ้งประจักษ์ว่าร่างกายของเรา แก่เฒ่าชรา และล้มตายลงไปในปัจจุบันทันใจในขณะนั้น ถ้าเร้าใจสมประสงค์ ฯ

ตอนที่ ๒ พึงวิตกกถามด้วยใจว่า อากาโร ๓๒ ภายในร่างกายเราส่วนไหนตั้งอยู่อย่างไร มีลักษณะอาการเป็นอย่างไร หทัยวัตถุอยู่ที่ไหน ครั้นเมื่อวิตกกถามด้วยใจดังนี้แล้ว พึงหยุด แสวงคำวิตกนั้นเสีย กำหนดจิต ให้รวมสนิทนิ่ง พิจารณาด้วยความวางเฉย จนกว่าได้ความรู้แจ้งตนเองปราภฏเห็นชัด ซึ่งดวงหทัยวัตถุ ตั้งอยู่ทรวง

อกข้างซ้าย มีรูปลักษณะคล้ายดอกบัวตูม มีหน้าททำงานฉิดเล็ด
 ล่งไปเลี้ยงร่างกาย เมื่อเห็นเครื่องภายในก่อนดังนี้ พึงพิจารณาเครื่อง
 ภายในให้ตลอด คือ พิจารณาม้าม ว่าตั้งอยู่ที่ไหน มีรูปลักษณะ
 อากาเป็นอย่างไร ให้วิตกถามด้วยในใจ แล้วหยุดวางคำวิตกนั้นเสีย
 กำหนดจิตรวมให้สนิท นิ่งพิจารณาด้วยความวางเฉย จนกว่ารู ชน
 เองว่า ม้ามตั้งอยู่ข้างซ้ายของดวงหทัยวัตถุ มีรูปลักษณะคล้ายตับ
 มีสีแดง ส่วนตับนั้น ตั้งอยู่ข้างขวาของดวงหทัยวัตถุ มีสีดำคล้ำ
 ปอดตั้งอยู่ทรวงอกเบื้องบน มีหน้าทรับลมหายใจเข้าออก แลล่งไป
 เลี้ยงร่างกายทั่วสรรพางค์กาย อันตั้ง ไล่ใหญ่ ต่อจากลำคลองไป
 มีกระเพาะอาหาร สำหรับรับอาหารใหม่ ต่อจากกระเพาะอาหารใหม่
 ลงไป เรียกว่า ลำไล่ใหญ่ ตั้งอยู่ในท้องของเรา เป็นขด ๆ มี
 ไล่ย่อย รัตรัง เรียกว่าลำยรัตไล่ ต่อจากลำไล่ใหญ่ มีกระเพาะ
 อาหารเก่า สำหรับรับกากของอาหาร ต่อจากกระเพาะอาหารเก่าลง
 ไป เป็นทวารหนัก สำหรับถ่ายอุจจาระ ฯ

เมื่อเห็นแจ้งตนเอง ซึ่งเครื่องภายใน ชัดเจนตลอดแล้ว พึง
 พิจารณาอาการ ๓๒ เป็นอนุโลมปฏิโลม โดยปัจจุบันนี้ รู้จำเพาะ
 กับจิต ไม่ใช่ขึ้นไปตามตำราที่จำได้ นักปราชญ์ทั้งหลาย ย่อมนึก
 วิตกถามผู้รู้ ในเวลานั่งสมาธิ รวมจิตสนิทดีแล้ว มีสติกำหนดจิต
 ได้แล้ว พึงวิตกถามด้วยในใจว่า เกศา แปลว่า ผม ตั้งอยู่ที่ไหน
 มีรูปพรรณสัณฐานอย่างไร เมื่อวิตกถามแล้ว พึงหยุดและวางคำถาม

นั้นเสีย มีสติ รวมจิตให้สนิท นั่งพิจารณาด้วยความวางเฉย จน
ปรากฏเห็นชัดขึ้นเอง ว่าผมอยู่บนศีรษะ มีสีดำคล้ำ รูปพรรณสัณฐาน
เป็นเส้นยาว ๆ แก่แล้วหงอกขาว ตายแล้วลงถมแผ่นดิน โลมา
แปลว่า ขน เกิดอยู่ตามขุมขน มีทวาร่างกาย ครั้นเมื่อเราตาย
ถมแผ่นดินพระธรณี นขา แปลว่า เล็บ มีอยู่ที่ปลายนิ้ว หงตม หงมอ
ทุกคนย่อมถือว่าเล็บของตน สันขีพวายชนม์ลงถมแผ่นดิน ทันตา
แปลว่า ฟัน ในปากของเรา ครั้นเมื่อแก่เฒ่า ฟันเราโยกคลอน
หนักเข้าหลุดถอน ลงถมแผ่นดิน ตโจ แปลว่า หนัง หุ้มร่างกายเรา
ตายแล้วถูกเผา ถมแผ่นดินพระธรณี ฯ

ครั้นเมื่อพิจารณา ปรากฏเห็นเอง เจ้งประจักษ์ใจตามความ
เป็นจริง ในมูลกรรมฐานนั้นแล้ว ชื่อว่า พิจารณา เป็นอนุโลม พึง
พิจารณา ย้อนกลับ เป็นปฏิโลมกลับไป กลับมา ให้ชำนาญดีแล้ว
จึงพิจารณา เป็นลำดับต่อไปอีก ว่า มั่งสัง แปลว่า เนอมีหนังหุ้ม
อยู่รอบ จะแลดูด้วยตา ย่อมไม่เห็น เมื่อเราจะพิจารณาดูซึ่งเนอ
จำเป็นจะต้องถลกหนังนอออกให้หมดเสียก่อน จึงจะพิจารณาดูซึ่งเนอ
ให้เห็นจริงเจ้งประจักษ์ได้ แต่จะต้องถลกออกด้วยอุบายปัญญา ครั้น
พิจารณาเห็นดังนั้นแล้ว พึงทำในใจด้วยอุบายที่ชอบ คือมีสติยกจิต
ขึ้นเพ่งให้หนังเล็กออกไป ตั้งแต่หนังศีรษะ เป็นต้นไปโดยลำดับ
ตลอดถึงหนังพมเท่าเป็นที่สุด เสร็จแล้วเอากองไว้ที่พมแผ่นดิน เมื่อ
เพ่งพิจารณาให้หนังเล็กออกไปหมดแล้ว ก็เลเห็นกลามเนอเป็น

กล่ามๆ ทวัสรพวงคักาย จังตงสัติ กลับริจิตให้รวมสนธิ แล้วยกจิตขึ้น
 เพ่งให้กล่ามเนอหลุดออกจากกระดูก หมดทุกกล่าม ตลอดทวัสรพวงคั-
 กาย ตกลงไปกองอยู่ทพนแผ่นดิน เมื่อกล่ามเนอหลุดออกจากโครง
 กระดูก หมดแล้ว ก็แลเห็นเส้นเอ็นอย่างกระจ่างแจ้ง ว่าเส้นเอ็น
 ทังหลายรัดตรงโครงกระดูก ให้ติดกันอยู่ได้ เพื่อจะพิจารณาให้เส้นเอ็น
 หลุดจากโครงกระดูกนั้น จึงพลิกจิตให้กลับรวมสนธิดีแล้ว ยกจิต
 ขึ้นเพ่งให้เส้นเอ็นทังหลายหลุดจากโครงกระดูกหมดทุกเส้น เมื่อเส้น
 เอ็นหลุดจากโครงกระดูกหมดแล้ว ก็แสดงให้แลเห็นโครงกระดูกได้
 อย่างกระจ่างแจ้ง ฯ

เมื่อเห็นโครงกระดูกแจ่มแจ้ง แต่เครื่องภายในโครงกระดูกยัง
 มีอยู่ พึงกระทำพิธี พิจารณาให้เครื่องภายในโครงกระดูกนั้น หลุด
 ออกไปก่อนแล้ว จึงพิจารณายกจิตขึ้นเพ่งให้ โครงกระดูกหลุดออก
 เมื่อภายหลัง ฯ

วิธีพิจารณาให้เครื่องภายในหลุดออกจากโครงกระดูก ให้มี
 สติพลิกจิต กำหนดรวมจิตให้สนธิแน่นแน แล้วยกจิตขึ้นเพ่ง ให้
 เครื่องภายในหลุดออกจากโครงกระดูก ที่ละอย่าง ๆ คือเพ่งม้าม
 ให้ม้ามหลุดออกไป เพ่งหทัยวัตถุ ให้หทัยวัตถุหลุดออกไป เพ่งตับ
 ให้ตับหลุดออกไป เพ่งปมด ให้ปมดหลุดออกไป เพ่งไต ให้ไต
 หลุดออกไป เพ่งปอด ให้ปอดหลุดออกไป เพ่งลำไส้ใหญ่ ให้
 ลำไส้ใหญ่หลุดออกไป เพ่งไส้เล็ก ให้ไส้เล็กหลุดออกไป เพ่ง

อาหารใหม่ อาหารเก่า ให้อาหารใหม่ อาหารเก่าหลุดออกไป
เมื่อเครื่องภายในโครงกระดูกหลุดออกไปหมดแล้ว ชาติ^๖นา^๖ทางหลาย
ม^๘นา^๘เล^๘อด น^๖า^๖เหล^๖อง^๖เบ^๖น^๖ต^๖น ม^๖นา^๖ม^๖ุ^๖ต^๖ร เป็น^๖ที่^๖ส^๖ุ^๖ด ก็^๖หลุด^๖ออก^๖จาก
โครงกระดูก ตก^๖ลง^๖ไป^๖ก^๖อง^๖อยู่^๖ที่^๖พ^๖น^๖เ^๖น^๖ด^๖ิน ๖

เมื่อมีสติ พะ^๖ง^๖พิ^๖จาร^๖ณา ให้^๖เคร^๖อง^๖ภ^๖าย^๖ใน^๖ภ^๖าย^๖น^๖อก^๖หลุด^๖ออก^๖จาก
โครงกระดูกหมดแล้ว ก็^๖เส^๖ด^๖ง^๖ให้^๖เห^๖็น^๖โครง^๖กระดูก^๖อย^๖่าง^๖ช^๖ัด^๖เจ^๖น^๖แจ^๖่ม^๖แจ^๖้ง
ท^๖ัง^๖ข^๖้าง^๖ใน^๖ข^๖้าง^๖น^๖อก จ^๖ึง^๖พิ^๖จาร^๖ณา^๖โครง^๖กระดูก เป็น^๖อน^๖ุ^๖โล^๖ม^๖ป^๖ฏิ^๖โล^๖ม
ต^๖่อ^๖ไป ๖

วิธีพิจารณาโครงกระดูกเป็นอนุโลม

พ^๖ม^๖มี^๖ส^๖ติ ก^๖ำ^๖ห^๖น^๖ด^๖จิ^๖ต ให้^๖ร^๖ว^๖ม^๖ส^๖น^๖ิ^๖ท^๖ิ^๖ด^๖ร^๖ะ^๖ย^๖บ^๖ร^๖้อย^๖ก^๖่อน^๖แล้ว ย^๖ก^๖จิ^๖ต
ข^๖น^๖พะ^๖ง^๖พิ^๖จาร^๖ณา ก^๖ำ^๖ห^๖น^๖ด^๖ให้^๖ร^๖ู^๖โครง^๖กระดูก^๖โดย^๖ล^๖ำ^๖ด^๖ับ ต^๖ัง^๖แต่^๖เบ^๖อง^๖บ^๖น
ลง^๖ไป^๖ถึง^๖ที่^๖ส^๖ุ^๖ด^๖เบ^๖อง^๖ต^๖ำ ค^๖ือ^๖พะ^๖ง^๖พิ^๖จาร^๖ณา^๖ดู^๖กระดูก^๖กระ^๖โ^๖ลก^๖ค^๖ี^๖ระ^๖ษะ แ^๖ล
ก^๖ำ^๖ห^๖น^๖ด^๖ให้^๖ร^๖ู^๖แจ^๖้ง^๖ว^๖า กระ^๖ด^๖ุก^๖กระ^๖โ^๖ลก^๖ค^๖ี^๖ระ^๖ษะ^๖น^๖ี^๖เป็น^๖เ^๖น^๖เ^๖น^๖ค^๖ึ่ง^๖เข้า^๖ห^๖าก^๖ัน
มี^๖พ^๖ัน^๖เก^๖าะ^๖ก^๖ัน^๖ไ^๖ว^๖ี^๖เป็น^๖กระ^๖โ^๖ลก^๖อยู่^๖ไ^๖ด้ กระ^๖ด^๖ุก^๖ค^๖อ เป็น^๖ข^๖้อ ๖ และ^๖เป็น^๖
ท^๖่อน ๖ ส^๖ว^๖ม^๖ก^๖ัน^๖ไ^๖ว^๖ี^๖เป็น^๖ล^๖ำ^๖ด^๖ับ^๖ลง^๖ไป กระ^๖ด^๖ุก^๖ห^๖ั^๖ว^๖ไ^๖หล^๖่ กระ^๖ด^๖ุก^๖ไ^๖ป^๖ลา^๖ร^๖ว^๖
ต^๖่อ^๖ออก^๖จาก^๖กระ^๖ห^๖ว^๖้าง กระ^๖ด^๖ุก^๖ค^๖อ^๖ท^๖ัง ๒ ข^๖้าง กระ^๖ด^๖ุก^๖แ^๖ชน^๖ท^๖ัง ๒ แ^๖ชน
กระ^๖ด^๖ุก^๖ศ^๖อก^๖ท^๖ัง ๒ ศ^๖อก กระ^๖ด^๖ุก^๖ข^๖อม^๖อ^๖เป็น^๖กระ^๖ด^๖ุก^๖ฝ^๖ำ^๖ม^๖อ กระ^๖ด^๖ุก^๖ก^๖น^๖ว^๖ม^๖อ
ท^๖ัง ๒๐ น^๖ว กระ^๖ด^๖ุก^๖ซ^๖ี^๖ค^๖ร^๖อง^๖ท^๖ัง ๒๔ ซ^๖ี กระ^๖ด^๖ุก^๖ส^๖ัน^๖ห^๖ล^๖ัง^๖เป็น^๖ข^๖้อ ๖ และ
เป็น^๖ท^๖่อน ๖ ส^๖ว^๖ม^๖ก^๖ัน^๖ไ^๖ว^๖ี^๖เป็น^๖ล^๖ำ^๖ด^๖ับ^๖ลง^๖ไป^๖ต^๖ัง^๖แต่^๖กระ^๖ด^๖ุก^๖ค^๖อ ต^๖ล^๖อด^๖ถึง

กระดุกบนเอนว กระดุกตะโพก กระดุกโคนขา กระดุกเข้า กระดุกแข้ง
 กระดุกข้อเท้าเป็นกระดุกฝ่าต้น กระดุกนิ้วเท้าทั้ง ๑๐ นิ้ว พิจารณา
 โดยลำดับอย่างนั้น เรียกว่าพิจารณาเป็นอนุโลม เมื่อพิจารณาเป็น
 อนุโลม โดยลำดับดังนี้แล้ว พึงพิจารณาย้อนกลับเป็นปฏิโลม
 ดังต่อไปนี้ ฯ

วิธีพิจารณาโครงกระดุกเป็นปฏิโลม

พึงมีสติ กำหนดจิตให้รวมสนิท เป็นหนึ่งตลอดไป ยกจิตขึ้น
 เพ่งพิจารณา กำหนดรู้ โครงกระดุก ย้อนกลับ เป็นปฏิโลม
 ตั้งแต่เบื้องต่ำลำดับขึ้นไป จนถึงที่สุดเบื้องบน คือเพ่งพิจารณาทำให้รู้
 ให้เห็นกระดุกนิ้วต้นทั้ง ๑๐ นิ้ว ตลอดแล้วเพ่งพิจารณาทำให้รู้ให้เห็น
 กระดุกฝ่าเท้า กระดุกข้อเท้า กระดุกแข้ง กระดุกเข้า กระดุกโคนขา
 กระดุกตะโพก กระดุกบนเอนว กระดุกสันหลัง กระดุกซี่โครง กระดุก
 หัวไหล่ กระดุกไหปลาร้า กระดุกแขน กระดุกศอก กระดุกข้อมือ
 กระดุกฝ่ามือ กระดุกนิ้วมือ กระดุกคอ กระดุกกระโหลกศีรษะ
 พิจารณาย้อนกลับ ตั้งแต่เบื้องต่ำตลอดขึ้นไปจนถึงเบื้องบน อย่างนั้น
 เรียกว่า พิจารณาเป็นปฏิโลม ฯ

พิจารณารวมศูนย์กลาง เป็นจุดหมายที่ตั้งมั่น

เมื่อพิจารณาโครงกระดุก เป็นอนุโลม ปฏิโลม ถอยลง
 ถอยขึ้น รอบคอบตลอดแล้ว พึงพิจารณารวมศูนย์กลาง ที่ท่ามกลางอก

ดังต่อไปนี้ ฯ

พมฺมสํตติ รวณจิตฺตํ พหุมนํทํความคิตความเห็นที่ไคพิจารณา
เห็นโครงกระดูกตั้งแต่เบองบนลงไปถึงเบองล่าง ดังแต่เบองล่างย่อน
กลบชนมาจนถงเบองบน รอบคอบตลอดแล้วนน ทวนกระแสรวม
เข้าดังไว้ในท่ามกลางอก มิสฺตติพิจารณาให้รู้แจ้งว่า ร่างกายนี้ ก็
เป็นแต่เพียงสักร่างกาย ถ้าไม่มีใจครองก็ไม่วู้สึก รูนก รูกิต และ
เคลื่อนไหวไปมาไม่ได้ มีวิญญาณจิตดวงเดียวเท่านั้น เป็นใหญ่ใน
ชีวิตของเรา ร่างกายทั้งส่นนกออยู่ในได้อำนาจแห่งจิตดวงนี้ ฯ

เพราะฉะนั้น จำเป็นเราต้องรวมเอาดวงจิตของเราเข้าดังไว้ให้
เป็นเอกจิต เอกธรรม เอกมรรค คือให้เป็นจิตดวงเดียว ดังมันอยู่
ที่ทรวงอก.

วิธีที่ ๒ ดังกล่าวมานี้ เรียกว่าเจริญไตรฉณะปริญญาวิธี จบเท่านั้น ฯ

วิธีที่ ๓

เจริญปหานปริญญาวิธี

แปลว่า ละ หรือ วาง นิमितไดซาด

(อาจารย์อธิบายตรงนั)

นักปฏิบัติในพระธรรมวินัยนั เป็นผู้มีเพียงเพ่งอยู่ และมี
ประสงค์จะบำเพ็ญตนให้ก้าวสู่โลกุตตรธรรม จึงจำเป็นต้องเจริญ
ปหานปริญญาวิธีต่อไป.

การเจริญพหวนปริณญาวิชัย ย่อมเจริญด้วยวิปัสสนากรรมฐาน
๓ ประการ คือ

๑. วิปัสสนานุโลม ใช้บริกรรมภาวนาอนุโลมเข้าหาวิปัสสนาวิชัย

๒. วิปัสสนาสຸญญตวิโมกข์ ใช้บริกรรมภาวนาตັບสัญญาให้
ขาดสัญญา ฯ

๓. วิปัสสนาวิโมกขปริวิตติ ใช้บริกรรมภาวนา วิปัสสนาญาณ
วิชัยให้เต็มรอบ ระงับนิมิตให้ขาด ถอนอุปาทานขันธ์ ตลอดจน
ค้นหาทั้งโคน ฯ

บัดนี้ จะกล่าวภูมิ จิตแห่งนักปฏิบัติที่สมควรได้เจริญวิปัสสนา
ทั้ง ๓ ประการ อย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อผู้ปฏิบัติจะได้ปฏิบัติถูก คือ:-

๑. นักปฏิบัติบางคนหรือบางองค์ เมื่อนั่งสมาธิภาวนารวมจิต
สนิทได้ดี แต่มึนปัดแรงกล้า บังเกิดขึ้นทรมกมลเปลี่ยนดวงใจ จะ
ยกจิตขึ้นพิจารณาอะไรก็ไม่สะดวก จำเป็นต้องใช้บริกรรมภาวนา
วิปัสสนาอนุโลมว่า “ขวยธมฺมา สงฺขารํ” หรือ “ขยธมฺมา
วยธมฺมา สงฺขารํ” เป็นต้น.

๒. นักปฏิบัติบางคนหรือบางองค์ เมื่อนั่งสมาธิภาวนา รวมจิต
ก็สนิทได้ดีเหมือนกัน แต่เมื่อบังเกิดมโนมิต्तขึ้นมาก เหลือวิสัยที่จะ
แก้ไขได้ กลายเป็นสัญญาเนื่องอยู่ในจิต ระงับไม่ได้ จำเป็น
ต้องเจริญวิปัสสนาสຸญญตวิโมกข์ ใช้บริกรรมภาวนาว่า “สพฺเพ
สงฺขารํ สพฺพสຸญฺญํ อนตฺตา” เป็นต้น ฯ

๓. นักปฏิบัติผู้มีภูมิจิตสูง ได้เจริญญาคปริญญาวิธี และได้เจริญไตรระปริญญาวิธี จนตลอดดังกล่าวแล้ว ชื่อว่ามีภูมิจิตสูง ก้าวล่วงวิปัสสนาอนุโลม และวิปัสสนาสຸญญตวิโมกข์แล้ว ควรได้เจริญวิปัสสนาวิโมกขปรีวัติต่อไป ฯ

วิธีเจริญวิปัสสนาวิโมกขปรีวัติ

ในขณะที่เมื่อตรวจค้นปฏิภาณนิมิต เลิกถอนเครื่องภายในภายนอกออกหมดแล้ว ยังเหลือแต่โครงกระดูกเปล่า และได้พิจารณาโครงกระดูกเป็นอนุโลม ปฏิโลม รอบคอบตลอดแล้ว ได้รวมจิตให้สนิท ตั้งมั่นในที่ทรวงอกดีแล้ว มีสติ ยกจิตขึ้นเพ่งซึ่งโครงกระดูกนั้น ด้วยอุบายปัญญา ซึ่งบังเกิดขึ้นเอง แลเห็นด้วยในใจของตนเอง ว่าโครงกระดูกทั้งสี่ เป็นของไม่ใช่ตน ไม่ใช่ตัว ไม่ใช่เรา ไม่ใช่เขา ชื่อว่าเห็นอนัตตา ด้วยในใจของตนเอง และเห็นเป็นอนิจจัง ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ แน่แก่ใจแล้ว ยกคำบริกรรมวิปัสสนาวิโมกขปรีวัติ ขึ้นบริกรรมภาวนาว่า

สัพเพ ธมมา อนตตา

สัพเพ ธมมา อนิจจา

สัพเพ ธมมา ทุกขา

ให้บริกรรมภาวนา นึกอยู่ในใจอย่างเดียวไม่ออกปาก และไม่หัมเสียง มีสติกำหนดจิต เพ่งด้วยความนิ่งและวางเฉย จนกว่า

จะปรากฏเห็นโครงกระดูกนั้นหลุดออกจากกัน ตกลงไปกองอยู่ทพนแผ่นดิน ๖

เมื่อปรากฏเห็นแจ้งชัดว่า โครงกระดูกนั้นหลุดออกจากกัน ตกลงไปกองอยู่ทพนแผ่นดินหมดแล้ว พึงมีสติยกจิตขึ้นเพ่ง และ
 บริกรรมภาวนาวิปัสสนาวิโมกขปริวัฏฐีอีกว่า

สัพเพ ธมฺมา อนตตา

สัพเพ ธมฺมา อนิจฺจา

สัพเพ ธมฺมา ทุกฺขา

ให้นึกอยู่ในใจอย่างเดียว จนกว่าจะปรากฏเห็นชัดว่า เครื่อง
 อวัยวะทุกส่วนที่ตกลงไปกองอยู่ทพนแผ่นดินนั้น ได้ละลายกลายเป็นดิน
 เป็นน้ำ เป็นลม เป็นไฟไปเองหมดแล้ว ๖

เมื่อจะระงับสัญญาที่หมายพณแผ่นปฐพี พึงมีสติยกจิตขึ้นเพ่ง
 บริกรรมภาวนา วิปัสสนา วิโมกขปริวัฏฐี ดังกล่าวแล้ว ๖

เมื่อจะระงับเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็ให้บริกรรม
 ภาวนา วิปัสสนาวิโมกขปริวัฏฐีแบบเดียวกัน ตลอดระงับอรูปฌาน
 ที่ ๔ ก็ใช้คำบริกรรมภาวนา วิปัสสนาวิโมกขปริวัฏฐีแบบนั้นตลอด
 ไป ๖ นี้แลชื่อว่าได้เจริญปหานปริญญาวิธี ๖

ในตอนสุดท้ายนี้ขอเตือนไว้ว่า ในเวลาได้ใช้คำบริกรรมภาวนา
 วิปัสสนาวิโมกขปริวัฏฐี พิจารณาให้โครงกระดูกละลายไปเองแล้ว
 ก็นั่ง และได้พิจารณาให้เครื่องอวัยวะต่าง ๆ ที่ตกลงไปกองอยู่ทพน

แผ่นดินนั้นละลายกลายเป็นดิน เป็นน้ำ เป็นไฟ เป็นลม ไปแล้วก็
ตลอดได้เพ่งพิจารณาให้พื้นแผ่นดินละลายไปเองแล้วก็ได้ พึงเป็นผู้มีสติ
บริบูรณ์ กำหนดเอาจิตของตนไว้ ให้รวมสนิทเป็นเอกจิต เอกกรรม
เอกมรรค คือเป็นหนึ่งอยู่กับที่ตลอดไป อย่าพึงเป็นผู้ประมาททอดธุระ
ปล่อยจิตของตนให้ฟุ้งซ่านไป ฯ

เมื่อได้บำเพ็ญข้อปฏิบัติ ปฏิบัติชอบในพระพุทธศาสนา
ดังกล่าวมาจนถึงขั้นแล้ว ย่อมแลเห็นอานิสงส์แห่งการปฏิบัติพระพุทธ-
ศาสนามาก ไม่มีประมาณ ชั่วว่าได้ถึงพระไตรสรณคมน์อันแท้จริง
ส่วนที่ยังกว่านยังมียอก ฯ

พระไตรสรณคมน์โดยย่อเล่ม ๑ จบเท่านั้ ฯ

ชตฺกณณัฌมาณวกปัญฺหาที ๑๑

กัณฺทที ๑

พระพรหมมุนี (ตัสโส) วัดบรรมนิวาส

ถวายวันจันทร์ที่ ๒๑ กันยายน ๒๕๗๘

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

สฺตฺวานหํ วีร อกามกามิ โชชาติคํ ปุณฺณสุํกามมาคมํ
สันตูปัท พุรุหิ สหาชเนตฺต ยถาตจฺฉํ ภควา พุรุหิ เม ตํ
ภควา หิ กามะ อภิกุญฺย อิริยติ อาทิจฺโจว ปจฺวี เตชฺช เตชสา
ปริตฺตปฺลฺลสฺส เม ภูริปฺลฺล อาจิกฺข ฌมมํ ยมมํ วิชณฺณํ
ชาติชฺชราย อธิ วิปฺปหานํ อิจฺจายสฺมา ชตฺกณณัณฺติ ฯ

อนฺลนฺธิพระกรรมเทศนา มีบุพพาปรสัณเฑาะฏตามลำดับมา
บัดนี้จะวิธัสนาในชตฺกณณัฌมาณวกปัญฺหา คํารบสัณเฑาะฏ ประดับ
ปัญฺญาบารมี โดยควรแก่กุศลธรรมสวณิกจ ดำเนินความว่า
ชตฺกณณัฌมาณพ เมื่อปรารภทูลถามปัญฺหาด้วยประพันธคาถา โดย
นัยดังที่ไต่ยกชนไว้ ณ เบื้องต้นนั้นว่า “สฺตฺวานหํ วีร อกามกามิ
โอชาติคํ ปุณฺณสุํกามมาคมํ” ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงวิรุณเกล้าเกล้า
ข้าพระองค์ได้ยินข่าว จึงได้มาเพื่อทูลถามพระองค์ผู้มิได้ทรงใคร่ถาม
ได้ข้ามห้วงกิลเลสแล้ว หากกิลเลสกามมิได้ “สันตูปัท พุรุหิ สหาชเนตฺต

ยถาตจัน ภาควา พุริหิ เม ต” ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีพระ
 ปริชาญาณดังดวงจักษุสอดส่องเห็นธรรมตาโลกอันเกิดพร้อม ขอ
 พระองค์จงทรงแสดงสันติบท คือธรรมเป็นทางที่สงบว่างบ แก่ข้า
 พระองค์โดยถ่องแท้เถิด “ภาควา หิ กาเม อภิกุญฺญ อิริยติ อาทิจฺโจว
 ปสฺสว เตชฺช เตชสา” เพราะว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระเดชทรงผจญ
 กิเลสกำทงหลายให้เหือดแห้ง ดำรงพระอิริยาบถอยู่ด้วยพระเดช
 ดังดวงพระอาทิตย์ อันมีรัศมีส่องแสงต้องปฐพีพัดให้เหือดแห้งด้วยรัศมี
 ฉะนั้น “ปริตฺตปณฺณสฺส เม ภฺรึปณฺณ อาจิกฺข ฌมมํ ยมมํ วิชณฺณํ
 ชาตฺติชฺชราย อธิ วิปฺปหานํ” ขอพระองค์ผู้บัญญัติอันกว้างใหญ่ตั้ง
 พนแผ่นดิน จงตรัสบอกธรรมที่ข้าพระองค์รู้แล้วจะพึงละชาติชราได้
 ในอดีตภพนี้ แก่ข้าพระองค์ผู้บัญญัติน้อยเถิด” ฉะนั้น โดยความ
 ในปัจจุณาคาถา ที่ชตฺกณณมานพทูลถามสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 นั้น ถอดใจความคงได้ ๒ ประการ คือ ทูลสรรเสริญพระคุณแห่ง
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่าง ๑ ทูลวิงวอนขอให้สมเด็จพระผู้มี
 พระภาคเจ้าตรัสบอกสันติบท คือธรรมอันเป็นทางที่สงบว่างบ อัน
 เป็นเครื่องละชาติและชราอย่าง ๑ ก็แหละพระคุณที่ชตฺกณณมานพ
 ทูลสรรเสริญนั้นมิว่า ข้าพระองค์ได้ยินข้าวระบืออยู่ว่า เพราะพระคุณ
 นั้น ๆ เป็นนิमित เป็นเหตุ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นพระอรหันต์
 ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์ ตรัสรู้ไม่มียอนเป็นอาจารย์มาสั่งสอน ตรัสรู้
 ไม่วิปริต ทรงบริบูรณ์ด้วยวิชา ๓ วิชา ๘ และจรณะ ๓๕ แล้ว ทรง

เป็นพระผู้สถิตในสวรรค์ คือไปสู่พระนฤพานอันเป็นอมตสถาน พระองค์ตรัสสั่งสัตว์โลก โอกาสโลก และสังขารโลกแจ้งชัด ด้วยประการทั้งปวงแล้ว ทรงเป็นสารัตถ์ของบุรุษควรทราบ ไม่มีสารัตถ์อื่นยิ่งไปกว่าพระองค์ได้ ทรงเป็นศาสดาผู้สั่งสอนแห่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ด้วยประโยชน์ทั้ง ๓ คือ ประโยชน์ชาตินี้ ประโยชน์ชาติหน้า และประโยชน์อย่างยิ่ง พระองค์ได้ตรัสอธิบายถึง ๔ ดินแล้วจากหลักคือกิเลส บานแล้วด้วยพระคุณพิเศษเต็มตามสัมมาสัมพุทธวิสัย ทรงมีภาคคุณอันประเสริฐ เป็นที่สืบทอดแห่งเทวดาและมนุษย์ที่เป็นบัณฑิต ดังนบง และทูลสรรเสริญด้วยพระคุณบทที่ ๖ ว่า “วิโร” ซึ่งหมายความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระวิริคุณอันเกลือกกล้าอาหาญ “อกามกาม” ซึ่งหมายความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงโยตีในกามารมณ์ “โธมาติโค” ซึ่งหมายความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงข้ามห้วงแห่งกิเลสเสียได้ “อากาโม” ซึ่งหมายความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปราศจากกิเลสกาม “สหาชเนตฺโต” ซึ่งหมายความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระเนตรเห็นธรรมเกิดพร้อมกับความตรัสรู้ “ภูริปัญโญ” ซึ่งหมายความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระปัญญาอันกว้างใหญ่ดั่งแผ่นดิน ดังนบง กะเหละ เมื่อชดุกณณิมาณพทูลสรรเสริญพระคุณแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยความเชื่อความเลื่อมใสนั้นแล้ว จึงทูลวิงวอนขอให้พระองค์ตรัสบอกสันติบท คือธรรมเป็นทางที่สงบรำงับ ใน

สันติบทนั้น ท่านแสดงเป็น ๒ นัย นัย ๑ หมายถึงส่วนผล คือ
 หมายถึงข้อแห่งพระนฤพาน อีกนัย ๑ หมายถึงส่วนเหตุ คือหมายถึง
 เป็นข้อแห่งข้อสัมมาปฏิบัติ ก็แหละที่หมายถึงส่วนผลนั้น โดยใจ
 ความว่า “สนฺตเมตํ ปทํ ปณฺธิตเมตํ ปทํ ยทิตํ สพุพฺสงฺขารสมฺโถ
 สพุพฺพิชฺชปฏิบัติสฺสคฺโค ตณฺหกุขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพานํ”^๑ ความว่า
 นั้นเป็นทางสงบแล้ว นั้นเป็นบทประณีตแล้ว คือว่าธรรมเป็นที่ระงับ
 แห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดคืนของอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นแห่งตัณหา
 เป็นที่ปราศจากราคะ เป็นที่ดับโดยไม่เหลือ เป็นที่ออกแห่งตัณหา
 อันรกรุงรย์ คุณบทเหล่านี้เป็นข้อแห่งพระนฤพานทั้งสิ้น แต่บทว่า
 “สพุพฺสงฺขารสมฺโถ” และ “สพุพฺพิชฺชปฏิบัติสฺสคฺโค” ทั้ง ๒ นี้ แสดง
 เหตุผลต่างกันดังนี้ คือ สังขารหมายเหตุผลทั้งภายในทั้งภายนอก
 เหตุภายในได้แก่กรรมทั้งกุศลทั้งอกุศลและกิเลสทั้งปวง ผลภายในได้แก่
 รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันเป็นวิบากชั้นกัตติ เหตุ
 ผลเหล่านี้ปรากฏที่บุคคล มีบุคคลเป็นเจ้าของรับรองทั้งส่วนเหตุทั้ง
 ส่วนผล ก็แหละเหตุภายนอกมีอยู่เป็นต้นกัตติ ผลภายนอกมีต้นไม่
 แผ่นดิน แผ่นฟ้า อาทิตย จันทรเป็นต้นกัตติ เหตุผลเหล่านี้เป็นไป
 ตามคติธรรมดา ไม่มีผู้เป็นเจ้าของรับรองการกระทำ เหมือนหนึ่ง
 ฟ้าทำความชุ่มชื้นให้แก่กอหญ้าป่าไม้ให้งอกงามกัตติ ไฟทำความ
 แผลเผากอหญ้าป่าไม้ให้พินาศไปกัตติ ก็ไม่มีใครรับรองการกระทำนั้น

๑. มีในแบบของสมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว) อ้างไว้ว่าเป็นพุทธภาษิตด้วย ฯ

ว่าเป็นบุญ เป็นบาป เป็นดี เป็นชั่ว ดังนั้นด้วยอย่าง ปวงเหตุผล
ทั้งภายในภายนอก ที่แสดงมานี้เรียกว่าสังขาร ปวงสังขารเหล่านี้
ไม่มีในพระนฤพาน ดังนั้น พระนฤพานจึงชื่อว่า “สัพพสังขารสมโถ”
ธรรมเป็นทั้งรับสังขารทั้งปวง ก็เหละส่วนอุปธิที่ต่างสังขาร ก็ต่าง
ด้วยเหตุผลมีเฉพาะภายใน ส่วนเหตุคือกิเลสและกามารมณ์ และ
กรรมทั้งกุศลทั้งอกุศล ส่วนผลคือปัญจันต ก็เหตุและผลเหล่านี้
เรียกว่าอุปธิ ปวงอุปธิเหล่านี้ไม่มีในพระนฤพาน ดังนั้น พระนฤพาน
จึงชื่อว่า “สัพพอุปธิขนิสสัคโค” ธรรมเป็นที่สลัดคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง
อนึ่ง บทที่ ๒ นั้น แสดงว่าพระนฤพานไม่มีสี ไม่มีสัณฐาน ไม่มี
ที่ตั้ง ไม่มีธรรมสิ่งที่เป็นอารมณ์ แต่เป็นอารมณ์แห่งอริยมรรค-
ปัญญา เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้เปล่งพระวาจาว่า
“อตฺถิ ภิกฺขเว ตทฺหาตณฺ” ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อายตนะนั้นมีอยู่
ยตุถ ในอายตนะใดเล่า เนว ปจฺวี ตินกฺหาไมฺเลย น อาโป นํ
กฺหาไมํ น เตโช ไฟกฺหาไมํ น วาโย ลมฺกฺหาไมํ น อากาสา-
นญฺจายตณฺ อากาสานญฺจายตนะกฺหาไมํ น วิญฺญานญฺจายตณฺ
วิญฺญานญฺจายตนะกฺหาไมํ น อากิณฺณญฺจายตณฺ อากิณฺณญฺจายตนะ
กฺหาไมํ น เนวสญฺญานาสญฺจายตณฺ เนวสญฺญานาสญฺจายตนะกฺ
หาไมํ นายนํ โลโก โลกนํกฺหาไมํ น ปโร โลโก โลกหนํกฺหาไมํ
น อุโป จนฺทิมสฺสุริยา จันทรฺและอาทิตยฺทั้ง ๒ กฺหาไมํ ตทปทํ ภิกฺขเว

เนว อาคต วทามิ ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราผู้ตถาคตย่อมไม่กล่าว
 เลย ซึ่งอายตนะแมนแนว่ามีกิริยาอันมา ดังมาจากบ้านโน้นถึงบ้าน
 น คติ เราย่อมไม่กล่าวว่ามีกิริยาอันไป ดังไปจากบ้านหนึ่งถึงบ้าน
 น จิตติ เราย่อมไม่กล่าวว่ามีกิริยาอันหยุดอยู่ น จุตติ เราย่อมไม่
 กล่าวว่ามีความเคลื่อนไหว น อุปปตติ เราย่อมไม่กล่าวว่ามีความ
 บังเกิดขึ้น อุปปตติฏฺฐิ อายตนะนั้นเป็นธรรมไม่ตั้งอยู่นที่ใด หรือ
 ไม่มีที่ตั้งว่าอยู่ที่ใด ตำบลใด อุปปตติ เป็นของไม่มีประวัติ
 ความเป็นไป อนารมมณํ เป็นของไม่มีธรรมชาติสิ่งใดเป็นอารมณ์
 เอเสวนโต ทุกขสฺส นันฺนแลเป็นที่สุดแห่งทุกข” ก็แหละสันติบทส่วน
 ผลที่แสดงมานี้ ก็พอเป็นนิทสนนัย ต่อนที่จะแสดงสันติบทส่วนเหตุ
 อันหมายเป็นข้อแห่งข้อสัมมาปฏิบัติ นั้น หมายสันติบท ซึ่งเป็นทาง
 แห่งพระนฤพาน กล่าวคือสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔
 อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมรรค ๘ ประการ เป็น
 ทางอันประเสริฐ ปวงกรรมเหล่านั้นเป็นกรรมมีระดับสูง สัมเป็น
 สันติบท อันเป็นข้อปฏิบัติควรแก่พระโพธิญาณทั้งสิ้น ก็แหละการที่
 จะปฏิบัติอันจะให้บรรลุผลสมมุ่งหมายนั้น พึงพิจารณาให้เห็นว่า จิต
 เป็นหลักสำคัญในการดำเนินข้อปฏิบัติ เพราะว่าจิตเป็นที่รวมแห่ง
 ปวงกรรมเหล่านั้น ส่วนปวงกรรมเหล่านั้นล้วนแต่เป็นอาการที่ดีของจิต
 ทั้งนั้น ด้วยว่าต่างก็ทำกิจในหน้าที่ที่จะให้จิตได้บรรลุโพธิกรรมอันอุดม
 ดังนั้น จึงชื่อว่า เป็นโพธิปักขิยธรรมอันประเสริฐ ฯ

อนึ่ง ปวงกรรมเหล่านี้เห็นว่ามอญคุณเกี่ยวเนื่องกัน ผู้มั่งคั่ง
 โภธิญาณตั้งใจปฏิบัติเฉพาะแต่หมวดใดหมวดหนึ่ง หมวดอื่นต่างก็
 ช่วยสนับสนุนให้สำเร็จผลทั้งหมดหมายได้ โดยหวังแท้ทีเดียว ในเพราะ
 เรื่องนี้จะยกสติปัฏฐาน ๔ มาชพอเป็นนิตินัย แต่ควรคำนึงยก
 ให้รู้ภูมิแห่งสติก่อน ด้วยตามมติเห็นว่าสติเป็นไปในภูมิ ๔ คือ
 กามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และโลกุตระ กิเลสที่เป็นไปในกามา-
 วจรภูมินั้น ได้แก่สติสำหรับระครองจิตในอันประกอบกิจการที่จะ
 อำนวยผลทั้งในปัจจุบันทั้งภายภาคหน้า เช่นดำรงสติประกอบกิจการ
 ทุกแผนกโดยควรแก่ภาวะ เพื่อดังตนเป็นหลักแหล่ง ได้สุขภาพใน
 ปัจจุบัน หรือดำรงสติบำเพ็ญทาน บำเพ็ญศีล บำเพ็ญภาวนา เป็น
 การอบรมบ่มสันดาน เพื่อเป็นปัจจัยให้อำนวยสุขวิบูลผลในภายภาค
 หน้าเป็นตัวอย่าง หรือดำรงสติเพื่อป้องกันความผิด ด้วยว่ากรรมดา-
 บบุคคล โดยปกติถ้าปราศจากสติ ก็ย่อมผิดไปตามอารมณ์ที่ผ่าน จะ
 เป็นอารมณ์ที่น่าชอบหรือน่าชัง หรือไม่น่าชอบไม่น่าชังก็ตาม เมื่อ
 อยู่โดยความเป็นผู้ไม่มีสติแล้ว ย่อมผิดไปตามอารมณ์ที่ผ่านทั้งนั้น
 การที่บุคคลหลับแล้วจึงฝันนั้นมีจำนวนน้อย เพราะว่าการหลับฝัน
 เป็นบางครั้งบางคราว ไม่ฝันทุกขณะที่หลับ แต่ฝันทั้งคืน ๆ คือ
 หนึ่งฝัน ยืนฝัน เดินฝัน นี้นามากมายนักหนา มีอยู่ทุกขณะที่ปราศจาก
 สติทีเดียว ก็แหละการดำรงสติประกอบกิจก็ดี การดำรงสติป้องกัน
 ความผิดก็ดี ทั้ง ๒ อย่างนี้เป็นการบำบัติความประมาทมิ่วเมา เป็น

คุณงามความดีของกามสัตว์ ผู้ยังชองอยู่ในห้วงแห่งกาม สติเห็น
 ปานนี้ เป็นสติภูมิ กามาวจร ฯ อนึ่ง สติที่เป็นไปในรูปาวจรภูมินั้น
 ได้แก่สติของท่านผู้บำเพ็ญรูปฌานทั้ง ๔ ด้วยว่าท่านผู้บำเพ็ญรูปฌาน
 ทั้ง ๔ นั้น เมื่อน้อมเห็นยวธรรมบทใดมาตั้งเป็นนทบริกรรมภาวนา
 ย่อมอาศัยสติ คือว่า ย่อมดำรงสติบริกรรมอยู่ในธรรมบทนั้น จน
 เกิดเป็นองค์ฌานที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ขึ้นได้โดยความมุ่งหมาย สติเห็น
 ปานนี้ เป็นสติภูมิรูปาวจร ฯ ก็ส่วนสติที่เป็นไปในอรูปาวจรภูมินั้น
 ได้แก่สติของท่านผู้บำเพ็ญอรูปฌานทั้ง ๔ คือ อากาสัญญายตน-
 ฌาน วิญญาณัญญายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน เนวสัญญานา-
 นาสัญญายตนฌาน การบำเพ็ญอรูปฌานทั้ง ๔ ให้เกิดใหม่ขึ้นได้โดย
 ความมุ่งหมาย ก็เพราะอาศัยสติเป็นทัง สติเห็นปานนี้จึงจัดว่าเป็น
 สติภูมิอรูปาวจร ฯ อนึ่ง พึงสังเกตให้เห็นว่าสติที่เป็นภูมิรูปาวจร
 และสติที่เป็นภูมิอรูปาวจรทั้ง ๒ นั้น เป็นภูมิสมณะ ส่วนสติที่เป็นภูมิ
 กามาวจรนั้น ไม่เกี่ยวเป็นองค์สมณะแท้ เป็นบ้างเพียงแต่เฉียดเข้า
 ไปเท่านั้น ที่จริงสติที่เป็นไปใน ๓ ภูมินั้น เป็นสติสำหรับสั่งสมกุศล-
 วัชระ เป็นทางบำเพ็ญบารมี บุญกรรมที่สั่งสมนั้น ยังเป็นปัจจัยให้
 ก่อภพก่อชาติโดยภูมิของตนอยู่ ดังนั้น จึงควรเรียกสติทั้ง ๓ ภูมินั้น
 ว่าสติก่อภพก่อชาติ ผลก็ยังเป็นสามิสสุข ก็แหละสติที่เป็นไปใน
 ภูมิแห่งโลกุตระนั้น ได้แก่วัตถุระลึกอยู่ในสติปัฏฐาน สตินทรีย์ สติ-
 พละ สติสัมโพชฌงค์ สัมมาสติ อันสติมีคุณเห็นปานนี้ เป็นทั้ง

ภูมิสมณะเป็นทั้งภูมิวิปัสสนา คือว่าทั้งยังจิตให้สงบ ทั้งยังจิตให้รู้
แจ้ง เป็นองค์คุณสำหรับนำสัตว์ให้ออกจากภพทั้ง ๓ ดังนั้น จึงควร
เรียกสติที่ประกอบด้วยคุณเห็นปานนั้นว่า เป็นสติทำลายภพทำลายชาติ
ผลก็เป็นนิรามิสสุข ฯ

อนึ่ง โดยมติเห็นว่า สติปัฏฐาน ๔ เป็นคันทาง องค์มรรคทั้ง ๘
เป็นยอดทาง การจากคันทางไปสู่ยอดทางนั้น คือการเจริญสติ-
ปัฏฐาน ๔ ได้แก่ดำรงสติพิจารณากาย เวทนา จิต และธรรมเป็น
อารมณ์ ขณะที่สติกำลังพิจารณาอารมณ์นั้นอยู่ ธรรมหมวดอื่น
ซึ่งมีองค์คุณเกี่ยวเนื่องกัน ย่อมช่วยสนับสนุน อากาที่ช่วยสนับสนุน
นั้น คือ สัมมปธาน ๔ ได้แก่สังวรปธาน เพียรสนับสนุนสติ
ในอันพิจารณาอารมณ์ ให้ระวังสังวรมิให้กิเลสเข้าครอบงำได้ ๓
ปหานปธาน เพียรสนับสนุนสติในอันพิจารณาอารมณ์ ให้รีบละ
กิเลสที่มีอยู่ให้หมดไป ๓ ภาวนापธาน เพียรสนับสนุนสติในอัน
พิจารณาอารมณ์ ให้เจริญคุณอันนั้นขึ้นสู่ภูมิในเบื้องบนโดยลำดับ ๓
อนุรักษนาปธาน เพียรสนับสนุนสติในอันพิจารณาอารมณ์ ตาม
คุ้มครองคุณอันนั้นให้ดำรงคงอยู่ในภูมิที่ถึงแล้วให้มั่นคงมิให้เสื่อมถอย
หลัง ๓ องค์สัมมปธาน ความเพียรชอบ ๔ อย่าง ช่วยสนับสนุน
สติในอันพิจารณาอารมณ์ ด้วยประการดังนี้ ฯ อิทธิบาท ๔
คือ ฉันทอิทธิบาท ได้แก่คุณที่อุ่มชูค่าจนสติให้พอใจในอันพิจารณา
อารมณ์เพื่อสำเร็จกิจ ๓ วิริยอิทธิบาท ได้แก่คุณที่อุ่มชูค่าจนสติ

ให้แก่วกฺกฺลาในอันพิจารณาอารมณ์เพื่อสำเร็จกิจ ๓ จิตตอหิบาท
 ได้แก่คุณที่อุ่มฐุคฺจาจนสติให้ใจจดใจจ่อในอันพิจารณาอารมณ์เพื่อ
 สำเร็จกิจ ๓ วิมิงฺสาอหิบาท ได้แก่คุณที่อุ่มฐุคฺจาจนสติให้สอดคล้อง
 ทดลองในอันพิจารณาอารมณ์เพื่อสำเร็จกิจ ๓ องค์อหิบาททั้ง
 อุ่มฐุคฺจาจนสติในอันพิจารณาอารมณ์เพื่อสำเร็จกิจ ด้วยประการ
 ดังน ๖

ก็แหละ เมื่อสติได้อุปการะจากสัมมปฺปชานและอหิบาท
 เช่นนั้นแล้ว การพิจารณากาย เวทนา จิตและธรรมเป็นอารมณ์
 นั้น ก็มีความเป็นใหญ่ มีอำนาจในหน้าที่อันสูงมฺประณตฺชนโดย
 ลำดับ จึงเปลี่ยนภูมิเป็นสตินทรย์ มีความเป็นใหญ่เป็นอำนาจในอัน
 พิจารณาอารมณ์ ทั้งประกอบด้วยองค์ที่เป็นบริวารอีก คือ สัทธา
 ความเชื่อ วิริยะ ความกล้า สมาธิ ความตั้งมั่น และปัญญา
 ความรู้เหตุผล ธรรมที่เป็นองค์บริวารเหล่านี้ล้วนแต่เป็นอินทรย์ คือ
 ความเป็นใหญ่ในหน้าที่ อบรมสติให้มีความเป็นใหญ่ประกอบด้วย
 อำนาจครอบงำชาติก คือกิเลสให้ลดน้อยเบาบางลงโดยลำดับ เมื่อ
 เป็นดังนี้ การที่สติพิจารณากาย เวทนา จิตและธรรมเป็นอารมณ์
 นั้น ก็กำลังเรียวแรงในหน้าที่สูงมฺคัมภรภาพชนโดยลำดับ จึง
 เปลี่ยนภูมิเป็นสตិพละ มีกำลังเป็นอำนาจในอันพิจารณาอารมณ์
 ทั้งประกอบด้วยองค์ที่เป็นบริวารอีก คือ สัทธา วิริยะ สมาธิและ
 ปัญญา คุณเหล่านี้ล้วนแต่เป็นพละ คือความมีกำลังในหน้าที่ อบรม

สติให้กำลังประกอบด้วยอำนาจ กำจัดข้าศึกคือกิเลสให้ทุพพลลง
 โดยลำดับ เมื่อเป็นดังนี้ การที่สติพิจารณากาย เวทนา จิตและ
 ธรรมเป็นอารมณ์นั้น ก็มีความสดุด่องเห็นเหตุผลในหน้าที่ได้แจ่ม
 แจ่ม จึงเปลี่ยนภูมิเป็นสติสัมโพชฌงค์ เป็นองค์วิปัสสนา ปัญญา
 พิจารณากาย เวทนา จิตและธรรมเป็นอารมณ์ เห็นชัดเจนเป็น
 เหตุแห่งความตรัสรู้ ซึ่งประกอบด้วยองค์เป็นบวรารอีก คือ
 ฌัมมวิจยะ ความสดุด่องธรรม วิริยะ ความกลัวกลัว ปิฎิ ความ
 อุ่มเอิบอุ่ม ปัสสัทธิ ความสงบ สมาริ ความตั้งมั่น อุเพกขา
 ความวางเฉย คุณเหล่านี้ล้วนแต่เป็นสัมโพชฌงค์ พร้อมกันอบรม
 สติให้เป็นองค์เป็นเหตุแห่งความตรัสรู้ ทำกิจพิจารณาเห็นอารมณ์
 โดยถูกต้องต่อคติธรรมตา แล้วเปลี่ยนภูมิเป็นสัมมาสติ อันเป็น
 องค์อริยมรรค ซึ่งประกอบด้วยองค์เป็นบวราร คือ สัมมาทิฏฐิ
 ความเห็นชอบ ๑ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ๑ สัมมาวาจา
 กล่าวชอบ ๑ สัมมากัมมันตะ ทำการงานชอบ ๑ สัมมาอาชีวะ
 เลี้ยงชีพชอบ ๑ สัมมาวายามะ เพียรชอบ ๑ สัมมาสมาธิ ตั้ง
 จิตไว้ชอบ ๑ คุณเหล่านี้ล้วนเป็นองค์อริยมรรค ต่างอบรมสติให้
 เป็นข้อสัมมาปฏิบัติอย่างสูง สัมเป็นยอดทาง ฯ ความจริง สติ-
 ปัญฐาน สัมมัปปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ เห็นว่า
 มีคุณสมาคมรวมในองค์อริยมรรคทั้ง ๘ ประการนี้ ฯ

ก็แหละองค์อริยมรรคทั้ง ๘ ประการนี้ เมื่อสังเคราะห์ในขั้นที่ ๓

แล้ว ก็คือสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ ๓ ใน
 สงเคราะห์ในศีลชั้น สัมมาวายามะ สัมมาสติและสัมมาสมาธิ ๓ ใน
 สงเคราะห์ในสมาธิชั้น สัมมาวิภูติและสัมมาสังกัปปะ ๒ ใน สงเคราะห์
 ในปัญญาชั้น สรุปความโดยนัยนี้เห็นว่า โภธิปักขิยธรรมทั้ง ๓๗
 ประการนั้น ก็ถือว่าเป็นอันสงเคราะห์ในชั้น ๓ นิตเดียว ดังนั้น จึง
 ควรเรียกชื่อ สมาธิ ปัญญา ว่าเป็นหัวใจโภธิปักขิยธรรม สามารถ
 นำผู้ปฏิบัติให้บรรลุโพธิธรรม อันอุดมแทนองค์โภธิปักขิยธรรมได้
 เป็นอย่างดี ฯ

ก็แหละ ศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นดวงใจของโภธิปักขิ-
 ธรรมนั้น ล้วนเป็นอาการทตของจิต เห็นว่าเมื่อกิจพิจารณา
 กาย เวทนา จิตและธรรมเป็นอารมณ์ ก็ดูสติปัญฐาน แต่
 ละเอียดลุ่มลึกเพิกถอนบัญญัติธรรมได้ คือส่วนกายไม่เห็นเป็นกาย
 ตามบัญญัติ เห็นสักแต่ว่าเป็นสภาวะธรรม ส่วนเวทนาไม่เห็นเป็น
 เวทนาตามบัญญัติ เห็นสักแต่ว่าเป็นสภาวะธรรม ส่วนจิตไม่เห็น
 เป็นจิตตามบัญญัติ เห็นสักแต่ว่าเป็นสภาวะธรรม การพิจารณา
 ก็เป็นการพิจารณาสภาวะธรรมที่เบ้นไปตามเหตุผล ส่วนโลกีย์
 และโลกุตร แยกโดยประเภทเป็น ๔ ประการ คือ เป็นผลส่วนโลกีย์
 ที่เป็นธรรมควรกำหนดรู้ ได้แก่เวทนา คือ นาม รูป ซึ่งแจกเป็น
 ชั้น อายตนะ ธาตุ เป็นอาทิ ๑ เป็นเหตุส่วนโลกีย์ ซึ่งเป็นธรรม
 ควรละเสีย ได้แก่กรรมและกิเลส ๑ เป็นผลส่วนโลกุตร ซึ่งเป็น

กรรมควรทำให้แจ้ง ได้แก่พระนฤพาน อันเนื่องมาแต่พระอริยผล
ทั้ง ๔ ๓ เป็นเหตุส่วนโลกุตระ ซึ่งเป็นกรรมควรเจริญให้เกิดใหม่
ได้แก่พระอริยมรรคทั้ง ๔ อันเนื่องมาแต่โพธิปักขิยธรรม ๓๗ หรือ
สล สมาริ ปัญญา ๓ กรรมคือเหตุผลเหล่านั้นล้วนเป็นของจริง ไม่มี
ผู้ที่จะคัดค้านได้ โดยนัยนเห็นว่สัจบัญญัติฐาน ๔ เปลี่ยนภูมิเป็นอริย-
สัจจ ๔ ๖ ในเหตุผลเหล่านั้น ส่วนทำกิจที่จะให้จิตพ้นจากกอง
ทุกข์เป็นหน้าที่ของเหตุส่วนโลกุตระ คือ สล สมาริ ปัญญา ๖

ก่แหละหน้าที่ของสลที่ทำงานนี้ ได้แก่ความจงใจในอันกำจัด
ข้าศึกคือกรรมทางประตูภายนอกคือกายและวาจา คุมครองป้องกันกาย
วาจาให้ตั้งอยู่โดยความเป็นปกติ เป็นคุณเครื่องค้ำจุนให้สลามั่นคง ๖
ส่วนหน้าที่ของสมาริที่ทำงานนี้ ได้แก่ความมั่นใจในอันกำจัดข้าศึก
คือกรรม ทางประตูภายในคือমনะ คุมครองป้องกันมนะให้ตั้งอยู่
โดยความสงบ เป็นคุณเครื่องอุ้มชูปัญญาให้เฉียบแหลมสว่างไสว ๖
ส่วนหน้าที่ของปัญญาที่ทำงานนี้ ได้แก่ความสอดส่องในอันกำจัด
ข้าศึกคือกิเลสส่วนละเอียดที่นอนแนบอยู่กับจิต กิจการทำกิจหรือ
การสอดส่องนั้นกคือการอบรมจิต การอบรมจิตคือการกำหนด
เพ่งพินิจที่วิบากเป็นอารมณ์ เพื่อดูเห็นตามความเป็นจริงอย่างไร คือ
ให้รู้เห็นคตินิกรรมตามที่เข้าไปตามกฎเกณฑ์ของวิบากนั้น จนแจ่มแจ้ง
หายมัวมัว คือว่าให้รู้วิบากว่าเป็นกรรมเกิดแต่เหตุ คือเกิดแต่กรรม
ซึ่งเนื่องมาแต่กิเลส วิบากที่มัวอาการเกิดขึ้นในเบื้องต้นแปรไปใน

ท่ามกลาง และแตกสลายในที่สุด ก็เพราะเป็นไปตามอำนาจแห่ง
 เหตุ ด้วยว่ากรรมและกิเลสที่เป็นเหตุ นั้น ก็มีการเกิดขึ้นตั้งอยู่
 ดับไปตู่ๆเดียวกัน คือว่ากรรมและกิเลสก็เป็นของแปรเปลี่ยนไม่ยั่งยืน
 ถ้าเป็นของยั่งยืน ก็คงดำรงความยั่งยืนของตนไว้ไม่ก่อนสร้างโน้น
 นี้นเป็นสภาพไม่ยั่งยืนนั่นเอง จึงก่อสร้างวิบากไม่หยุดหย่อน ก็การ
 สร้างนั้นกษานาญแต่เชิงสร้างทุกซ่เท่านั้น หาได้ชำนาญในเชิงสร้างสุข
 ไม่ คือว่าสร้างให้เกิดแล้ว ยังสร้างให้แก้ให้เจ็บ ให้ตาย ไม่มีเวลา
 ที่จะสิ้นสุด ด้วยว่าปวงกิเลสมีอวิชาเป็นเค้ามูล เมื่อประกอบกับจิต
 ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดกรรม กรรมก็เป็นปัจจัยให้เกิดวิบาก วิบาก
 ก็เป็นปัจจัยให้เกิดกิเลส วนเวียนกันไปจนเงื่อนต้นเงื่อนปลายไม่
 ปรากฏ ฯ ขอนพึงพิจารณาให้เห็นเหตุผลต่อไปอีก คือ จิตเป็นสภาพ
 กลาง ปวงกิเลสมีอวิชาเป็นเค้ามูลเป็นกรรมฝ่ายดำองค์ริยมรรค
 มีเป็นปัญญาขอดเป็นจอม เป็นกรรมฝ่ายขาว ฯ

ก็แหละจิตนั้น เมื่ออวิชาครอบงำก็มีมืดมัวโง่เงาไม่รู้จักดีจะ
 ของจริง คือไม่รู้วิบากอันได้แก่นามรูป ซึ่งจำแนกเป็นชั้นธายตนะ
 ชาติเป็นอาทิ ที่เป็นผลส่วนโลกีย์ ว่าเป็นกรรมควรกำหนด ไม่รู้จักกรรม
 และกิเลสอันเป็นเหตุส่วนโลกีย์ ว่าเป็นกรรมควรละเสีย ไม่รู้จักพระ
 นฤพานอันเป็นผลส่วนโลกุตระ ว่าเป็นกรรมควรทำให้แจ้งให้ขาว และ
 ไม่รู้จักดี สมาริ ปัญญา องค์ริยมรรคอันเป็นเหตุส่วนโลกุตระ ว่าเป็น
 กรรมควรเจริญให้เกิดให้มี ฯ ครั้นปัญญาอบรมจิตให้ผุดผ่องแจ่มใส

ก็เฉลยวณลาตรจริงเห็นแจ้งสัจจะของจริงนนทวถง กขอทวารูเห็นสัจจะ
 ของจริงทั่วถึงนน ได้เกร่วิชทำกิจสุขุมคัมภีรภาพยิ่งกว่าเดิมคือทำความ
 กำหนดรอยทวิปากอันได้แก่นามรูป อันเป็นผลส่วนเล็กน้อยเป็นอารมณ์
 แห่งเดียวไม่ย้ายกระบวนไปกำหนดทอนเพ่งพินิจอยู่ทวิปาก คือนามรูป
 เป็นอารมณ์เท่านั้น จนสัจจะของจริงทั้ง ๔ นั้นปรากฏแจ่มแจ้งขึ้นใน
 ปัญญาที่เพ่งพินิจอยู่นั้นพร้อมกันชัดเจนว่า ธรรมส่วนนี้ควรกำหนด
 ส่วนนี้ควรละ ส่วนนี้ควรทำให้แจ้ง และส่วนนี้ควรเจริญให้มาก
 ในขณะอันเดียวไม่ต่างขณะกัน กำจัดมิจนาทัญญู มิจนาสังกัปปะได้
 เต็ดขาด ส่วนสลักกำจัดมิจนาวาจา มิจนากัมมันตะและมิจนาอาชีวะ
 ได้เช่นกัน ส่วนสมาธิกำจัดมิจนาวายามะ มิจนาสติและมิจนาสมาธิ
 เสียได้ดั่งกัน ในขณะเดียวกันต่างทำหน้าที่ของตนพร้อมกัน เป็นคุณ
 เกยวเนื่องสนับสนุนซึ่งกันและกัน กล่าวคือสlobบมสมาธิสมาธิบม
 ปัญญา ปัญญาบมจิต จิตอันปัญญาบมแล้วก็ผุดผ่องสว่างใส่ว
 ณฑารอบรู้เห็นสัจจะของจริงแจ่มแจ้ง อาการทจตรูเห็นสัจจะของจริง
 แจ่มแจ้งนั่นเอง เป็นอาการที่ปัญญาอันเป็นธรรมชาติ กำจัดอวิชชา
 อันเป็นธรรมดำให้ดับลงจากจิต คือว่าความสว่างใส่วปรากฏที่จิต
 ความมืดมนอนธการก็ดับลงจากจิตในขณะเดียวกัน

ก็แหละเมื่ออวิชชาอันเป็นความมืดไม่มีปัจจัยเกยวเนื่องกับจิต
 ก็ดับจากจิตเสียแล้ว ก็เลิกล้วนอนทงกรรมทงวปากก็เป็นอนดับตลอด
 แถว ไม่มีการสัมพันธ์ติดต่อกับจิตทั้งสิ้น คือว่ากิเลสก็ไม่มีปัจจัยก่อ

ให้เกิดกรรม กรรมก็ไม่มีปัจจัยก่อให้เกิดวิบาก วิบากก็สิ้นอำนาจต่อมช
กิลเลสให้เกิดใหม่ต่อไปอีก เป็นอันขาดจากการหม่นเวียนนวัตรกชอว่า
หักขานสะบันลงเพียงเท่านั้น ฯ เมื่อเป็นดังนี้ เรื่องทจตคคคกทกาททำ
คำที่ปากพูด หมดทงสนกไม่เป็นกรรม เพราะไม่มีกเลสเป็นปัจจัย
จะคิดจะทำจะพูดสักเท่าไร ก็ลักแต่ว่าเป็นกิริยา หาได้เป็นเป็นกรรมไม่.

ก็แหละเมื่อจิตอันปัญญาอบรม ได้รู้เห็นเป็นธรรมรู้เท่าทั่วถึง
สรรพปัญญาธรรมทั้งปวง จนกิเลส, กรรมและวิบากไม่พัวพันติด
ต่อได้อย่างเด็ดขาดแล้ว ดังนั้นจึงเป็นธรรมพ้นจากบัญญัติคือเป็น
เอกกรรมปรากฏเด่นอยู่ดวงเดียวเป็นธรรมไม่มีคู่ สว่างใสอยู่ด้วยวิชา
วิมุติ เป็นยอดแห่งอสังขตะ กล่าวคือ วิราคะธรรม นิโรชธรรม
นิพพานธรรม อันประเสริฐ, เมื่อเป็นดังนี้ ส่วนยอดสังขตธรรม
คือองค์อริยมรรคมีปัญญาเป็นจอมนั้น ก็เป็นอันทำกิจเสร็จสิ้นกล่าวคือ
วิบากอันเป็นส่วนโลกีย์ที่เป็นธรรมควรกำหนดรู้ ก็กำหนดรู้แล้ว กิเลส
และกรรมอันเป็นเหตุส่วนโลกีย์ ที่เป็นธรรมควรละ ก็ละแล้ว พระ
นฤพานอันเป็นผลส่วนโลกุตระ ที่เป็นธรรมควรทำให้แจ้ง ก็ทำให้
แจ้งแล้ว องค์อริยมรรคอันเป็นเหตุส่วนโลกุตระ ที่เป็นธรรมควร
เจริญให้มาก ก็เจริญให้มากแล้วเต็มทุกสถาน ด้วยเหตุผลทั้ง
ปวงนี้ สลิล สมาริ ปัญญา อันเป็นดวงใจแห่งโพธิปักขิยธรรม
จึงเป็นข้อสัมมาปฏิบัติ นำผู้ประพฤติให้บรรลุโพธิธรรมอันอุดมได้แท้
จริง ดังนั้น สลิล สมาริ ปัญญา จึงเป็นสันติบท ธรรมเป็นเครื่อง

ส่งรางวัล ทั้งเป็นธรรมเนียมครองชาติและชราเสียได้ ด้วยความ
 มุ่งหมายอนัน ชดกณณมานพ จึงทูลวิงวอนสมเด็จพระผู้มพระภาค-
 เจ้าให้ตรัสบอกสันติบท ธรรมเนียมส่งรางวัล เพื่อข้ามชาติและ
 ชรา ด้วยประการดังนี้พระธรรมเทศนาทววรรณามา ก็ยุติด้วย
 เวลา ฯ

ชตูกณณิมาณวกปัญหาที่ ๑๑

กัณฑ์ที่ ๒

พระพรหมมุนี (ติสฺโส) วัดบรมนิवास

ถวายวันอังคารที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๕

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

กาเมสฺсу วินย เคหํ เนกขมมํ ทนฺนํ สุขํ
อุคฺคหิตํ นีรตฺตํ วา มา เต วิชฺชิตฺถ กิณฺจณํ
ยํ ปุพฺเพ ตํ วิโสเสหิ ปจฺจนา เต มาหุ กิณฺจณํ
มชฺเช เจ โน คเหสฺสสฺสึ อุปฺปन्नโต จริสฺสสฺสึ
สพฺพโส นามรูปสฺมึ วิตฺเทสฺส พฺราหฺมณ
อาสวาสฺส น วิชฺชนฺติ เยหิ มจฺจุจฺลํ วเชติ ฯ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ในเมื่อชตูกณณิมาณวกกล่าว

ประพันธ์คาถาสรรเสริญพระคุณในกามประหาร ตามความเลื่อมใส
แห่งตน แล้วกราบทูลวิงวอนขอให้แสดงสันติบาท ธรรมเป็นทาง
ที่สงบรำงับ เป็นเหตุละชาติชราเสีย ดังนั้นแล้ว จึงทรงพยากรณ์
ปัญหาด้วยพระนิพนธ์คาถาว่า “กาเมสฺсу วินย เคหํ เนกขมมํ
ทนฺนํ สุขํ” แปลว่า ท่านจงนำความข้งความติดในกามทั้งหลาย
ออกเสีย เห็นความออกจากกาม โดยความเป็นธรรมอันเกษมเถิด
“อุคฺคหิตํ นีรตฺตํ วา มา เต วิชฺชิตฺถ กิณฺจณํ” อนึ่ง กัณฑ์

ท่านยึดถือไว้ซึ่งควรจะสละเสีย ก็อย่าได้มีแก่ท่าน “ยัม ปุพเพ ตัม วิโสเสหิ” กังวลอันใดมีแล้วในกาลก่อน (คืออดีต) ท่านจงทำ กังวลนั้นให้เหือดแห้งเสีย “ปจฺจนา เต มาหุ ภิกฺขุณฺ” กังวลใน ภายหลัง (คืออนาคต) ก็อย่าได้มีแก่ท่าน “มชฺเฌ เจ โน คเหตฺตลลิตฺติ” ถ้าท่านจักไม่ถือเอากังวลในท่ามกลาง (คือปัจจุบัน) “อุปฺสันฺโต จริตฺตลลิตฺติ” ท่านจักเป็นผู้สงบราบเรียบอยู่ “สพฺพโส นามรูปสฺมิมิ วิตฺเตสฺส พฺราหฺมณ” ตุก่อนพราหมณ์ เมื่อท่านมี ความซ่องความติดในนามและรูปไปปราศแล้ว ด้วยประการทั้งปวง “อาสฺวาสฺส น วิชฺชนฺติ เยหิ มจฺจุวล์ วเช” อาสวกิเลสอันเป็น เหตุให้ถึงอำนาจแห่งมัจจุราชของท่านนั้น ก็ย่อมไม่มี ดังนี้ ฯ

ในพระบรมพุทโธวาทน เนกขัมมธรรมท่านแสดงเป็น ๒ นัย คือ เป็นธรรมเป็นเหตุออกจากกาม หมายถึงพระนฤพานอย่าง ๑ เป็น ธรรมเป็นเครื่องออกจากกาม หมายถึงข้อสัมมาปฏิบัติที่ดำเนินให้ถึง พระนฤพานอย่าง ๑ ก็แหละความซ่องความติดในกามทั้งหลาย เป็น ธรรมเครื่องกีดกันทางดำเนินอย่างสำคัญ ดังนี้ ผู้มุ่งบรรลุเนกขัมม- ธรรม กล่าวคือพระนฤพาน จังควรทำลายเครื่องกีดกันนั้นเสียด้วย เนกขัมมธรรม กล่าวคือข้อสัมมาปฏิบัติ ก็จะสำเร็จสมมุ่งหมาย ก็ แหละข้อสัมมาปฏิบัติที่จะทำลายเครื่องกีดกันทางดำเนินนั้น มีปริมาณ มาก สำหรับที่จะดำเนินในทันทีท่านก็ไม่ได้บ่งไว้ให้ชัดเจนว่า อะไรแน่ เป็นข้อสัมมาปฏิบัติ สำหรับกำจัดความซ่องความติดในกามอันเป็น

เครื่องกีดกันนั้น เมื่อเป็นดังนี้ จึงเห็นว่าวิปัสสนาทั้ง ๕ คือ ทิฏฐิ-
 วิสุทธิ ๑ กังขาวิตรณวิสุทธิ ๑ มัคคามัคคญาณทัตถ์สนวิสุทธิ ๑
 ปฏิปทาญาณทัตถ์สนวิสุทธิ ๑ และญาณทัตถ์สนวิสุทธิ ๑ ซึ่งมีสติวิสุทธิ
 และจิตตวิสุทธิเป็นอุปการะกรรม เป็นบาทที่ตั้ง และมีกรรมคือ ชนฺ
 อายตนะ ธาตุเป็นอาทิ เป็นพณฺณมฺ เป็นอารมณ์อีกด้วย เมื่อพร้อม
 ด้วยองค์คุณเหล่านี้แล้ว ก็สามารถเป็นข้อสัมมาปฏิบัติกำจัดความ
 ข้องความติดในกามเล่ห์ แล้วบรรลุนกขัมมกรรมคือพระนฤพานได้
 โดยหวัง ก็แหละ องค์วิปัสสนาทั้ง ๕ นั้น ก็คือ ทิฏฐิวิสุทธิ
 ความหมดจดของทิฏฐินั้น ได้แก่การพิจารณาเห็นปัญญาชั้น โดย
 ความเป็นสภาพอย่างไร รู้จักจำแนกออกเป็นล้วนย่อย ตั้งแต่สม
 ขน เล็บ ฟัน หนังไปโดยลำดับ เพ่งพินิจเห็นความจริงโดยสภาวะ
 ยกชั้นสู่พระไตรลักษณ์ คือ อนิจจตา ความเป็นสภาพไม่เที่ยง ๑
 ทุกขตา ความเป็นสภาพลำบากยากเข็ญ ๑ อนัตตตา ความเป็น
 สภาพมิใช่ตัวมิใช่ตน ๑ กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมดจดแห่ง
 ญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัยนั้น ได้แก่การพิจารณาเห็น
 ปัญญาชั้นนั้นว่าเป็นกรรมเกิดแต่เหตุหรือปัจจัย เมื่อสิ้นกำลังแห่ง
 เหตุหรือปัจจัยแล้วย่อมดับ จนจับได้ว่ารูปเกิดแต่อวิชชา ตัณหา
 อุปาทาน กรรม อาหาร เป็นเหตุเป็นปัจจัย เมื่อเหตุปัจจัยเหล่า
 นั้นดับ รูปก็ดับ ส่วนเวทนา สัญญา สังขาร ทั้ง ๓ นี้เกิดแต่อวิชชา
 ตัณหา อุปาทาน กรรม ผัสสะ เป็นเหตุเป็นปัจจัย เมื่อเหตุปัจจัย

เหล่านี้ เวทนา สัญญา สังขารก็ดับ ส่วนวิญญาณก็เกิดแต่
 อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม นามรูป เป็นเหตุเป็นปัจจัย เมื่อ
 เหตุปัจจัยเหล่านี้ วิญญาณก็ดับ การจับเหตุปัจจัยในปัญจขันธ์
 นั้นได้จนสิ้นสงสัย ทั้งส่วนที่เป็นอดีตทั้งส่วนที่เป็นปัจจุบัน ทั้งส่วน
 ที่เป็นอนาคต มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่ง
 ญาณเป็นเครื่องเห็นว่าทางหรือมิใช่ทางนั้น ได้แก่ญาณอันรู้จักหยั่ง
 ลงว่าเส้นทาง นิมิใช่ทางแห่งธรรมพิเศษ โดยมติของพระคันถรจนา-
 จารย์พรรณนาไว้ว่า พระโยคาวจรเจริญวิปัสสนามาถึงชั้นกิงขา-
 วิตรณวิสุทธิแล้ว อุปกิเลสแห่งวิปัสสนา ๑๐ อย่างใดอย่างหนึ่ง
 เกิดขึ้น ไม่หลงไปว่าได้บรรลุมรรคผล หยั่งรู้นั้นเป็นอุปกิเลสแห่ง
 วิปัสสนา คือมัวพะวงอยู่ วิปัสสนาจักไม่เจริญขึ้นอีก ประคอง
 วิปัสสนาจิตไว้ในวิถึ จัดเป็นมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ อุป-
 กิเลสแห่งวิปัสสนา ๑๐ นั้น คือ โสภาส์ แสงสว่าง ๑ ญาณ ๑
 ปิติ ความอิ่มใจ ๑ บัณฑิติ ความสงบ ๑ สุข ๑ อธิโมกข์ ความ
 น้อมใจเชื่อ ๑ ปักคาหะ ความเพียร ๑ อุပ္ปฐฐาน คือสติ ๑ อุปกขา
 ความวางจิตเป็นกลาง ๑ นิกันติ ความพอใจ ๑ อันเป็นธรรม
 ประณีตกว่าในเวลาปกติ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมด
 จดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัตินั้น ได้แก่วิปัสสนาญาณทั้ง ๔
 ประการ กล่าวคือ อุทยัพพญาณ ปรีชาญาณที่หยั่งรู้ความเกิด
 ขึ้นและความเสื่อมสิ้นแห่งสังขาร ๑ ภังคญาณ ปรีชาญาณที่หยั่ง

รู้ความดับแห่งสังขาร ๓ ภัยตูปัญฐานญาณ ปรีชาญาณที่หยั่งรู้
 สังขารปรากฏว่าเป็นภยันตราย ๓ อาทินวญาณ ปรีชาญาณที่หยั่ง
 รู้สังขารว่ามีโทษ ๓ นิพพิทาญาณ ปรีชาญาณที่หยั่งรู้สังขารน่า
 เบื่อหน่าย ๓ มุญจิตุกัมมตาญาณ ปรีชาญาณที่หยั่งรู้ความใคร่
 เพื่อจะให้พ้นไปจากสังขาร ๓ ปฏิสังขาญาณ ปรีชาญาณที่หยั่งรู้
 อูบายที่จะยกตนให้พ้นจากสังขาร ๓ สังขารุปেকชาญาณ ปรีชา
 ญาณที่หยั่งรู้การวางเฉยในสังขาร ๓ สัจจานุโลมิกญาณ ปรีชา
 ญาณที่หยั่งรู้ความเป็นไปโดยควรแก่การกำหนดรู้สัจจะ ๓ และ
 ญาณที่สั่นวิสุทธิ ความหมดจดแห่งความรู้ความเห็นนั้น ได้แก่
 องค์อริยมรรคญาณทั้ง ๔ ฯ

ก็แหละ บรรดาวิสุทธิทั้ง ๕ นั้น ทิณฺณวิสุทธิ กังขาวิตรณ-
 วิสุทธิ มัคคามัคคญาณที่สั่นวิสุทธิ ปฏิปทาญาณที่สั่นวิสุทธิ ๔
 หมวดนี้ เป็นองค์วิปัสสนาส่วนโลกีย์ แต่ญาณที่สั่นวิสุตินั้น เป็น
 องค์อริยมรรค เป็นวิปัสสนาส่วนโลกุตระ ก็แหละมีญาณอีกดวงหนึ่ง
 เรียกว่าโคตรภูญาณ เกิดขึ้นในลำดับแห่งสัจจานุโลมิกญาณ ก้าว
 ล่วงโคตรปฏุชน หยั่งลงยังโคตรพระอริยเจ้า เห็นยวพระนิพพาน
 เป็นอารมณ์ ญาณดวงนี้จะจัดเข้าในปฏิปทาญาณที่สั่นวิสุทธิ ซึ่ง
 เป็นวิปัสสนาส่วนโลกีย์ก็ไม่นับ ที่จะจัดเข้าในญาณที่สั่นวิสุทธิ
 ซึ่งเป็นองค์อริยมรรค อันเป็นวิปัสสนาส่วนโลกุตระก็ไม่นับ เป็น
 ญาณดวงอยู่ในระหว่างแห่งวิสุทธิทั้ง ๒ นั้น การที่เป็นดังนี้ นำให้

สันนิษฐานเห็นว่า ญาณดวงนี้ส่วนภูมิเป็นโลกีย์ ส่วนอารมณ์
 เห็นยวโลกุตร ดังนั้น ที่จะจัดเข้าในปฏิปทาญาณที่สัสนวิสุทธินั้น
 จึงไม่ถนัด ด้วยว่าปฏิปทาญาณที่สัสนวิสุทธิ เป็นภูมิโลกีย์ล้วน
 ก็แหละ ที่จะจัดเข้าในญาณที่สัสนวิสุทธินั้นก็ไม่ถนัด เพราะว่า
 ญาณที่สัสนวิสุทธิ เป็นภูมิโลกุตรล้วน ส่วนโคตรภูญาณนี้ โดย
 ภูมิเป็นโลกีย์ โดยอารมณ์เห็นยวโลกุตร เห็นว่าเป็นญาณมีภูมิ
 จวนจะจดโลกุตร จึงเห็นยวพระนฤพานเป็นอารมณ์ได้ เหมือนเรอ
 ที่เล่นออกไปสู่ท้องทะเล ถึงระยะปากน้ำจวนจะจดทะเล ผู้ที่อยู่ใน
 เรือย่อมแลเห็นทะเลได้ ฉะนั้น ก็แหละ ญาณที่สัสนวิสุทธิ ซึ่ง
 เป็นองค์อริยมรรคนี้ แยกโดยประเภทมี ๔ คือ โสตาปัตติมรรค ๓
 สกิทาคามิมรรค ๓ อนาคามิมรรค ๓ อรหัตตมรรค ๓ ในมรรคทั้ง ๔
 นั้น โสตาปัตติมรรค ได้แก่ญาณหยั่งรู้อารมณ์ตามความเป็นจริง
 คือรูปกาย นามกายว่าเป็นธรรมเกิดแต่เหตุ เมื่อสิ้นกำลังแห่งเหตุ
 ย่อมดับเป็นธรรมดา ถอนความยึดมั่นในรูปกายนามกายว่า ไม่ใช่
 ตัวไม่ใช่ตน กำจัดสักกายทิฐิ ความเห็นผิด ซึ่งเห็นว่ารูปกาย นาม
 กายเป็นของ ๆ ตนนั้นเสียได้ ๓ และหยั่งรู้มรรคปฏิบัติ อันเป็น
 ข้อสัมมาปฏิบัติที่ดำเนินอยู่นั้น เป็นอันถูกต้อง แม้สัมเด็จพระบรม
 ศาสตรา และพระอริยเจ้าผู้สาวก ก็ดำเนินด้วยมรรคนี้ มรรคนี้เป็น
 นิยานิកขรรณ นำผู้ปฏิบัติจริงให้พ้นจากวิภวทุกขได้จริงทุกเมื่อไม่
 เลือกกาล กำจัดวิกิจจนา ความเคลือบแคลงสงสัยในข้อสัมมา-

ปฏิบัติ^๕นั้นเสียได้^๓ และหยั่ง^๖รูาการที่ดำเนินอยู่ในข้อสัมมาปฏิบัติ^๕ นั้นว่า เป็นข้อปฏิบัติอันเต็มรอบ ไม่มีความบกพร่องสิ้นกังวลในอัน ขวนขวายที่จะแสวงหาวิหรือลัทธินิยม ที่จะปฏิบัติทางอื่นนอก จากข้อสัมมาปฏิบัติที่ดำเนินอยู่นี้ กำจัด^๗สัลลพตปารามาส ความลุ่ม คล้ำสัลและวัดเสียได้^๓ สังโยชน^๘ทั้ง ๓ น โสตาปัตติมรรค ประหาร ได้เด็ดขาด ก็แหละ สักกาคามิมรรค ได้แก่ญาณสำหรับทำกิจ ประหารสังโยชน^๘ทั้ง ๒ คือ “กามราคะ” ความกำหนัดด้วยอำนาจ กิเลส เป็นเหตุให้จิตใคร่ในอารมณ์^๑ ๓ และ “ปฏิฆะ” ความ กระทบกระทั้งแห่งจิต ได้แก่ความหงุดหงิดด้วยอำนาจโทสะ^๑ ๓ แต่ การประหารสังโยชน^๘ทั้ง ๒ น เพียงให้มั่งกำลังทุรพลเท่ากับสลบอยู่ ไม่สามารถก่อให้เกิดกรรมได้เท่านั้น ต่อเมื่ออนาคามิมรรคญาณทำ กิจประหาร^๙ จึงเด็ดขาดจากสันดานได้ เหมือนบุคคลที่ ๑ ประหาร บุคคลที่ ๒ ให้ล้มลงสลบอยู่ แต่ไม่ถึงแตกดับ ต่อเมื่อบุคคลที่ ๓ ประหาร^๙ จึงแตกดับฉะนั้น สังโยชน^๘ของตาทั้ง ๕ น ย่อมสิ้น ไปจากจิตตสันดาน ด้วยอำนาจการประหารของมรรคทั้ง ๓ น ๖

ก็แหละ ส่วน “รูปราคะ” ความติดใจอยู่ในรูปธรรมทั้งปวง ตลอดรูปณารูปภพกัต “อรูปราคะ” ความติดใจอยู่ในอรูปธรรมทั้ง ปวงตลอดอรูปณาร อรูปภพกัต “มานะ” ความสำคัญคิดว่าประเสริฐ กว่าเขา หรือเสมอกเขา หรือต่ำกว่าเขากัต “อุทธัจจะ” ความคิด พลังไม่สงบจิตกัต “อวิชชา” ความไม่รู้^๖จริงของจริงกัต สังโยชน^๘

เบองบนทง ๕ น ย่อมสันไปหมดไปด้วยอำนาจแห่งอิหัตตมรรค
 อย่างเดียว มรรคทง ๔ นี้จัดเป็นญาณทัสสนวิสุทธิตีจริงอยู่ องค์
 วิปัสสนาทง ๕ กับองค์อุปถัมภ์ทง ๒ ทกล่าวมาน ก็ได้แก่วิสุทธิตง ๗
 นั้นเทียว ในวิสุทธิตง ๗ นั้น เมื่อสังเคราะห์ในสิกขา ๓ ก็คือ สล-
 วิสุทธิตี ได้แก่อสลสิกขา จิตตวิสุทธิตี ได้แก่อจิตตสิกขา ทิฐิวิสุทธิตี
 กังขาวิตรณวิสุทธิตี มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิตี ปฏิปทาญาณ-
 ทัสสนวิสุทธิตี และญาณทัสสนวิสุทธิตง ๕ นี้ ก็ได้แก่อปัญญาสิกขา
 หรือถ้าสังเคราะห์ในชั้น ๓ ก็ได้แก่อศีลชั้น ๓ สมาธิชั้น ๓ และปัญญา-
 ชั้น ๓ นั้นเอง คุณคือข้อสมมาปฏิบัติทง ๒ สามารถกำจัดชาติกคือ
 กิเลสได้ในทงปวง จึงสามารถกำจัดความข้องความติดในกามเลี้ย
 ได้ แล้วบรรลุนกขัมมธรรมอันเกษม กล่าวคือพระนฤพาน ด้วย
 ประการตงน ๖

ก็แหละขอทว่า “อนึ่ง ความกังวลทท่านยึดถือไว้ ซึ่งควรจะ
 สละเลี้ย อย่าได้ม้แก่ท่าน กังวลอันใดได้ม้แล้วในกาลก่อน (คือ
 อดีต) ท่านจงทำกังวลนั้นให้เหือดแห่งเลี้ย กังวลในภายหลัง (คือ
 อนาคต) ก็อย่าได้ม้แก่ท่าน ถ้าท่านจักไม่ถือเอากังวลในท่ามกลาง
 (คือปัจจุบัน) ท่านจักเป็นผู้สงบระงับเทียวอยู่” ตงนนั้น ขอมุ่ง
 หมายแห่งปัญหาทพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ แก่ชคกณณ-
 มาณพในส่วนนี้ โดยความกคือ ธรรมดาผู้มีจิตชุ่มมอยด้วยกิเลส-
 กาม ย่อมค้ำนังถึงกามคุณารมณ ๕ อย่าง คือ รูป เลี้ยง กลิน

รต และโณฐัพพะ ที่ตนเคยได้ประสพมาแล้วในกาลก่อน คืออดีต
หรือม่งหวังรูป เสียง กลิ่น รส และโณฐัพพะนั้นในภายหน้า คือ
อนาคต หรือได้ประสพรูป เสียง กลิ่น รส และโณฐัพพะอยู่ใน
บัดนี้ คือปัจจุบัน กลุ่มหลงมัวเมาเป็นกังวลอยู่ด้วยความยินดีบ้าง
ด้วยความยินร้ายบ้าง จึงชื่อว่าเป็นผู้กังวลในวัตถุภายนอกด้วยกิเลส-
กรรม ผู้ที่มกกังวลเช่นนั้น กาย วาจา ใจ ย่อมฟุ้งซ่านไม่สงบรำงับ
เป็นทุกข์อยู่ด้วยอาการมีใจเดือดร้อนกระวนกระวาย เพราะความม
กกังวลนั้น ฯ ที่จริง ทุกข์ย่อมไม่ทอดถึงผู้ไม่มีอาการเดือดร้อนกระวน
กระวาย เพราะไม่มีความกังวล ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรง
สอนชตฺถกัณณิมาณพ ให้ละกังวลทั้งส่วนที่เคยประสพมาแล้วในอดีต
ทั้งส่วนที่หวังจะประสพในอนาคต ทั้งส่วนที่ประสพอยู่เฉพาะหน้า
ในปัจจุบัน เมื่อละกังวลทั้ง ๓ กาลเสียได้แล้ว ก็จักเป็นอุปสันต-
บุคคล ผู้สงบรำงับในทั้งปวง ด้วยประการดังนี้ ฯ

อีกนัย ๓ ท่านไม่ได้ให้หมายแต่เพียงเป็นกังวลในกามคุณารมณ์
ทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโณฐัพพะเท่านั้น ย่อมหมาย
ถึงการไม่กังวลในกิเลส กรรม และวิบากด้วย โดยใจความคือ
กิเลส กรรม และวิบากส่วนที่เป็นอดีตล่วงแล้ว ก็อย่ากังวล จึงทำ
ให้เหือดแห่งสาปศุญย์ไปเสีย ก็กิเลสเครื่องกังวลที่จะมีในภายหลัง
ส่วนอนาคต คือ รากะ โทสะ โมหะ มานะ และทิฏฐิ ก็อย่า
ให้เกิดให้มีมาได้ และวิบากชั้นคือรูป เวทนา สัญญา สังขาร

และวิญญาน อันเป็นส่วนปัจจุบัน ก่ออายุตถกด้วยอำนาจตณหา และทิวฐิ สรูปกคอปโลยวกรรม กิเลส และวิบากเสียให้สิ้นเชิง ไม่ให้หมักงวลทั้ง ๓ กาล เมื่อประกอบด้วยคุณเห็นปานนี้ ก็ชื่อว่า เป็นอุปสันตบุคคล ผู้สงบร้างไปในทหังปวง ด้วยประการดังนี้ ฯ

ความจริง ท่านผู้อุปสันตบุคคล ที่ละกังวลในกาลทั้ง ๓ เสีย ได้นั้น น่าจะมาจับต้นเหตุแห่งความกังวลใดที่ธรรมอันเป็นปัจจุบัน คือผัสสะ เพราะว่าผัสสะเป็นธรรมปรากฏการณ์อยู่เสมอ เป็นต้น ว่าได้เห็นได้ยินอยู่ทุกเมื่อ ก็ผัสสะนั้น ได้แก่อายตนะภายใน ๖

อายตนะภายนอก ๖ และวิญญาน ๖ ประกอบกันนั่นเอง ก็การ ประกอบกันของธรรมเหล่านี้ ย่อมมีปรากฏเฉพาะหน้าเสมอตลอด ชีวิต เว้นแต่นอนหลับ ด้วยเหตุนี้จึงเรียกว่าผัสสะเป็นปัจจุบันธรรม คือเป็นธรรมเป็นที่ประจวบกันแห่งอายตนะทั้งภายใน ทั้งภายนอก ทั้งวิญญาน ก็แหละขณะธรรมเหล่านี้ประจวบกัน ถ้าไม่รู้เท่า กังวลกเกิดมทั้ง ๓ กาล ภารุเท่า ก็หายกังวลทั้ง ๓ กาล จะชพอ เป็นตัวอย่าง คือ ตามหน้าที่เห็นรูป ส่วนรูปก็มีหน้าที่ปรากฏให้ตา เห็น ส่วนวิญญานความรู้ทางตา ก็มีหน้าที่รู้แจ้งเฉพาะรูป เมื่อ ตา รูป และวิญญานทั้ง ๓ นี้ประจวบกันเป็นผัสสะแล้ว ถ้าวิชา ที่เป้นเคำมูลของปวงกิเลสครอบงำจิตแล้ว ความกังวลทั้ง ๓ กาล ก็ปรากฏ คือค้ำนั่งถงรูปารมณที่เคยได้ประสพมาแล้วในกาลก่อน หรือมุ่งหวังรูปารมณที่มีในกายหน้า หรือลุ่มหลงมัวเมาหมกมุ่น

อยู่ในรูปารมณที่ประสพอยู่ในปัจจุบัน ครั้นกำจัดวิชาอย่างเดียว
ให้ดับจากจิตเท่านั้น ผัสสะก็เป็นอันดับไม่มีพิษมีสง คากัสสก็เห็นว่า
เห็น รูปก็สก็เห็นว่าแสดงตนให้เห็น ความรู้ทางตาก็สก็เห็นว่ารูจกรูป
เท่านั้น แม้ถึงผัสสะส่วนอื่นทั้งหมดก็ดุดกัน ไม่มีพิษมีสงพอที่จะให้
เกิดกังวลอะไรได้ การทักงวลดับลงเสียได้ เพราะดับวิชาที่เป็น
ต้นเหตุ เมื่ออวิชชาดับ ผัสสะก็ดับ ครั้นผัสสะดับ เวทนา ตัณหา
อุปาทาน ภพ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส
อุปายาส อายตนะ นามรูป วิญญาน และสังขาร ก็ดับลงพร้อม
กันไม่ก่อนไม่หลัง เมื่อเป็นดังนี้ ความกังวลทั้ง ๓ กาล จะมีจะเป็น
ได้ด้วยอาการอย่างไร ทั้งนี้ จึงนำให้สันนิษฐานเห็นว่าท่านผู้อุปสันต-
บุคคล ที่จะละกังวลในกาลทั้ง ๓ เสียได้นั้น ย่อมจับต้นเหตุคือตัว
อวิชชาได้ที่ปัจจุบันธรรมคือผัสสะ แล้วทำลายต้นเหตุนั้นเสียได้ด้วย
อาการดังพรรณนามานี้แหละ ฯ

ก็แหละขอที่ว่า “ดูก่อนพราหมณ์ เมื่อท่านมีความข้องความ
ติดในนามและรูปปราศไปแล้ว ด้วยประการทั้งปวง อาสวะกิเลสอัน
เป็นเหตุให้หลงอำนาจแห่งมัจจุราษของท่านนั้น ก็ย่อมไม่มี” ดังนั้น
ขอมุ่งหมายแห่งปัญหาพยากรณ์ในส่วนนี้ โดยความก็คือ สัมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประกาศคุณแห่งอัสวชัยของอุปสันตบุคคล
ผู้สิ้นกังวลในกาลทั้ง ๓ เสียแล้ว ไม่ข้องไม่ติดอยู่ในนามและรูปด้วย
ประการทั้งปวง เพราะกำหนดรู้ จำแนกนามและรูปนั้นออกเป็นส่วน

ย่อย แล้วพิจารณาเห็นโดยสามัญลักษณะ คือ อนิจจตา ความเป็น
สภาพไม่เที่ยง ๑ ทุกขตา ความเป็นสภาพลำบากยากเข็ญ ๑ อนัตตตา
ความเป็นสภาพไม่ใช่ตัว ๑ และละฉันทราคะ ความกำหนัดด้วย
อำนาจแห่งความพอใจในนามและรูปนั้นเสียได้แล้ว เมื่อเป็นเช่นนั้น
อาสวะกิเลสอันเป็นเหตุนำไปสู่อำนาจแห่งมัจจุราชก็ไม่มี อุปสันต-
บุคคลนั้น ก็เป็นอันข้ามมัจจุคือตายเสียได้ เมื่อมัจจุคือตายไม่มี
เสียแล้วชาติและชราที่จะพึงมีในภพใหม่ ก็เป็นอันสิ้นสุดลงดังนั้น
อุปสันตบุคคล ก็เป็นอันข้ามชาติและชราเสียได้ ด้วยประการดังนี้ ฯ

เมื่อจบปัญหาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์แล้ว ชตูกณฺธ-
มาณพกับศิษย์บริวารประมาณพันหนึ่ง ก็สำเร็จพระอรหัตตผล ตั้ง
อยู่ในเอหิภิกขุอุปสัมปทา ณ สถานที่พึงปัญหาพยากรณ์พุทธภาษิตนี้
พระธรรมเทศนาที่วิไลสนามานา ก็ยุติด้วยเวลา เหว่ กัมม ด้วย
ประการดังนี้.

ร. พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร พระนคร
นายพนิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา ๑๓/๔/๒๕๐๕

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาสัย
นายพิเชฐ สุสำราญ ผู้พิมพ์และโฆษณา พ. ๙, ๒๕๐